

RECENZE

Martin NODL

Středověk v nás

Praha, Argo 2015, 311 s., 60 obr., ISBN 978-80-257-1576-5.

Čas běží stále stejně, přesto však jako by stále rychleji sebou odnášel ustálené představy o dobách minulých. V poválečné době mého mládí byly ještě se středověkem spojeny negativní konotace barbarského násilí, duchovní temnoty a stavovské nerovnosti. Renesance byla tou dobou, která Evropu přiváděla do novověku. Významní historici středověku, zvláště ti, kteří byli spjati s francouzskou školou Annales, vynaložili mnoho úsilí, aby doložili „jiný středověk“. Sotva jejich díla vešla u nás se zpožděním ve známost, zeslabil jejich účinnost náraz postmodernismu a fantasmagorických příběhů odehrávajících se v jakémsi bezčasí středověkých kulís. V badatelské linii zabývající se novověkou a moderní Evropou však „jiný středověk“ nezanechal výraznější stopy. Vše podstatné pro naši dobu jako by začínalo až po roku 1500.

Martin Nodl je oprávněně jiného názoru a své vnímání „středověku v nás“ se snaží postihnout v Úvodu, který čtenáři poskytuje jakousi esenci obsahové náplně knihy. Středověk není sice všude kolem nás, „ale je hluboce usazen v nás samotných“. Se středověkem nás nespojují pouze obecné civilizační problémy, nýbrž i mentální výbava a každodenní uvažování. V některých svých projevech byl středověk podle Martina Nodla dokonce modernější a svobodnější než naše současnost. Do světa bez elektřiny, ranní teplé sprchy a varné desky by se ovšem ani on vrátit nechtěl, i když v závěrečném dovětku knihy čtenáře vybízí brouzdat se pozpátku v dějinném čase, neboť „lepší než hledat nové cesty je znovuobjevit již jednou nalezené“. V parafrázi autorových úvah by bylo možné pokračovat, rozvíjet je anebo s nimi případně polemizovat. Vytrhávat jednotliviny z kontextu však nemám v úmyslu, podobně jako hloubat nad tím, za koho vlastně Martin Nodl, když se skrývá za „nás“, vlastně mluví.

Esejistický styl Úvodu vychází vstříc načrtnutým úvahám. Autor se k němu uchyluje i na mnoha místech knihy, čímž dochází k žánrovému mixu, který se nemusí každému líbit. Nezkoumal jsem, do jaké míry tyto partie dodatečně obohatily původní časopisecké texty, z nichž se kniha skládá. Čtenář hledající poučení o středověkém žití, myšlení a chování nebude zklamán. V bohaté míře se mu ho dostane. Obávám se však, že více než o vzdáleném středověku bude přemýšlet o autorově vnímání současnosti. To je více než kritické. Nodlovi se s výjimkou teplé sprchy a rychle připravené snídaně nic nezamlouvá. Sám by se možná podívil, jakou záplavu kritiky na naši dobu snesl. Opět přitom mluví za „nás“, s čímž se ne každý ztotožní. Někdy a v něčem mluví však i za mne, to musím poctivě dodat.

Je na čase se věnovat odborné stránce Nodlovy knihy a jejím nespornému přínosu. Nahlédnutím do autorovy bibliografie zjistíme, že nejstarší studii, která se váže k obsahu knihy, je již dvacet let. Autor hraje s otevřeným hledím. V ediční poznámce netají, že kniha

částečně vznikla z montáží či převzetím dříve již publikovaných statí. Tak postupují mnozí z nás. Dobré knihy nevznikají jen zadáním předem daného námětu, některé z nich se rodí postupně, narůstáním i rozšiřováním látky a teprve postupem bádání získávají svoji koncepční celistvost a formální podobu. Nodlova kniha je tohoto druhu. Přestože vznikala postupně během dvaceti let, je kompaktní a provázaná natolik, že ji nevnímáme jako pouhý soubor statí či kapitol.

První čtyři kapitoly bychom s jistou licencí mohli zařadit do blízkosti historické antropologie. Jejich názvy, platí to však i o dalších kapitolách, buď lakonicky, a přitom důvtipně, shrnují obsah anebo evokují přidružené konotace z hlediska naší doby. Tak hned první kapitola o dvou tvářích středověkého dětství naznačuje, že půjde o svár mateřské lásky s pojetím dítěte jako malého dospělého. Od dětství autor skokem přesouvá pozornost k dlouhověkosti a k „neosamělému“ stáří a teprve další dvě kapitoly věnuje manželské svobodě a ekonomii nemocí. Následují dvě kapitoly o starostech s živobytím, s vyrovnaným městským rozpočtem a mimo jiné i s restitucemi majetku v kališnické Kutné Hoře. V sedmé kapitole přichází na řadu „moderní nacionalismus“ ryzích Čechů. A protože tyto půtky se již ve středověku v Čechách řešily u piva, hned následující kapitola pojednává mimo jiné o právu várečném, sladovnicích, krčmářích a sváru piva s vínem. Zatímco muži trávili volný čas v krčmě, jejich ženy vyprávěly dětem pohádky, které příliš pohádkami v našem smyslu nebyly. Všechny bez rozdílu, muže a ženy, mladé i staré sužoval strach z pekelných muk a nejistého života v záhrobí. Touto kapitolou kniha končí. Uměli bychom si představit i jinou kompozici kapitol, tato však má vnitřní provázanost a tvoří tak skutečnou knihu.

Podstatné ovšem je, co Nodlova kniha přináší. Autor se nerad pohybuje po zaběhaných stezkách. Je mu dáno hledačství, smysl pro výstižný detail, zná kdekterou publikaci. Také však umí rýpnout, svrchu pohlížet na některé předchůdce a zkracovat si cestu k poznání lehce načrtnutými soudy. Více pochybovačství by mu někdy nebylo na škodu. I když řada výborných postřehů není pro čtenáře, který sleduje Nodlovy sondážní i přehledné studie, zcela nových, nadále působí svěže a badatelsky podnětně. I z tohoto úhlu pohledu mohu knihu jen doporučit. Text doprovázejí působivá i neotřelá vyobrazení, která by místy vyžadovala širší popisky. Úvahy o středověku v nás lze chápat jako jakýsi bonus, s nímž každý může naložit podle své letory.

František Šmahel

Pavel SOUKUP

Jan Hus. Život a smrt kazatele (= Česká historie, svazek 31)

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2015, 227 s., ISBN 978-80-7422-374-7.

(Překlad německého vydání *Jan Hus*, Stuttgart, Kohlhammer Verlag 2014, 263 s., ISBN 978-3-17-02514-6.)

Před časem jsem položil napůl rétorickou a napůl vážně míněnou otázku, kdo pro české čtenáře napíše u příležitosti šestistého výročí Husova skonu přehlednou, výstižnou, přitažlivou a zároveň fundovanou biografii, jež by předčila knihu Krzenckovu, určenou německy

hovořícím adresátům.¹ Už v roce 2013 tak v náležitém předstihu učinil František Šmahel, po jehož dílu ale spíše sáhne poučenější zájemce.² Výpravným publikacím, kombinujícím stručné a spolehlivé podání s barevnými reprodukcemi pak v jubilejním roce vyšli vstříc Zdeněk Vybíral s Jakubem Smrčkou.³ Nakladatelství Karolinum zase přispěchalo s redicí úspěšné práce nedávno zesnulého Jiřího Kejře, v kostce rekapitulujícího dosavadní výsledky husovského bádání.⁴ Mé představě Husova životopisu se však nejvíce přiblížil Pavel Soukup, který ambiciózně mířil dvojím směrem. Prvotní znění své knížky zacílil do německého prostředí, leč vzápětí vlastní text mírně upravil a přeložil do češtiny, aby ho v pravou chvíli obdrželi domácí knihkupci.

Soukupova knížka už na první pohled splňuje všechny parametry, aby obstála i v nynější hektické době, která paradoxně produkuje tlustopisy, na jejichž pečlivé studium většine lidí chybí dostatek času. Je stručná, promyšlená, původní a namnoze objevná, což nemusí být vždy totéž. Hlavní důvod spočívá v prosté skutečnosti: Autor nevychází ze sekundární literatury, nýbrž čerpá v první řadě z autentických Husových textů, aniž je pochopitelně zvládl v absolutní úplnosti. Při pověstném „workoholismu“ husineckého rodáka není ani takový přístup možný. Mimo jiné i proto, že na kritická vydání řady jeho prací stále čekáme.

Klíč k Soukupově knize i k jeho vidění Husa poskytuje programově zvolený podtitul. Mistr Jan nesporně spatřoval své poslání v kazatelské činnosti, již pokládal za hlavní povinnost křesťanského kněze. Potřeba kázat, tj. vychovávat a ideově formovat posluchače v souladu s principy evangelia a vést je po úzké cestě ke spasení, skutečně prostupuje téměř celým Husovým životem od momentu, kdy dosáhl kněžského svěcení. Stalo se tak v roce 1400, neboť již v adventu téhož roku vystoupil třicetiletý mistr poprvé na kazatelnu. Kapka, složená z několika údajů, shrnuje všechna podstatná a dlouho nejasná data, spjatá s Husovým narozením, vysvěcením a počátkem kazatelského působení. Ano, protagonistou Soukupova díla je Hus kazatel, méně již Hus univerzitní učitel, ač pedagogické zaujetí bylo stejným výrazem jeho touhy vychovávat, usměrňovat i (ruku na srdce) předvádět na veřejnosti vlastní intelektuální schopnosti.

Autor však ví, co dělá a v čem tkví jeho silné badatelské stránky. Více než desetiletí se systematicky věnuje výzkumu českého pozdně středověkého reformního kazatelství v kontextu západokřesťanské kultury,⁵ takže na základě široké komparace dokáže dominující stránku Husových aktivit plasticky postihnout a zasadit do patřičných dobových souřadnic. A nejen to. Soukup prostřednictvím zachovaných textů proniká do kazatelova vnitřního světa a snaží se citlivě rekonstruovat způsob jeho uvažování. Jednotlivá kázání,

1 Thomas KRZENCK, *Johannes Hus. Theologe, Kirchenreformer, Märtyrer*, Gleichens–Zürich 2011. Zmíněná otázka padla v závěru mé recenze na tuto knihu (*Studia mediaevalia Bohemica* 3, 2011, s. 332–333).

2 František ŠMAHEL, *Jan Hus. Život a dílo*, Praha 2013.

3 Zdeněk VYBÍRAL – Jakub SMRČKA, *Jan Hus. O knězi, mysliteli a reformátorovi*, Tábore 2015.

4 Jiří KEJŘ, *Jan Hus známý i neznámý (Resumé knihy, která nebude napsána)*, Praha 2009 (2015).

5 Viz především práci *Jakoubek ze Stráževa a reformní kazatelství*, Praha 2011, respektive studii *Jan Hus as a Preacher*, in: *A Companion to Jan Hus*, ed. František Šmahel, in cooperation with Ota Pavlíček, Leiden–Boston 2014, s. 96–129.

postily a proslavy mu zároveň slouží i jako znaky, charakterizující dílčí etapy Husova života. Členění látky do kapitol však není striktně chronologické, časové řazení autor v celé knize propojil s tematickým hlediskem. Nedržíme tedy v rukou klasickou biografii, nýbrž poměrně komplikovaný text, v němž je radost si číst, ale který neusnadňuje rychlou orientaci. Z vlastní zkušenosti si trůfám říci, že ani třetí kapitola, shrnující Husův život, ani jmenný rejstřík nám v tomto směru příliš nepomohou.

Stejně zásadní jako kazatelská činnost, ženoucí pražského mistra ve spojení s nonkonformními názory a „horkokrevným“ temperamentem do neřešitelné situace, byla jeho smrt. Ta měla a má i symbolický význam, díky němuž se Hus trvale zapsal do dějin. Soukup se u ní zastavuje v úvodní kapitole i na konci práce, aniž by šetřil bystrými postřehy. Při konstatování rozdílných zobrazení Husova skonu v textech očitých svědků, nicméně neneviduje (ostatně neučinil tak téměř nikdo z českých badatelů) vynikající analýzu Thomase Rathmanna, který jako první důrazně upozornil, že pro Ulricha Richental a Petra z Mladoňovic byla důležitější interpretace popravy než její „realistický“ popis.⁶ S jedním Soukupovým tvrzením se však ztotožnit nemohu. Formulaci, že v červnu 1415 hájil Husa „jediný“ český pán, považuji s ohledem na existenci několika stízných listů české a moravské šlechty, z nichž písemnost datovanou 12. května 1415 signovalo přibližně 250 urozenců, i na obavy koncilu ze síly českého reformního hnutí, toliko za efektní hyperbolu.

Ze sofistikované kompozice Soukupovy knihy lze poměrně bezpečně postihnout její nosnou osu. Jan Hus vyrůstá především z podloží domácí dějinné situace a jeho působení organicky navazuje na předchozí reformní myšlení, zrozené v druhé polovině 14. století, kdy české země civilizačně dohnaly tradičně vyspělejší západní Evropu. Nejsilnější a nejvlivnější složkou české reformní tradice tehdy bylo kazatelské hnutí, v němž se na úkor řeholního duchovenstva začalo silně uplatňovat světské kněžstvo a o jehož rozmachu svědčí množství zachovaných kazatelských sbírek. V této atmosféře došlo i k založení Betlémské kaple. Zásadní změnu do českého reformního uvažování vneslo systematické studium filozofických i dalších spisů Jana Viklefa, kterého Hus vnímal jako autoritu téměř srovnatelnou s církevními Oci. Viklef se také od počátku 15. století rychle stával předmětem vyostřených debat na pražském vysokém učení. Ačkoliv i středověké univerzitní prostředí znalo při výkladu teologických problémů cenzuru, v praxi dávalo přednost disciplinárnímu řízení před soudním projednáváním. Proto fakt, že zápas o Viklefa dospěl až do stadia procesního řízení, přesáhl zdi pražské alma mater a posléze též hranice Českého království, vypovídá o jeho mimořádné závažnosti. Účastníci kostnického koncilu v Husovi jednoznačně spatřovali Viklefova stoupence a následovníka, ačkoli mezi míněním obou mužů lze nalézt nejednu diferenci. Dá se proto říci, že pražský mistr byl u Bodamského jezera uvězněn a odsouzen jako usvědčený viklefista, byť definitivní výnos o odsouzení viklefské hereze přijal koncil až v květnu 1415.

Přitom zpočátku Husovu tragickému osudu nic nenapovídalo. Až do roku 1408, jak známo, velmi úzce spolupracoval s arcibiskupem Zbyňkem Zajícem z Hazmburka, který měl eminentní zájem na nápravě duchovenstva pražské arcidiecéze. Hus již tehdy vystupoval

6 Thomas RATHMANN, *Geschehen und Geschichten des Konstanzer Konzils. Chroniken, Briefe, Lieder und Sprüche als Konstituenten eines Ereignisses*, München 2000, s. 261–267.

jako nesmiřitelný kritik konkubinátu, plateb za svátostné úkony i dalších vad kléru, jež tepal nejen v kázáních ad clerum, nýbrž také v Betlémské kapli, kde česky promlouval ad populum. Tato okolnost, zásadový postoj v případě řízení s knězem Mikulášem Abrahámem a zejména angažovanost v obnoveném střetnutí o Viklefa vedly k Husovu rozchodu s arcibiskupem a k následné jednostranné orientaci na krále Václava IV., s nímž udržoval dobré vztahy už dříve a u něhož hledal politickou oporu.

Změna konstelace se přitom odehrála ve chvíli, kdy betlémský kazatel po odchodu mistrů Stanislava ze Znojma a Štěpána Pálče do Itálie stanul v čele českých viklefistů na pražské univerzitě (František Šmahel ho vidí v roli vůdce již dříve) a postupně získával nesporné renomé. Přiklon k panovníkovi a jeho dvoru byl přitom logický, poněvadž Hus (ale i Jakoubek ze Stríbra) přiznávali, zcela ve shodě s Viklefem, světské moci oprávnění soudit a trestat nehodné kleriky i napravovat zkaženou církev záboru jejího majetku. Tím fakticky prolamovali hranice mezi světským a kanonickým právem. Není tudíž divu, že panovník i část dvorské a posléze též zemské nobility s Husovým reformním programem sympatizovala. Několikaletá vzájemná součinnost reformního proudu a světské moci přinesla konkrétní výsledky v podobě zásadních změn v radě Starého Města pražského, ve vydání Dekretu kutnohorského a v politické porážce arcibiskupa Zajíce v červenci 1411. Právě široká politická podpora, již se Husovi dostalo a která zahrнула i významné složky (nejen pražského) měšťanstva, podle mého soudu vysvětluje, proč v českých zemích z poměrně širokého spektra reformních konceptů uspěl právě viklefsko-husovský model.

Protiodpustkové bouře v roce 1412 zajisté ukázaly, jak reformní myšlenky Husovou zásluhou překročily prostředí univerzitních kolejí a staly se veřejnou záležitostí, stále zřetelněji štěpící českou společnost. Přesto si, na rozdíl od Soukupa, nemyslím, že by k zásadní roztržce mezi králem Václavem a betlémským kazatelem došlo již v červenci uvedeného roku. Panovník od očividné podpory poskytované Husovi ustoupil až v průběhu roku 1413, kdy bylo zřejmé, že se mu nepodaří udržet spor o Husa jako interní českou záležitost a kdy do hry vstoupilo svolání obecného reformního koncilu. Ani poté ale proti Husovi nevystupoval, navíc v králově blízkosti nadále působili stoupenci viklefsko-husovské reformy. Hlavní důvod, proč tomu tak bylo, se nabízí. Václav IV. by byl sám proti sobě, kdyby podlehl tlaku ze zahraničí a pronásledoval reformisty, svěřující v případě nezbytí nápravu církve do rukou světské (především panovnické) moci.

I úsporný výklad s využitím ještě úspornějších poznámek stačí, aby Soukup přesvědčivě prokázal klíčovou příčinu Husova odsouzení. Právem ji spatřuje v eklesiologických názorech, jež mistr Jan rozpracoval během první poloviny roku 1413 na foliích spisu *De ecclesia*, polemické reakci na stanovisko profesorů pražské teologické fakulty. Augustinovsko-viklefské pojetí křesťanské církve jako neviditelného sboru predestinovaných, jejichž hlavou je Kristus, bylo ovšem nepřijatelné pro tehdejší přední teology, přítomné v Kostnici. Takto vymezená mystická církev postrádala v jejich očích autoritu, neboť se nikdy nemohla sejít, aby rozhodovala sama o sobě. Ve spojení s Husovou tezí „Nullus est dominus“, upírající morální opodstatnění příkazům vrchnosti žijící v rozporu s Božím zákonem jako nejvyšší normou křesťanského života, hrozila „heretická“ eklesiologie strhnout církev i celou křesťanskou společnost do vířů anarchie.

Provádět reformu, o jejíž nezbytnosti nikdo nepochyboval, mohly z pohledu Husových soudců výhradně autoritativní orgány institucionální církve, v daném případě koncil jako shromáždění delegovaných zástupců církevních korporací, nikoliv samozvaní bakaláři teologie z pražské univerzity. Dávám v těchto pasážích autorovi, který se eklesiologickými otázkami zabývá dlouhodobě,⁷ zcela za pravdu. Byl bych jen nerad, kdyby zapadl cenný postřeh systematického teologa Ctirada V. Pospíšila. Podle jeho mínění Hus svou účastí na koncilu prokázal, že uznává podmíněnou autoritu institucionální církve, pokud to ovšem se svou nápravou opravdu myslí vážně.⁸

Důvody Husova odsouzení byly ve skutečnosti hlubší, než uvádí rozsudek. Soukup správně upozorňuje na obavu koncilu z mohutného českého reformního hnutí, hrozícího znovu rozdělit západní křesťanstvo v historické chvíli odstranění papežského schismatu a obnovení organizační jednoty církve. I proto by se koncilu hodil více Hus živý, leč kapitulující, než Hus mrtvý. To ovšem dobře věděl i betlémský kazatel, který neodvolal a do posledních chvil činil vše, aby reformní frontu ve své domovině neoslabil.

Jaký je tedy Soukupův Hus? Není to pochopitelně sociální revolucionář, ani sociální reformátor (i když mu sociální cítění jako správnému křesťanskému knězi nechybělo), nýbrž temperamentní kazatel a angažovaný intelektuál, poměřující křesťanskou společnost i sebe sama absolutními nároky Božího zákona. Autor zároveň Husa nahlíží, zejména u vědomí jeho klíčového podílu při zpochybnění úlohy institucionální církve, jako víceméně reformačního myslitele. V tomto bodě bych byl ale přece jen poněkud zdrženlivý. Soukup ví, že Hus jednotu křesťanské církve nikdy nepochybnil, navíc většina kališníků ještě po celé 15. a delší část 16. století na jednotě křesťanstva vysloveně lpěla a radikální reformační řešení odmítala. Vždy ovšem bude záležet na zvoleném kritériu a úhlu pohledu.

Drobné výtky, kterými glosuji Soukupovu knihu, mají převážně bagatelní ráz (termín „reálný socialismus“ se prosadil až v čase takzvané normalizace a není vhodné jej používat pro označení poměrů v šedesátých letech 20. věku, postrádám odkaz na studii Emila Pražáka, jenž Husa bezpečně určil jako autora latinské duchovní písně⁹). Sám za sebe pak prohlašuji, že nesdílím fascinaci mladších generací teorií komunikace, neboť sociální sítě u vědomí jejich nebezpečnosti (razantní průniky do soukromí, možnost policejního i jiného sledování) nepoužívám. Naštěstí Soukup ve všech svých pracích nakládá s módními teoriemi střídavě a uvážlivě. Nemá důvod, aby jim propadal. Je poučený, umí a na nic si nehraje, ačkoliv skvěle zná českou i zahraniční vědeckou produkci. Sdělnost a srozumitelnost kvalitu jeho výborné husovské monografie ještě umocňují.

Petr Čornej

7 Viz Pavel SOUKUP, *Kauza reformace. Husitství v konkurenci reformních projektů*, in: Pavlína Rychterová – Pavel Soukup (ed.), *Heresis seminaria. Pojmy a koncepty v bádání o husitství*, Praha 2013, s. 171–217.

8 Viz Pospíšilův referát, přednesený ve Vlasteneckém sále Karolina 23. června 2015 v rámci Kulatého stolu Univerzity Karlovy věnovaného tématu 600. výročí tragické smrti mistra Jana Husa.

9 Emil PRAŽÁK, *Jesus Kristus, nostra salus – skladba mladého Husa?*, *Slavia* 62, 1993, s. 145–149 (přetištěno v souboru autorových studií *Stati o české středověké literatuře*, Praha 1996, s. 135–139).

Wiebke DEIMANN – David JUSTE (edd.)

Astrologers and Their Clients in Medieval and Early Modern Europe

(= Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte, Heft 73)

Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag 2015, 229 s., ISBN 978-3-412-21060-1.

Recenzovaný anglofonní sborník vychází z příspěvků přednesených na stejnojmenné konferenci, uspořádané roku 2011 v Erlangen. Autoři se zaměřili na výzkum různorodých vztahů mezi astrology (či aspoň znalci astrologie) a jejich publikem, a to nejen klienty, kteří si názory astrologů objednali, ale i nahodilými čtenáři jejich textů, rukopisných i tištěných. Všechny studie vycházejí vedle literatury z bohaté škály pramenů: rukopisů horoskopů a jejich astrologických posudků (*iudicia*), traktátů, soudních spisů, sbírek horoskopů, kronik i pamfletů. Jsou zaměřeny na sociální prostředí, které většinou uznávalo hvězdné vlivy na sublunární svět a v němž se intelektuálové pokoušeli o praktikování či dokonce reformu astrologie (Johannes Kepler), potýkali se s problémem determinismu či svobodné vůle, případně svým odvoláváním na hvězdné vlivy zdůvodňovali historické události (Giovanni Villani). Žádná ze studií nemá povahu přehledu či souhrnu; jde o typické *case studies*, náležející do časového rozpětí od 13. do počátku 17. století.

Text Charlese Burneta „Introducing Astrology: Michael Scot’s *Liber introductorius* and Other Introductions“, si klade otázku, jakou strukturu a účel mohl mít středověký úvod do astrologie. Obrací se k arabským analogiím Scotova spisu i k dílům Rogera Bacona. Autor dochází ke dvěma modelům knih-úvodů: zatímco první měl podat sumarizovanou formou základní problémy a pojmy v astrologii, druhý model byl určen začátečníkům, a proto je jeho výklad zjednodušený, často ve formě otázek a odpovědí.

Souhrnné téma sborníku přesněji vystihuje druhý příspěvek „Practice and Counsel in Guido Bonatti“. Překladař Bonattiho díla Benjamin N. Dykes se v něm zaměřil na pasáže, v nichž slavný italský astrolog 13. století odhaloval své morální postoje v případech choulostivých dotazů, jež na něj byly vznášeny. Bonattiho klienti zřejmě chtěli získat informace, jejichž kladné či záporné zodpovězení by hvězdopravci mohlo způsobit vážné potíže: zda jeho patron Guido Novello dokáže dobýt nepřátelský hrad, zda klientem vyhlédnutá nevěsta je panna a nemá nemanželské děti apod. Bonattiho morální dilemata nápadně připomínají pozdější situaci Johanna Keplera vůči Rudolfovi II.

Studii o soudním postupu papeže Jana XXII. proti svému domnělému politickému soupeři, arcibiskupovi v Aix-en-Provence, zpracoval Jean-Patrice Boudet pod názvem „The Archbishop and the Astrologers: A Robert de Mauvoisin’s *questio* in 1316“. Mauvoisin byl obžalován z divinace (*sortilegia, ars mathematica seu divinatio*) a dalších nedovolených praktik, např. užívání talismanů. Na soudu vypověděl, že využil dotazovou (horární) astrologii, přičemž odpovědi mu poskytl žid Moses de Tretz a poté i jistý Mistr Petr. Mauvoisiovy dotazy se pochopitelně týkaly toho, co mu přinese zvolení nového papeže v srpnu 1316. Výsledkem procesu byla arcibiskupova rezignace v prosinci 1318. Autor se zevrubně zabývá astronomickou a astrologickou stránkou odpovědí obou astrologů a připojuje edici těchto dosud nevydaných odpovědí.

Na překvapivě důkladnou znalost mundánní astrologie u florentského kronikáře poukázal Robert Hand v příspěvku „Giovanni Villani and the Great Conjunction of

1345“. Villani do dějepisectví implantoval teorii o teritoriálním vlivu konjunkcí Saturnu a Jupiteru. Ta se díky Albumasarovu spisu *De magnis coniunctionibus* stala velmi vlivnou ve středověké politologii a teologii. Poněvadž v ní nejde o osudy jednotlivců, ale o kolektivní dějinné křížovatky (začátek křížových výprav, dobytí Sicilie Normany apod.), nebyla teorie konjunkcí horních planet kritizována za pověrečnost a heretičnost a měla značný dopad v intelektuálním prostředí hluboko do novověku.

Zhodnocení astrologické a profetické činnosti Johanna Lichtenbergera přináší Wiebke Deimann v textu „Astrology in an Age of Transition. Johannes Lichtenberger and his Clients“. Deimann klade otázku plagiátorství v období přechodu od rukopisů k tištěným textům. Plagiát nebyl v rukopisné tradici proviněním, jež bylo vhodné otevřeně kritizovat, jak to v případě Lichtenbergerova bestselleru *Pronosticatio* učinil Paul z Middelburgu. Johannes ovšem sepsal i další, dnes již zapomenutá, vcelku průměrná astrologická díla, která posloužila některým členům dynastie Wittelsbachů v 15. a počátkem 16. století.

Z tématu astrologové a jejich klienti poněkud vybočuje studie Stephana Heilena „Paul of Middelburg's use of the *Mathesis* of Firmicus Maternus“. Filologická analýza výpůjček z Firmicova antického spisu do Paulova *Prognosticum* ukazuje, jak tenká je hranice mezi jasným plagiátorstvím a rekombinací jednoho díla do nové podoby. *Prognosticum* je právě oním textem, z něhož celé pasáže a astronomická data vykrádal Johannes Lichtenberger. Také Paulovo dílo je prognóza v intencích mundánní astrologie, opírající se o konjunkce horních planet a zatmění světél, které slibují kolektivní účinky. Podle Heilena Paul z Middelburgu v tomto spisu zformuloval nový rétorický styl, vycházející z *Mathesis* a vyhovující náročnějšímu vkusu humanistů zabývajících se astrologií.

Nativnímu horoskopu prvního toskánského velkovévody je věnován příspěvek H. Darrela Rutkina „Astrology, Politics and Power in 16th-century Florence: Guiliano Ristori's Extensive Judgment on Cosimo I's Nativity (1537)“. Cosimo I. obdržel na počátku své úspěšné vlády důkladný výklad svých fyzických a psychických dispozic, při čemž Ristori využil nejen astrologii, ale i svou fyziognomickou a chiromantickou analýzu vládcovy osobnosti. Velmi cennou součástí výkladu byl oddíl věnovaný Cosimovým vztahům k soudobým vládcům, jejichž horoskopy Ristori porovnával. Není divu, že Cosimův horoskop s výkladem byl určen k privátnímu užití. Naopak veřejně bylo prezentováno znamení velkovévodova ascendentu – Kozoroh – který se objevil na medailích a mincích, přičemž byla vedena paralela s ascendentem tohoto znamení u Oktaviána Augusta a císaře Karla V. Rutkin nadhazuje možnost, že medaile se znamením ascendentu měla u Cosima fungovat i jako talisman (*imago astronomica*).

Mnohem méně významným klientem byl měšťan Joannes Sillyers z Mechelen, který dostal od Wilhelma Mysocaca roku 1566 svůj nativní horoskop s velmi podrobným výkladem. David Juste věnoval studii „A Sixteenth Century Astrological Consultation“ zevrubnému rozboru tohoto vcelku průměrného elaborátu, který zde současně vydal jako přílohu. Snažil se mimo jiné ukázat, že astrolog mohl být ve výkladu pro průměrného klienta otevřenější a upřímnější než v případě celebrit a panovníků. Zájemci o matematické a interpretační techniky tradiční astrologie najdou v textu řadu inspirativních momentů.

Pro českého historika je asi nejzajímavější poslední studie Katrin Bauerové „Johann Kepler between two Emperors“. Autorka se snaží analyzovat překerní situaci dvorského

matematika během zápasu o moc mezi Rudolfem II. a Matyášem Habsburským. Vychází ze tří Keplerových posudků pro Rudolfa II. – ohledně konfliktu mezi Benátkami a papežem Pavlem V., ohledně násilné smrti francouzského krále Jindřicha IV. a ohledně situace v Uhrách roku 1611. S nimi srovnává Keplerův (vzácně otevřený) list neznámému šlechtici z dubna 1611. Na jedné straně je v textech patrná Keplerova distance vůči tradiční astrologii a reformní náznaky, na druhé straně ale jeho úsilí udržet si vliv u dvora slábnoucího monarchy a nepopudit toho silícího. Jeho expertní posudek si totiž vyžádala i Matyášova strana. Kepler se podle Bauerové sice snažil hledat astrologicko-politickými radami smíření mezi oběma soupeři, měl však jen minimální šance.

Sborník není – kromě iluminace na deskách – vybaven výtvarnými doplňky, dokáže však velmi zdařile přiblížit astrologickou praxi v nejrůznějších sociálních vrstvách a v řadě exponovaných i rutinních situací, do nichž se astrologové a jejich klienti dostávali. Přírůstek publikace podtrhuje i bohatý poznámkový aparát a hlavně vydání několika nových pramenů.

Zdeněk Žalud

Александр Оганович Чубарьян (гл. ред.) / Alexandr Oganovič ČUBARJAN (ed.)

Всемирная история: В 6-ти томах / Vsemirnaja istorija: V 6tomach.

Том 4: С. Я. Карп (отв. ред.), *Мир в XVIII веке* / Tom 4: S. Ja. Karp (ed.), *Mír v XVIII veke*

Moskva, Nauka 2013, 787 s., 16 stran obrazových příloh,

ISBN 978-5-02-036725-8; 978-5-02-038037-0.

V návaznosti na recenzi třetího svazku šestidílných Světových dějin (ČČH 112, 2014, s. 763–766), které připravuje Ústav obecných dějin Ruské akademie věd, je třeba upozornit i na čtvrtý díl, který uzavírá období raného novověku. Zatímco období renesance a baroka bylo pojmáno tak, že ve velké části textu paralelně pojednávalo o jednotlivých státech (a to nejen o velmocích), vždy samostatně o 16. a o 17. století, doba osvícenství je zpracována s důrazem na obecné problémy. Naznačují to názvy sedmi oddílů: Evropa – prostor, lidé, společnost; Osvícenství a jeho praxe; „Objevení“ světa; Nové horizonty; Východ; Proměny na mapě světa, osudy impérií; Francouzská revoluce.

V první polovině knihy se dostala do popředí témata klimatu, geografie, demografie, peněžního oběhu a sociálního řádu, dějiny idejí, vzdělávání, čtení, cestování, filantropie a veřejného mínění, dále encyklopedistika, „objevování“ či nové nazírání přírody, minulosti a civilizace. Druhá polovina knihy pak přinesla shrnutí vývoje světových makroregionů (Oceánie, Ameriky, Afriky, arabského světa, Persie, jihovýchodní Asie, Indie, Číny a Japonska); v rámci euroamerické civilizace pojednala o Britském impériu, o zrodu Spojených států, Ruském impériu a se specifickým vymezením „mezi Východem a Západem“ rovněž o Osmanské říši. Ostatní části Evropy byly zahrnuty do kapitoly „Pax Europea“, soustřeďující se na geopolitické, diplomatické a vojenské aspekty dějin starého kontinentu.

Ústředním motivem díla se stalo místo Východu a Západu ve světových dějinách 18. století. V duchu ruského filozofa Petra Jakovleviče Čaadajeva, jehož úvaha o rozdílnosti západního a východního myšlení z roku 1836 stojí jako motto v čele úvodu ke knize,

položili autoři na tuto dichotomii značný důraz. Učinili tak nejen v utřídění látky, ale také v neustálém srovnávání vývoje Evropy (a poté europeizovaných oblastí v zámoří) s klasickým Orientem. Zdůraznili, že ještě počátkem 18. století měl Východ své zjevné přednosti, zejména větší lidnatost, bohatství a přírodní zdroje. Zároveň se však ještě před průmyslovou revolucí završilo dlouhé období hromadění institucionálních, kulturních a dalších předpokladů, v němž heterogenní, ale stálou vnitřní konkurencí poháněná Evropa dokázala vytvořit model intenzivního hospodářského růstu, díky němuž svou sociálně ekonomickou efektivitou předstihla Východ. To samozřejmě není teze nová, neboť se v různých variantách objevuje v západních interpretacích raně novověkého vzestupu Evropy, pozoruhodné však je, že ji za svou přijala ruská historiografie v této reprezentativní publikaci.

„Evropský zázrak“ přičítají autoři směrodatné úvodní studie S. Ja. Karp a V. A. Meljancev tomu, že v nesjednocené západní Evropě postupně vznikl „svérázný (snad i unikátní) systém víceméně vyvážených konkurenčně smluvních vztahů“, vylučující prosazení vývojově škodlivého monopolu moci (s. 7). Autoři vysoko hodnotí relativně nezávislé, decentralizované nositele moci a vlivu, zejména církve, města, šlechtu, obchodní společenství a univerzity. Vzájemná ostrá konkurence těchto subjektů si vynutila – větší měrou než na Východě – brát v úvahu zájmy poddaných, což umožnilo akumulaci sociální energie a aktivizaci mechanismů společenského rozvoje, navíc obratně využívajícího starších technických a technologických vynálezů Východu. I v tomto ohledu je pozoruhodné, jak výrazně se ruská historiografie vzdálila někdejšími schematickým výkladům.

Srovnávací analýza dynamiky růstu různých částí světa (jakkoli veškerou kvantifikaci pro období od 11. do 18. století lze brát s rezervou jen jako orientační údaje) umožnila autorům vyjádřit postavení Ruska mezi Západem a Východem. Je to pohled překvapivě kritický. Na sklonku 17. století se Rusko jeví jako zaostalejší než velké země na obou stranách světa, a to výrazně v takových ukazatelích jako výnosy obilovin, urbanizace, ale také průměrná gramotnost, odhadovaná na pouhých 2–5 % dospělého obyvatelstva. Přitom tempo ekonomického vývoje Ruska zůstávalo i v 18. století velice nízké, takže relativní zaostalost se ještě zvětšila, a to nejen v porovnání se Západem, ale i s Čínou či Japonskem. Dřívější opačná tvrzení o údajně prudkém zrychlení rozvoje Ruska tito ruští autoři vyvracejí jako ideologicky podmíněný mýtus. Na druhé straně konstatují, že vývoj zahájený reformami Petra Velikého usnadnil zapojení Ruské říše, sahající od Baltu k Pacifiku, do celoevropských a celosvětových procesů.

Na rozdíl od zpracování evropských a světových dějin 16. a první poloviny 17. století, na nichž se významně podílel Georgij Pavlovič Meľnikov, se ve výkladu o osvěcenském století podstatně změnilo postavení české tematiky. Zde se jí už nevěnoval žádný bohemista, ale příležitostně se jí dotkli pouze badatelé o obecné problematice. Drobné zmínky se týkají osvěcenských úvah o „východní Evropě“, kam bylo řazeno také české, polské a uherské území, o postavení venkovského obyvatelstva (udržela se tu teze o „druhém nevolnictví“), o privilegiích šlechty v absolutistickém státě, volbě římsko-německého panovníka mj. českým kurfiřtským hlasem, o tendenci ke sjednocování právního systému v habsburské monarchii, o násilné rekatolizaci evangelických enkláv ve střední Evropě v první polovině 18. století, válce o rakouské dědictví, dobytí Prahy roku

1741 a bojích o Slezsko, či patentu o zrušení nevolnictví. Jde však vesměs jen o jednotlivé faktografické údaje bez bližšího vztahu k vnitřnímu českému vývoji. Důležité je, že zmíněné skutečnosti jsou začleněny do jakési výčtové komparace poměrů v Evropě, čímž nabádají i české badatele, aby na ně nahlédli méně obvyklým způsobem.

Čechy, vystupující poněkud nelogicky jednak pod názvem „Čechija“, jednak (a to častěji) jako „Bogemija, istoričeskaja oblast“, tu zřetelně ztratily postavení dějinného činitele a staly se skutečně jen objektem historie utvářené velmocemi nebo obecnými vývojovými proudy. Z bohemikálního hlediska je nejzajímavější výklad o vývoji od jáchymovského tolaru ke světovému dolaru, nejspíše převzatý z prací Petra Vorla, byť se to stalo ve zjednodušené podobě a bez citace (což je ovšem přirozené, neboť syntéza neobsahuje poznámkový aparát a ve výběrové bibliografii přináší pouze malý zlomek použité literatury).

Autoři syntézy světových dějin 18. století si kladou otázku po vztahu naší současnosti k tomuto období. S důrazem na počátek průmyslové revoluce ve sféře ekonomiky a společnosti a na Francouzskou revoluci v oblasti politiky a práva připouštějí, že ve věku osvícenství došlo k zásadnímu rozchodu s minulostí. Odmítají však představu, že osvícenství bylo jediným dominantním kulturním fenoménem, který by se omezoval na starý kontinent a na regiony jím bezprostředně ovlivněné. Naopak 18. století interpretují jako epochu kvalitativně nového vzájemného působení kultur v globálním měřítku, působení podmíněného kolonizací a obchodem s otroky, vytvářením globálního trhu, vznikem nadnárodních obchodních korporací a dalšími faktory.

V souvislosti s tím se ruští historici pod vedením S. Ja. Karpa táží po nadčasovém významu těch hodnot 18. století, jakými jsou deklarace svobody, lidská práva či víra v pokrok. Ptají se po jejich absolutní a univerzální platnosti, po možnosti jejich všeobecného prosazování i na počátku třetího tisíciletí, či naopak po nutnosti respektovat rozdílné hodnotové systémy. Tím se syntéza dějin 18. století dostává na práh srovnávacích dějin civilizací, což ještě zvyšuje její přitažlivost. Publikace, která kromě interpretačně narativních kapitol obsahuje veškerý potřebný aparát – chronologickou tabulku, výběrovou (tematicky členěnou) bibliografii, rejstříky i soupis map a kvalitně reprodukováných ilustrací – si pozornost skutečně zaslouží. Jako celek potvrzuje, že ruská historiografie obecných dějin sleduje ve výběru témat i v jejich zpracování v zásadě stejné směry jako historiografie západní a že si už vzhledem k počtu specialistů udržuje velice solidní úroveň.

Jaroslav Pánek

Jan DVOŘÁK

Vrchnostenské město v raném novověku. Vztahy k vrchnosti a venkovskému zázemí na příkladu Svitav v 17. století

Matice moravská, Brno 2013, 247 s., ISBN 978-80-87709-03-0.

Naše historiografie má na poli studia vztahu města a venkova dosud značné rezervy. Jestliže v německém a anglickém bádání (Stadt-Land-Beziehungen, Town and country) je k dispozici již téměř obtížně přehlédnutelná produkce, české dějepiscectví se dosud omezovalo na izolované sondy, realizované zatím převážně medievisty a archeology. Navíc tu působí

jistý antagonismus urbánní a agrární historiografie, takže u nejvlastnějších představitelů urbánního života v našem prostředí – zeměpanských měst – se dosud podařilo osvětlit jen velmi málo otázek. Lepší výchozí možnosti má prostředí měst poddanských, která jsou z podstaty pojímána jako integrální součást základní feudální územní jednotky – panství –, čímž se potřeba zkoumat vztah s venkovským prostředím stává logickou, ba žádoucí.

Tímto směrem vykročil Jan Dvořák, jenž zvolil za předmět svého zájmu raně novověké poddanské město Svitavy, držené olomouckými biskupy. Metodologicky podnětný úvod se nejprve vrací k definici pojmu město. Autor s odvoláním na strukturalismus zdůraznil, že podstatnou determinantou je vztah příslušného sídla k okolnímu venkovskému zázemí, jeho funkční centralita administrativní, kulturní, stejně jako provázanost s vrchnostenským prostředím. Omezil se však jen na citování nejzákladnějších prací, čímž svůj „Forschungsbericht“ poněkud ochudil.

K vlastnímu předmětu svého výzkumu autor přikročil dvěma analytickými, shodně členěnými kapitolami pro první a druhou polovinu 17. století. Volbu mezníku zdůvodnil s přihlédnutím k dějinám regionálním (nástup kardinála Františka z Dietrichsteina) i obecným (konec třicetileté války). V úvodu obou kapitol autor nejprve osvětlil širší vývojové tendence držav olomouckých biskupů. Tyto texty jsou zásadním příspěvkem k poznání územního vývoje domény, k fungování biskupského dvora i správního aparátu panství.

Dvořák zvolil tři úhly pohledu na městskou centralitu: demografický, správně-právní a hospodářský. Neomezil se však jen na jeviště Svitav, svá zjištění konfrontoval s tokem velkých dějin. Třicetiletou válku pojal jako katalyzátor kulturních, hospodářských a společenských trendů, přičemž při paralelním použití makro- i mikrohistorické optiky mnohdy vyvstávají zajímavé rozpory. Na příkladu Svitav to však Dvořák dokládá jen zběžným popisem průběhu války ve městě a konstatováním, že „městské knihy z období války nevyvolávají dojem zlomu“ (s. 65–68).

Větší rozpaky vyvolává jeho pokus o zjištění počtu obyvatel v předbělohorských Svitavách v kontextu populačního vývoje na celém panství. Autor počítá s redukčním faktorem osm obyvatel na dům, jenž je však příliš vysoký.¹ Současně je nanejvýš sporné aplikovat tento faktor souběžně na město i na venkov, nehledě již k tomu, že urbář jako východisko pro kalkulace se více než soupisu domů blíží bernímu rejstříku, pro který se používají koeficienty jiné. V tomto případě selhává dělení na poloviny 17. století, neboť nelze přistupovat jednotně k období, jehož demografická situace byla jiná na počátku století a jiná těsně po skončení války na samém sklonku čtyřicátých let. To poněkud relativizuje autorovy závěry o různé míře populačních ztrát ve Svitavách (pokles o 3 %) a jeho venkovském zázemí (až 25 %). Autor tuto diferencí vysvětluje lepším zabezpečením města a imigrací z venkova, jež ještě posilovala centralitu Svitav. Takovou tezi by ovšem bylo nutné podpořit studiem matrik, které autor ponechal bez povšimnutí, přestože jsou pro Svitavy unikátně dochovány již od roku 1599 (nejstarší z nich je dokonce archivní kulturní památkou).

1 Instruktivní tu zůstává studie Adolfa ZEMANA, *K metodice studia populačního vývoje českých měst královských v předstatistickém období*, Historická demografie 1, 1967, s. 19–27; potažmo bohatá literatura studující městskou populaci v před- a pobělohorském období (Ladislav Dušek pro Ústí nad Labem, Petr Mužík pro Domažlice).

Pro druhou polovinu 17. století Dvořák postupuje obdobně, přičemž konstatuje mírný úbytek městské populace, avšak již v sedmdesátých letech dorovnání s předválečným stavem a další růst. Naproti tomu poválečnou populační regeneraci venkova autor nahlíží jako pozvolnější proces (možnou disproporci mezi počtem osedlých a reálným počtem trvale přítomných obyvatel, žijících např. v podruží, lze vyloučit s ohledem na existenci poustek, které by jinak neusedlí osadili). Autor upozorňuje na nespolehlivost berních údajů a vychází z urbářů, jejichž slabinou je však odhlédnutí od domů, držených svobodným obyvatelstvem. Ty by mohly trendy při tak nízkých rozdílech v počtu (258, 256 a 250 domů) dílčím způsobem ovlivnit. Centralitu města Dvořák zajímavě dokazuje poměrem počtu usedlých ve městě a ve vsích (s. 159–162).

Nejcennější část práce se soustřeďuje na řešení správně-právní situace Svitav. Dvořák nejprve upozorňuje na protikladně působící právní prostředí s korporativními a demokratizačními prvky (samospráva a městská obec), kombinované ovšem s všudypřítomnou podřízeností vůči vrchnosti. Ta svoji pozici deklarovala udělováním a potvrzováním privilegií (Dvořák věnuje jejich udělování a obsahu důkladnou pozornost). Městskou správu a její kompetence i úroveň podřízenosti vůči vrchnosti autor dešifruje mj. prosopograficky. To mu dovoluje rekonstruovat správní mechanismy v poddanském městě, které nemá dochovány vrchnostenské instrukce. Autor čerpá především z písemných produktů činnosti městské samosprávy: městských knih.

Svitavská městská rada tu vystupuje v postavení de facto analogickém k samosprávám v tzv. ochranných (municipálních) městech, když mj. vedla městské knihy a soudila v omezené míře hrdelní zločiny. Práci dvanáctičlenné rady přehlézel především v hospodářských záležitostech kontrolní institut tzv. tří rad, známý z dalších moravských měst. Do radních kompetencí ve Svitavách vstupoval také rychtář, podrobený radě po vykoupení rychty v roce 1599. Jeho úřad kromě výkonu policejní funkce organizoval výběr renty. Vedl k tomu vlastní knihy, kam se zaznamenávaly sporné i nesporné záležitosti drobnějšího charakteru.

Svitavská specifika dokreslovala k městu těsně přiléhající ves Čtyřicet Lánů, jejíž obyvatelé sice odváděli vrchnostenský úrok olomouckým biskupům, avšak robotovali pro svitavskou městskou obec a svá právní pořízení vkládali do svitavských městských knih, stejně jako venkovští rychtáři z okolních vsí. Svitavy byly pro své venkovské zázemí hrdelním soudem, současně držely jednu poddanskou vesnici (Hradec nad Svitavou) a díly v dalších dvou (Kamenná Horka, Moravský Lačnov). Je na škodu, že autor tuto otázku nerozvedl, zajisté ne nevýznamným druhem interakce venkova a města by byl právě vztah Svitav k jejich poddaným, potažmo olomoucké vrchnosti ke svitavským poddaným.²

Trojici vzhledů do zkoumané problematiky uzavírá hospodářský aspekt. Nutným předobrazem se autorovi stal popis budování vrchnostenského hospodaření na svitavském panství, které se nejprve omezilo na výběr feudální renty. Teprve po třicetileté válce se rozšířilo zřízením vrchnostenského pivovaru, zatímco dosavadní výnos dvorů nahradilo několikanásobné zvýšení renty. Následuje rozbor majetkové stratifikace svitavského

2 Naposledy Petr ČERNIKOVSKÝ, *Svobodný majetek nesvobodných obcí? Vrchnostenské ambice poddanských měst v raně novověkých Čechách*, Náchodsko od minulosti k dnešku 7, 2012, s. 103–127.

obyvatelstva a podrobné pojednání o cechovní organizaci. Autor prokazuje široký rozhled po domácí literatuře, čtenář ovšem postrádá poučení o výkonu řemesel na venkově a jeho vztahu k městským cechům (známé v jiných městech kupř. nuceným vstupováním venkovských řemeslníků do cechů). Ve vztahu k venkovu autorovi zcela uniká podstatná otázka tržních funkcí Svitav a rozsahu jejich trhového okruhu. Poměrně málo se čtenář dozvídá o významu venkova pro městské hospodaření.

Knihy Jana Dvořáka je hodnotným příspěvkem ke studiu vztahů měst a venkova, svými poznatky zásadně prohlubuje znalosti o mechanismu vztahu vrchnosti a městské správy poddanského města, všímá si podstatných interakcí tohoto složitě strukturovaného vztahu. V otázce demografické a ekonomické zůstává však autor na polovině cesty: v prvním případě zůstal nepovšimnut důležitý pramen (matriky), v druhém případě byl hospodářský aspekt vztahu města a venkova zúžen – jakkoli zasvěceně – téměř výlučně jen na hospodářský život uvnitř samotného města, maximálně ve směru k biskupské vrchnosti. Ne bez výhrad je i koncepční rozvržení práce: zevrubná pozornost vybraným otázkám v relativně krátkém časovém období nutně vedla k tomu, že pro druhou polovinu 17. století se některé informace musely duplikovat (např. s. 101, 178–179).

Jan Lhoták

Jindřich KOLDA – Ignác Antonín HRDINA

Historická knihovna Hospitalu Kuks a její romanisticko-kanonistický fond.

Historicko-právní studie

Červený Kostelec, Pavel Mervart 2014, 290 s., ISBN 978-80-7465-098-7.

Znalost skladby knihoven a analýza jejich obsahu je důležitá pro dějiny vědy, kultury či intelektuální dějiny. Podstatné místo ve výzkumu zaujímají také knihovny soukromé, zejména šlechtické a konventní. Práce o knihovně Hospitalu Kuks je rozčleněna do dvou částí. První podává vývoj fondu kukské historické knihovny a představuje její původce. V sedmi kapitolách jsme obeznámeni s činností Františka Antonína Šporcka (Sporcka), hrabat ze Swéerts-Sporcku, konventu milosrdných bratří, hospitalu, hospitální nadace Františka Antonína Šporcka, Vlastivědného muzea Kuks a státní památkové péče.

Nejznámější osobností spojenou s Kuksem je František Antonín Špork (1664–1738), který se těší pozornosti českých i zahraničních badatelů mimo jiné pro své protijezuitské performance, šířené v tištěné podobě mezi vlivné činitele i prosté obyvatelstvo. Kapitola je pojata jako shrnutí dosavadních výzkumů, doplněné o nové poznatky. Knižní produkce Šporcka zahrnuje na 170 titulů: sebestopagační materiály, memoriály a jiné příležitostné spisky. Autoři připomínají i mohutnou vydavatelskou činnost hraběte za spoluúčasti dcer, které mnohá z děl překládaly. Díla – často neladící s oficiální církevní doktrínou a sloužící k pobavení společnosti – byla distribuována utajeně, mimo zraky cenzury. Zmíněno je rozšíření „šporkian“ v řadě šlechtických a jiných knihoven, včetně zahraničních. Autoři připomínají nutnost revize dosavadního soupisu šporkovských tisků, který nereflektuje novější objevy. Počátky knihovny hraběte Šporcka jsou kladeny do souvislosti s výstavbou

budovy tzv. Filosofického domu nedaleko od lázeňského komplexu. Její základ vytvořily spisy luteránského kazatele Michaela ze Svídnice. Zkoumána je otázka rozsahu fondu knihovny v době Františka Antonína Šporka; odhady badatelů, kteří uvádějí 57 tisíc kusů, hodnotí Kolda a Hrdina jako předimenzované. Přicházejí s hypotézou, že prostorová kapacita Filosofického domu byla využívána nejen jako sídlo knihovny, ale též jako místo distribuce hraběcích tisků pro lázeňské hosty.

Po smrti F. A. Šporka jeho dcera Anna Kateřina postupně získávala cenzurou zabavené tisky, které směřovala do své knihovny v Lysé nad Labem. Rodina jejího manžela podporovala tisk různých devočních tisků. V těchto aktivitách pokračoval vnuk Jan František Kristián Swéerts-Sporck, který v Lysé nad Labem založil novou bibliotéku s francouzskými, německými a italskými spisy z oblasti filosofie, historie a beletristiky. Zbytky této knihovny se dnes nachází v Kuksu, kam přešly z knihovny Filipa Benitia Swéerts-Sporcka. Knihovní bohatství se rozplynulo za Gustava Adolfa Swéerts-Sporcka, který rozprodal mnohé tituly, vedle dalších movitých majetků.

Třetím původcem fondu knihovny v Kuksu byli řeholníci špitálnického řádu sv. Jana z Boha, kteří do opuštěného Kuksu přišli roku 1739. Působení řádu v péči o nemocné a v duchovní službě formovalo i podobu knižního fondu: jednalo se převážně o díla s náboženskou a zdravotní tematikou. Autoři popisují součásti knihovny, od níž se oddělila lékárnická a nemocniční knihovna. Popsány jsou podoby exlibris. Vedle nákupů byl hlavní knihovní fond obohacován dary či pozůstalostmi po jednotlivých bratřích. Vzpomenuta je též drobná vlastní literární činnost konventu. Přes tisíc svazků čítající řádová knihovna v Kuksu skýtá pole pro další výzkumy.

Čtvrtým velkým původcem nynějšího knižního fondu byl Hospital, instituce, podle níž obdržela své jméno budova v Kuksu. Zařízení bylo určeno pro sto chudých mužů, především starých a nezuživých vojáků. Z Hospitalu pochází knihy tamních kazatelů, ojedinělým tiskem je sbírka modliteb. Určitý průnik činnosti výše uvedených původců pak představuje hospitalní nadace hraběte Františka Antonína Šporka, obecně prospěšná společnost, která z výnosů hradištského panství financovala provoz hospitalu. Hlavní část knihovního fondu nadace představují předpisy, které úřad obdržel od nadřazených institucí (panovnické patenty, guberniální nařízení, biskupské mandáty apod.). V době, kdy v čele nadace stáli převorové konventu milosrdných bratří, byla tato knihovna volně přidružená ke konventní knihovně.

Posledním velkým původcem knihovního fondu historické knihovny v Kuksu bylo Heimatmuseum Kukus an der Elbe, založené roku 1929. Z této doby pochází např. sbírka učebnic jazyků, dějepisu či matematiky, slovníků, breviářů, katechismů, mešních knih, pocházejících z knihoven škol a far či ze soukromých knihoven učitelů. Autoři představují i místní sběratele šporkian, která se tak oklikou dostala zpět do knihovny Kuksu; významné místo mezi nimi zaujímal badatelé židovského původu, často s tragickými životními osudy. Roku 1945 Hospitalní nadaci F. A. Šporka převzaly orgány Československé republiky. Roku 1960 přešlo vybavení hospitalu v Kuksu pod správu Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody Východočeského kraje. V knize jsou nastíněny osudy knihovny od padesátých let 20. století do současnosti, popsány inventarizace a akvizice. Nyní fond historické knihovny Kuksu zahrnuje přes devět tisíc inventárních položek.

Druhá část knihy, která uživatelům přibližuje zastoupení tzv. učených práv v popsáných knihovních souborech, je členěna podle jednotlivých právních disciplín na podkapitoly věnované římskému právu, kanonickému právu a dále právu konfesnímu. Každá z kapitol pojednává o právních pramenech a o právní literatuře. Autoři konstatují, že knihovna v Kuksu obsahuje všechna zásadní díla s prameny římského práva, především Corpus juris civilis, ale i samostatné výtisky jednotlivých knih Corpusu, zejména justiniánské Instituce z majetku polního maršála Maxmiliána Ludvíka Breunera. Utajeno bohužel zůstalo, jak se do knihovny dostaly. Zastoupeny jsou četné výklady římského práva, počínaje výňatky z děl středověkého legisty Bartola de Saxoferato a konče díly novověkých právníků Iacoba Concenatia, Michaela Münchmayra, Christiana Friedricha von Glücka, Johanna Augusta Hellfelda, Ferdinanda Mackeldeye či Karla rytíře von Czyhlarz.

Z pramenů obecného kanonického práva autoři zmiňují několik sbírek tridentských nálezů. Autoři v knihovně v Kuksu nenalezli bulária, sbírky papežských bul, což vysvětlují vysokými pořizovacími náklady. Oproti tomu objevili akta římského provinčního sněmu roku 1725. Snad výrazná kritičnost jejich ustanovení týkajících se církevní disciplíny, včetně disciplíny v kardinálském kolegiu způsobila, že se text ocitl v knihovně Františka Antonína Šporka, což autoři dokládají vloženým lístkem dalšího vlastníka JUDr. Backa. V knihovně v Kuksu se nachází akta a dekrety prvního vatikánského koncilu. Posledním významným pramenem kanonického práva v knihovně je Codex juris canonici z roku 1917.

Hrdina a Kolda uvádějí, že v kukské knihovně jsou morálně-teologická díla zastoupena ve větší míře než kanonistika. Do značné míry se na tom podílela záliba hraběte Šporka v moralizování. Autoři upozorňují, že v právu 18. století se jako specifická položka ještě neodlišovalo právo konfesní (právo státně-církevní), a tak mnohé příručky, které pojaly do kapitoly o kanonickém právu, mají souhrnný charakter.

Kanonistická literatura v kukské knihovně pochází z 18. a 19. století. Zastoupeny jsou traktáty a kompendia vesměs německých autorů, traktáty pro disertační řízení na univerzitách či řádových školách, praktické příručky pro aplikaci práva. Jedinou českou příručkou mezi nimi je populární manuál Klementa Borového s názvem *Úřední sloh církevní. Příručná kniha praktického úřadování pro katolické duchovenstvo*. Specifickou záležitostí je protestantská církevně-právní literatura. Užití pojmu kanonické právo ve spojení s nekatolickými církvemi I. A. Hrdina zcela vylučuje. Naznačuje, že diskutabilní je i označení církevní právo ve spojení s organizačními, disciplinárními a liturgickými normami protestantských církví. Pod pojem církevní právo autor neřadí ani normy židovských společenství, která mají charakter náboženské společnosti, nikoliv církve. Autoři představují prameny konfesního práva, které jsou zastoupeny jednak jednotlivými normativními akty státních orgánů v církevních záležitostech, jednak jejich soukromými sbírkami. Patří mezi ně i listy, kterými královéhradecký biskup oznamoval duchovenstvu obsah dvorských dekretů či sbírky c. k. zemských knížecích nařízení a zákonů ve veřejnoprávních záležitostech církve až do vlády Josefa II. Další je podkapitola o konfesně-právních pojednáních zastoupených v knihovně, z nichž stojí za zmínku práce Justina Febronia či Josefa Helferta.

Následuje rekapitulace poznatků, v exkursu je představen kanonisticko-romanistický fond Moravské zemské knihovny v Brně. Přílohu knihy tvoří katalog pramenů a literatury

světského práva z fondu kukské historické knihovny. Uživatel v publikaci nalezne obvyklou bibliografii (použité prameny a literaturu), německé resumé a jmenný rejstřík. Práce představuje cenný příspěvek k dějinám knihoven, podává obraz o vzdělanosti a kulturním rozhledu specifického reprezentanta šlechtické komunity a o aktivitách institucí, v jejichž rukou se nacházel knihovní soubor či jeho části.

Pavel Krafl

Thomas WALLNIG – Thomas STOCKINGER

Die gelehrte Korrespondenz der Brüder Pez. Text, Regesten, Kommentare

Band 1: 1709–1715, (= Quelleneditionen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Bd. 2/1 [!])

Wien, Böhlau – München, Oldenbourg 2010, 1052 s. s osmi vyobr.,

ISBN 978-3-205-78303-9 (Böhlau) a ISBN 978-3-486-58938-2 (Oldenbourg).

Thomas STOCKINGER – Thomas WALLNIG – Patrick FISKA – Ines PEPPER –
Manuela MAYER (unter Mitarbeit von Claudia Sojer)

Die gelehrte Korrespondenz der Brüder Pez. Text, Regesten, Kommentare

Band 2: 1716–1718 (= Quelleneditionen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Bd. 2/1 [!] und 2/2)

Wien, Böhlau 2015, Halbband I 736 s., Halbband II 737–1516 s. s osmi vyobr.,

ISBN 978-3-205-79572-8.

Málokterý medievista se nesetkal se jménem těchto učených benediktinů z dolnorakouského kláštera v Melku. Jinak tomu asi je s konkrétním užíváním jejich zásadních pramenných edic, které dodnes v některých partiích přinášejí texty, moderním způsobem zatím nevydané. Chceme-li pro první poučení (či pro osvěžení paměti) použít Ottův slovník naučný, můžeme jej zklamaně zase zavřít, ať jde o základní řadu včetně svazku Doplňků stejně jako o dvanáctisvazkové Dodatky. Nezbyvá tedy pokusit se získat informaci Riegrova slovníku, kde lze ale uspět jen rámcově, neboť Bernardu Pezovi (1683–1735) je tam jako „starožitníkovi“ věnováno dvanáct řádek a jeho rodnému i řádovému bratru Hieronymovi (1685–1762) ještě o tři řádky méně. Nicméně jejich takřka třicet voluminózních svazků několika řad je vedle různých dalších jednotlivin svědectvím o mimořádné péli, cílevědomosti a barokní učenosti. Dodávám, že o ní svědčí i jejich zcela mimořádná korespondence, o níž bude níže řeč.

Institut pro rakouský dějezpyt není jen tradičním historicko-archivním učilištěm (od roku 1854), ani jen vydavatelem stále důležitého časopisu (MIÖG, od roku 1880), ale zejména v posledních letech i významným badatelským, v tom především edičním pracovištěm, které dnes rozděluje svou pozornost rovnoměrně mezi prameny středo- i novověké.¹

1 Na některé jeho aktivity jsem porůznu poukazoval v našich časopisech, naposled soustavněji: Ivan HLAVÁČEK, *Z edičních a diplomatických novinek jazykově německé medievistiky a raně novověkých studií s přednostním zaměřením na IÖG a RI*, Sborník archivních prací 65, 2015, s. 277–293.

Že se tu i tam jedná o prameny rozdílného charakteru, není třeba zvlášť zdůrazňovat. A lze to snad nejzřetelněji dokumentovat právě na edici, která není pouze pramenem pro historii života a díla obou citovaných bratří, ba ani ne pro samotný klášter Melk (český termín Medlík byl po celou dobu monarchie běžně používán). Bez nadsázky lze říci, že zpřístupňovaný materiál je důležitý i pro duchovní kulturu barokní doby vůbec, zejména ovšem pro dějiny historiografie. Neboť v předkládané korespondenci se zrcadlí – a to velmi zřetelně – již moderní požadavky kritického přístupu k pramenům jako takovým, i snaha o jejich co nejširší shromáždění a evidenci. Co to ovšem v tehdejších dobách znamenalo, o jaké novum šlo, si dnes umíme jen velmi těžko představit. Byly tu samozřejmě edice bollandistů i maurinů, ty však se orientovaly na jeden specifický druh hagiografických pramenů.

Iniciátorem celého edičního podniku je Thomas Wallnig, který se tomuto doslova životnímu dílu upsal již v polovině minulého desetiletí, kdy se obíral životopisem mladého Bernarda Peze.² Nicméně záhy seznal, že jde o sousto pro jedince příliš velké a tak se počet účastníků projektu z původních dvou (neboť tím druhým měl být Thomas Stockinger) výrazně rozrostl, což jediné dává naději do budoucna na jistý a zřetelný postup. Ba vlastně nikoliv jen naději, protože už dnes máme k dispozici výrazné výsledky v podobě tří rozsáhlých svazků, které čítají více než dva a půl tisíce stran.

Vědecká – možno-li ovšem o vědeckosti hovořit – barokní historiografie, je svým způsobem velmi specifický pramenný žánr. Svou existencí, ale také, ba často dokonce především tím, o čem pojednává. Že se zaměřuje na dobu středověkou, je ovšem samozřejmé. Někdy šlo o více či méně intenzivní sběratelskou činnost izolovaného jedince sedícího ve své cele, jindy tyto snahy ústily do ediční činnosti ve snaze o širší heuristiku. Tyto dva druhy aktivit je záhodno posuzovat odděleně, aniž by ovšem bylo možno i tuto individuální kopistickou práci podceňovat, neboť mohla zachovat (a taky leckdy v nenápadných barokních rukopisech zachovala) opisy původních pramenů ať kodikologických, tak diplomatických, které poté zanikly. Příklady není třeba uvádět. A korespondence uvnitř poměrně malé, převážně mnišské, ale mezinárodní komunity je tu mimořádně důležitým doprovodem, neboť často přináší významné informace, které v těchto edicích postrádáme a nadto ozřejmují i obecnější „pohyb“ v této komunitě.

Toho si byl Wallnig dobře vědom a tak navázal na nepochybnou snahu E. E. Katschthaler a ze sklonku 19. století a pustil se do díla, jehož konce je těžko dohlédnout. Při přípravě této edice nešlo a nejde pouze o pozůstalost obou bratří v archivu jejich kláštera: heuristika se týká i archivů, v nichž bylo možno očekávat pozůstalosti či alespoň jednotliviny jejich respondentů. A těch jsou desítky (pro ilustraci uvádím, že např. dva dopisy zabloudily i do farního archivu v Reichenau; přičemž nejde o jedno z mnoha Reichenau, ale ovšem o kdysi slavné Reichenau na Bodamském jezeře, které ale tehdy bylo ani ne odleskem jeho raně a vrcholně středověké slávy). Ovšem Wallnig se Stockingerem (a pak v tom se svými spolupracovníky pokračují v druhém svazku) opatřili edici takovým – až udivujícím – množstvím doprovodných informací, že těžko nalézt dílo, s kterým by bylo možno je srovnávat. Chci to zdůraznit už úvodem.

2 Thomas WALLNIG, *Gasthaus und Gelehrsamkeit. Studien zu Herkunft und Bildungsweg von Bernhard Pez OSB vor 1709*, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 48, Wien–München 2007, 216 s.

Nacházíme-li v prvním svazku více než osmdesát respondentů, kterým se dostalo úvodem stručných, ale výstižných medailonků s kvalifikovanými odkazy na příslušnou literaturu, v druhém jich přichází obdobný počet. Upozorňuji tu na posledního v abecedě prvního svazku, na opata břevnovsko-broumovského Otmara Zinkeho, kde v literatuře jsou i odkazy na Krásl-Jezkovu knihu o sv. Vojtěchu, stejně jako na Vilímkové-Preissovou o Břevnovu. Ostatně není to výjimka. Pokud je to užitečné, je česká, tj. česky psaná literatura, týkající se středověku, díky českým konzultantům citována v překvapující míře. Český recenzent tu tak vítaně nedostává příležitost k jinak obligátním, někdy snad trochu „ubliženeckým“ připomínkám.

V prvním svazku předchází vlastní edici takřka padesát stran úvodu. Z toho je něco přes čtvrtinu rozsahu věnováno oběma protagonistům knihy, jejich prostředí a dílu. Tu je potřeba zdůraznit zejména partii, která se úspěšně pokouší zasadit jejich korespondenci do raně novověkých dějin učenosti (*Gelehramkeitsgeschichte*). Druhá část se zabývá strukturou vědecké barokní epistolografie s nástinem dochování vydávaných dopisů. Poslední část pak popisuje vlastní strukturu edice, které je třeba níže věnovat zvýšenou pozornost.

Zhruba stejný rozsah má i úvod k druhému dílu (dvojsvazku), v němž se pod jinak formulovanými kapitolkami navazuje na předchozí. Vzhledem k postupným změnám situace v Melku a toho, jak se postavení obou bratří v důsledku jejich prosazování se upevňovalo či měnilo, osvětlují se i obecné poměry v klášteře. Zde – ale i v širší vědecké komunitě – Pezové naráželi také na protivenství a dostávali se tak do různých kontroverzí. V předmluvě je místo vyhrazeno i itineráři obou bratří, stejně jako dalším poznámkám o tehdejší vědecké epistolografii a jejímu putování.

Jádro obou dílů tvoří edice celkem 1035 průběžně číslovaných dopisů, resp. bibliografických jednotek, které zahrnují jak oběma bratry psané, tak přijímané dopisy. Tím naznačují, že editoři (včetně dvou spoluediterek druhého dílu) si dali práci i s tím, že registrují poměrně značný počet deperdit. Ta ale často nejde obsahově rekonstruovat, pokud ovšem není nějakým způsobem jejich obsah reprodukován v na ně navazujících textech. Pak ovšem je třeba uchýlit se k nim, kde na to příslušný regist ber zřetel. Jádro tak tvoří textově dochované dopisy obou korespondujících stran. Jak bylo možno předpokládat, jde často o poměrně rozsáhlé, i vícestránkové texty, psané pochopitelně výhradně latinsky. A lze dodat, že těžkou barokní latinou. Toho si byli editoři dobře vědomi a tak se podjali doslova olbřímí práce a všem dopisům předeslali velmi rozsáhlé německé registry, v nichž se snažili veškerý jejich obsah adekvátně převyprávět. Ale i tak je hledání podle rejstříků vzhledem k rozsahu jednotlivých čísel poměrně náročné. V diplomatické terminologii jde o náhradní registry v tom nejvlastnějším slova smyslu. Jako příklad lze uvést list corbijského převora Louise Pisanta Bernardovi ze 17. června roku 1716 (č. 594), který má rozsah čtyř a půl stránky tisku. Tomu předchází skoro třístránkový regist, takže uživatel, který má zájem toliko o určitý fakt, může jít skoro najisto a neztrácet čas. Výjimečně je regist delší než vlastní text (tak č. 1016, kde kartuzián z Gaminu L. Wydemann informuje i o dolanských poměrech).

A na tomto příkladu lze jít v popisu edice dále. V poznámkách pod čarou je samozřejmě respektována ortografie a další zásahy do textu. Věcné poznámky sice nepřicházejí, jsou ale více než nahrazeny návazně podávaným komentářem. Ten např. v právě uvedeném

případě je bezmála dvoustránkový a splňuje snad všechny – i ty nejspeciálnější – komentářové požadavky. Týká se to nejen plného rozvedení i jen naznačených citací jak biblických, tak jiných starých antických autorů a církevních autorit, ale také moderní literatury, která se nějakým způsobem dotýká tématu. O tom, jak široce je tato literatura reflektována, svědčí následující údaje: v prvním dílu jde o 61 stran petitu, v druhém pak dokonce o 152 stran. V druhém seznamu dochází nadto k rozdělení na literaturu před rokem 1800, edice a zpracování.

Pochopitelně, že se v lecčems tyto údaje opakují, většinou však jde o texty odlišné. Jen příkladem lze uvést, že v prvním dílu je uvedeno osm Wallnigových prací, v druhém ale už dvojnásobek. To ale zdaleka není vše, čím jsou editoři uživateli nápomocni. Přílohy v obou dílech přinášejí soupisy korespondentů se stručnými charakteristikami, jak na to už bylo upozorněno, a pak seznamy dopisů. Nejdříve chronologický všech autorů, po něm pak přichází alfabetický řazený podle pisatelů. Na první pohled může překvapit, že v dopisech bratří Pezů je oslovení velmi často co do osob anonymní, vysvětlení pro to je však nasnadě: když Pezové rozjížděli své evidenční aktivity (začínali velkou dotazníkovou akcí), nutně se většinou obraceli s dotazy na instituce, neboť neznali ještě příslušné osoby, které jejich dopisy s dotazy dostanou do rukou. Že šlo pochopitelně především o kláštery, není ani třeba zdůrazňovat.

A tu je možno také pozorovat, s kterými respondenty šlo o korespondenci názarovou a u kterých lze hovořit o soustavné výměně informací. Dobře to je vidět na zmíněném O. Zinkem z Břevnova. Bernard Pez se nejdříve obrací 22. září 1709 na klášter břevnovský a už za týden (!) Zinke odpovídá. Na břevnovský klášter, tentokrát už jmenovitě na Zinka, se Bernard Pez obrací o rok později ještě jednou jako zprostředkovatel žádosti pařížských maurinů o informaci (Jean Mabillon je tu nazýván *Galliae phoenix*). O odpovědi nemáme už zpráv, ač Zinke umírá až roku 1738. Zda tu lze hovořit o ztrátě či o odmlčení se Zinkeovo – s doloženými deperdity se tu ovšem setkáváme hojně – neumím říci.

Závěrem těchto soupisů přichází i evidence listů, které si vyměnily osobnosti, jež přímo nezasahovaly do vlastní „pezovské“ korespondence, ale které byly v ní zmiňovány nebo jinak použity vydavateli pro dokreslení situace. Mezi nimi jsou zastoupena přední jména tehdejší historiografie: zmíněný již Mabillon, ale i E. Baluze a další, abych uvedl tehdejší francouzské ikony. Zajímavé jsou také seznamy příloh a zaslaných předmětů, ať šlo o opisy listin či literárních textů nebo o knihy. Druhý díl přináší navíc excerpce zmínek o obou bratřích v některých současných vědeckých časopisech a informace dokumentující jejich studijní cestu roku 1717 do Bavor a Švábska.

Oba díly završují rozsáhlé rejstříky. První eviduje osoby, místa, díla a vybraná věcná hesla, druhý je orientován filologicky resp. literárně historicky, neboť eviduje řečnické obraty, citáty, metafory, vůdčí motivy (Leitmotive), svátky a konečně mytologické postavy. Navíc je podán seznam použitých archivních a jiných rukopisných pramenů editory a konečně přichází, ale jen v druhém svazku, soupis v korespondenci citovaných pramenů s jejich dnešními místy uložení.

Zbývá aspoň pár slov o bohemikálním kontextu, který ovšem nelze probírat soustavněji. Nejde sice o prioritní záležitost, nicméně je tu řada zmínek o českých pramenech, zejména hagiografických, ale i historiografických, o osobách, které v Čechách (v Praze) pů-

sobily či se tu zastavily (spíše ovšem vystupují jako objekty, nikoliv subjekty; a M. Ziegelbauer se snad objeví v následujících letech) a ovšem i o institucích. Dochází i na některé knihovny. Excerpce těchto zmínek, jejich interpretace a zařazení do širších souvislostí by nepochybně nebyla zcela zbytečná, zde ovšem pro to není místo.

A tak hledáme, doslova s dychtivostí, zda bude podána informace o dalším průběhu prací. Jejich pokračování by vřele uvítali nejen historici jak středověku, tak raného novověku, ale i filologové a literární historikové. Jde totiž o dílo nejen příkladné, ale také o dílo, které je svým obsahem a ovšem i rozsahem bez nadsázky zcela ojedinělé. Je tomu tak ovšem díky tomu, jak jedinečné dílo bratři Pezové vytvořili a jaké organizační zásluhy si vydobyli. Proto hledáme informaci o perspektivě. O tom v druhém svazku nenacházíme nic, v prvním pak je jenom odkaz na internetovou stránku http://www.univie.ac.at/monastische_aufklaerung. Kliknutím se otevírá stránka Spolku pro bádání o raně novověké monastické učenosti, která slibuje pokračování až do druhé půle 17. století, které tak překračuje hranici života obou bratří. A upozorňuje se i na různé podpůrné digitalizace, konkrétnější časové údaje však pochopitelně nepřicházejí. Máme se tedy právem my, nebo alespoň naši pokračovatelé, na co těšit.

Ivan Hlaváček

Miroslav ŠEDIVÝ

Metternich, the Great Powers and the Eastern Question

Pilsen, The University of West Bohemia 2013, 1033 pp., ISBN 978-80-261-0223-6.

By the late eighteenth century, the menacing international constellation that would determine Habsburg foreign policy throughout Metternich's time in office (1809–1848) had taken shape. To the east, Russia's rise to great-power status had extended its influence into areas of Europe such as the Holy Roman Empire and the Balkans that were vital to Habsburg interests. The Second Partition of Poland-Lithuania (1793) gave the Habsburg monarchy a common border with the Russian empire. Only shortly before, the Bourbon alliance that had been a cornerstone of Habsburg security since 1756 came unravelled under the impact of the French revolution of 1789. The ancient rivalry with France revived under new auspices. Before the end of the 1790s, French troops penetrated deep into Habsburg territory, a scenario repeated twice during the first ten years of the new century. Both times saw the capture of Vienna. Through client states and direct annexations, Napoleon furthermore extended his power into central, east-central, and south-eastern Europe in ways that threatened to strangle the Habsburg monarchy. Yet even at the most difficult junctures in the fight against France, there was always a party in the councils of government in Vienna that regarded Russia as the greater peril. Situated in the middle of the continent with few easily defensible borders, such as the "natural frontiers" claimed by post-revolutionary France or the vast land mass that protected Russia, the Habsburg monarchy occupied the most treacherous geopolitical position among the great powers, with the possible exception of Prussia. Fears of isolation between east and west remained in Vienna even after the conclusion of a general peace in 1815 and the rise of the congress system.

The Habsburg monarchy shared its longest common border with the Ottoman Empire, an entity that by the early 1820s appeared on the verge of disintegration. For centuries, the Sublime Porte had posed a mortal threat to Vienna. By the nineteenth century, its possible dissolution had ironically become the problem. In the diplomatic and political parlance of the day, the associated crises became known as the “Eastern Question” – which is one focus of Miroslav Šedivý’s deeply impressive book covering the question’s early phase down to the 1840s. Later instalments of the question included the rise of a series of semi-independent and sovereign nation-states (Serbia, Montenegro, Bulgaria, and Rumania) in formerly Ottoman areas of the Balkans in the 1870s and the outcome of the First Balkan War (1912/1913). From the perspective of the Habsburgs, the prospect of Ottoman collapse as it presented itself in the first half of the nineteenth century presented two inter-related dangers. First, the expansion of Russia over the Danube into the Balkan breach would directly compromise the monarchy’s security. Second, the conflicting interests of the great powers respecting Ottoman breakdown raised the spectre of war and revolutionary violence. In 1840, it briefly appeared that the “Eastern question” would provoke a war between France and the other powers for the first time since the ouster of Napoleon.

Throughout this early phase of the “Eastern Question”, the state chancellor, Prince Clemens Metternich, managed Habsburg foreign policy, and he is Šedivý’s other focus. Hence the book is not just a major contribution to the international history of the period in respect of Austria’s active, if comparatively under-explored role in the Levant, but also to the scholarly re-evaluation of Metternich underway in recent years. The fact that the spotlight is on the man as well as his policies takes this work beyond conventional diplomatic history. Despite its length, the text remains engaged and readable throughout. As a decided opponent of the French revolution and its achievements, Metternich polarized in his own lifetime and his memory has continued to polarize since his death more than a century and a half ago. In an attempt to avoid the politicization that has sometimes led to historical simplification and misrepresentation concerning the chancellor, the author exhaustively consulted the relevant Austrian archival sources as well as those of other major and lesser powers. His researches took him to London, Paris, Berlin, Moscow, and more than a half-dozen other places. Even the marginal glosses in the books of Metternich’s still-extant library at his former château at Königswart (Kynžvart) in western Bohemia (now the Czech Republic) have been exploited. Yet the analysis of the Habsburg diplomatic correspondence as preserved today in Vienna forms the study’s backbone given the authoritative character of that source for the chancellor’s views and policy. As the author repeatedly demonstrates, the previous scholarship has at times “relied too much” (p. 886) on diplomatic sources that were either ill-informed about or unfavorable to Metternich, and often both.

Between 1821 and 1841, Ottoman decay took two major forms that drew in the great powers. First, the Greek insurrection against the Porte set off a crisis that lasted with varying intensity from 1821 until the final establishment of an independent Greek kingdom some ten years later. The fact that Russo-Ottoman disagreements of longer standing, which culminated in war in 1828, were closely intertwined with the Greek question lent the crisis, from Metternich’s perspective, its explosive force. Second, the ambitions of Mohammed

Ali, the powerful governor of Ottoman Egypt, called the unity of the sultan's domains into question from an altogether different quarter. The pasha's armies twice occupied Syria and both times the road to Constantinople lay open. Was a new Arab empire in the offing? On the second occasion, in the early 1840s, the Tuileries supported Mohammed Ali's pretensions in a way that put France at direct variance to the other great powers. The result was a general war scare known as the "Rhine crisis." By then, Paris had replaced St. Petersburg as the Habsburg monarchy's greatest geopolitical worry, one furthermore enhanced by ideological considerations. Šedivý shows conclusively that Metternich pursued a consistent line throughout the Eastern crises of the decades after 1821: in concert with the other great powers he aimed to preserve the sultan's sovereignty and the territorial integrity of his empire. Though often accused of diplomatic deceit and circumvolution, the chancellor never wavered in the essentials of this policy, of which he made no secret and which he regarded as being in basic Habsburg interests. With mixed success, he endeavored to enlist the other great powers and unflinchingly encouraged the Porte to act in ways that he thought conducive to that purpose. The author's findings accordingly allow him to consign one of the many contemporary rumors about Metternich that was later credited by historians – that he plotted an Ottoman partition – to the realm of "legend." Such a proposal "never originated in [the] Ballhausplatz under Metternich's leadership" (p. 311).

Unlike the tsar, who in the 1830s pursued a policy of Ottoman support provided that his neighbour remained at Russian mercy, Metternich thought that the sultan should possess the means and ability to maintain his independence to the extent possible without foreign help. Above all this required reforming the ramshackle structures of Ottoman power. Metternich's questionable reputation as a simple reactionary and his paranoia concerning supposed revolutionary conspiracies emanating from France have obscured his lively awareness that popular unrest derived from dissatisfaction with the status quo whose causes needed addressing by those in authority. In the 1820s, he thus encouraged the sultan to introduce change as a means of quelling the Greek insurrection and recovering the loyalty of his subjects. Against the background of current events, Šedivý's discussion of the chancellor's attitude toward Islam and the Ottoman reform program known as "Tanzimat" makes for both fascinating reading and a particularly original contribution to Metternich scholarship. It was already well known that Metternich did not share the anti-Jewish prejudice of many of his contemporaries; it is now clear that he did not harbor the anti-Islam sentiments propagated from both the progressive left and the Catholic right in the Europe of his day. Several of his closest collaborators expressed the conviction that no invariable incompatibility existed between Islam and progress. Ludwig Lebzeltern could thus write to Friedrich Gentz: "Europe has never owed to ancient Greece a quarter of the high civilisation and benefits which it [Europe] has obtained from the descendants of Mohammed, that great man, that admirable lawmaker... When anyone in Europe says that the Koran sets up insurmountable obstacles to civilisation with its precepts, it is stupidity" (p. 379). Metternich himself was certain that the preservation of the Moslem fundamentals of Ottoman rule was a prerequisite for successful regeneration. For this reason, he supported the Tanzimat program initiated by Mustafa Reshid Pasha in the late 1830s: "Keep the

promises you have made in the Edict of Gülhane. The principles which it has proclaimed are applicable to your needs, and by applying them the empire will thrive” (p. 949).

Tellingly, the chancellor did not betray the reformer Reshid when he turned to him with what would have been regarded in Constantinople as a treasonable plan for forcing the sultan to implement change. Also in regard to Metternich’s alleged complicity in Reshid’s fall from power, Šedivý relishes demolishing a historical myth that originated both in contemporary hearsay and later easy assumptions about the chancellor’s political predilections. Not only was Metternich not guilty as charged, but he exerted “immense effort to save Reshid” (p. 937). A similarly persistent misapprehension has concerned the Convention of Münchengrätz (1833), the notorious meeting between emperor and tsar at which Metternich was supposed to have subordinated Austrian to Russian interests in the east in exchange for help against revolutionary plots in the west. Scholars have typically interpreted the agreement as indicative of the increasing division of Europe in the 1830s into ideological east-west blocs. In fact, “no deal was made in Münchengrätz” (p. 547) given that the two powers already agreed on the necessity of defending the Ottoman Empire’s integrity – Metternich’s line from the beginning of the Eastern question. Šedivý’s findings furthermore suggest that the idea of a Europe divided into reactionary and liberal blocs is too one-dimensional. The chancellor was anxious above all to maintain the great powers’ unity. During the 1830s this entailed repeated attempts on his part at mediation between the maritime powers and Russia. In sharp contrast to the tsar, Metternich established, after initial reservations, cordial relations with the French King Louis Philippe, who owed his power to the revolution of 1830. When attempting to find a solution that would keep Mohammed Ali from overthrowing the Ottoman Empire, Metternich averred in 1839 that in “an urgent matter of this nature, we see no separate Austria, no separate Russia, no separate France. On the contrary, we are, to our way of thinking, uniting the Great Powers into a coalition” (p. 757). It would not be Louis Philippe, but rather the tsar who within months would deal Metternich one of his bitterest diplomatic defeats in rejecting a planned conference in Vienna to resolve the crisis. The maritime powers had already accepted the Austrian chancellor’s proposal.

This study enthusiastically rejects the interpretation associated with the distinguished historian Paul W. Schroeder that European international politics underwent a structural change after 1815 in which the powers curbed traditional rivalries in favor of a more collective approach to security. Their goal was to avoid another disaster after a generation of revolutionary and Napoleonic warfare. Šedivý sees such an interpretation as “for the most part entirely baseless” (p. 19) and indeed supplies plenty of good evidence for the traditional egotistical manoeuvrings of the powers, such as Russia’s seizure of the mouth of the Danube by the Treaty of Adrianople (1829). Yet perhaps paradoxically, Metternich himself was arguably the greatest exponent among European statesmen of a system to preserve the peace in the decades after 1815. His “ever present goal” was “the restoration of the Alliance of European Powers” (p. 436) that had originally come into being in opposition to Napoleon in 1813 and later been extended to include Bourbon France. Specifically in the Eastern question, Metternich searched again and again for ways to bring the powers

together. In the interests of peace, he was willing to accept a framework of negotiations in which he did not take center stage. Metternich was certainly no pacifist, while peace was in the basic interests of the Habsburg monarchy as he understood them. But perhaps we should not be too cynical. Metternich was truly horrified by the consequences of war, as a number of scholars have pointed out, and he and his family were themselves victims of the French invasion of the Rhineland in the 1790s. Perhaps the importance that the chancellor accorded to collective security and “peace management” (p. 835) is one way in which he can still speak to us today. To make sense of that voice, there is hardly a better place to start than Šedivý’s fine study.

William D. Godsey

Werner DROBESCH (Hrsg.)

Kärnten am Übergang von der Agrar- zur Industriegesellschaft.

Fallstudien zur Lage und Leistung der Landwirtschaft auf der Datengrundlage des Franziszeischen Katasters (1823–1844)

Klagenfurt am Wörthersee 2013, 224 s., četná vyobrazení, mapy a tabulky,
ISBN 978-3-85454-126-4.

V souvislosti s komplexním nazíráním na dějiny se objevují nová témata, která byla doposud opomíjena. Takovým velmi záslužným krokem je i bádání o Stablním katastru a jeho prehistorii. Monografie vzniklá pod vedením korutanského historika Wenera Drobese je první moderní komplexní publikací k zajímavé problematice Stablního katastru. Kniha je jedním z výsledků projektu „Der Franziszeische Kataster als Quelle zur Wirtschafts-, Sozial- und Umweltgeschichte in der Startphase der Industriellen Revolution“, který vedl Helmut Rumpfer. Pilotní studie byly zaměřeny na Korutany a Bukovinu.

Na význam Stablního katastru pro historické bádání poukázal zřejmě jako první Johann Peisker (1897), i když se mýlil v úsudku o neúplném zachování indikačních skic. Přelomová byla ve sledovaných souvislostech výstava věnovaná „150. výročí Rakouského pozemkového katastru“ (1967). Z bývalých rakouských území se začali katastru, vzniklému za vlády císaře Františka, věnovat jako první v druhé polovině 20. století slovinští historici, především Peter Ribnikar. Podnět ke komplexnímu bádání o úplné evidenci veškeré půdy v Rakousku vzešel z rakouského Spolkového úřadu cejchovního a měřičského (Bundesamt für Eich- und Vermessungswesen), který v roce 2000 započal se systematizací a digitalizací historických map.

Recenzovaná publikace je kolektivní monografií k tématice Stablního katastru, agrárním dějinám a aspektům hospodářských a sociálních dějin první poloviny 19. století se zaměřením na Korutany. W. Drobesch precizuje specifikum agrárního vývoje Korutan a Vnitřního Rakouska na základě dobových statistických údajů. Jeho srovnání především s Čechami, které představují hospodářský protipól Korutan, je inspirativní a vybízí k dalšímu zamyšlení nad příčinami hospodářského vývoje v Korutanech. Otázky, jež čtenáři napadají, např. jakou roli sehrála v pomalejším tempu rozvoje Korutan pravděpodobně

konzervativnější šlechta, zda měla ekonomický vliv zásadní stavba Jižní dráhy, zda se malý potenciál měšťanstva odrazil i menším podílu na moci v zemských institucích, však není možno vzhledem ke stavu bádání komplexně zodpovědět.

Ernst Brückmüller racionálně vyhodnotil právní a ekonomickou situaci venkovského obyvatelstva v kontextu dědičných zemí rakouského soustátí. Jednoznačně ukázal usilování státu o největší možný hospodářský přínos ze selských usedlostí, realizovaný zejména v zákonných „brzdách“ dělení selských statků. Kapitola je přínosnou komparací situace v různých korunních zemích. Případové sondy autor neprovedl, vzhledem k cíli textu je však ani nelze očekávat. Autor naprosto správně upozorňuje na zcela rozdílnou situaci v různých korunních zemích a nadto ještě na panstvích, kde proběhla raabizace (pod tento pojem zřejmě zahrnuje i její aplikované formy). Základními faktory komparace jsou daně, předávání statků, dělitelnost usedlostí, hospodářská prosperita. Velmi neobvyklé je Brückmüllerovo tvrzení o oblíbenosti bankocetlí (podle autora „zpočátku“, aniž svoji tezi blíže datuje). Tato odvážná teze není dále rozvíjena; případová analýza by při velmi sporé literatuře byla nanejvýše přínosná. Právě tato kapitola dějin rakouského finančnictví patří k nejméně probádaným.

Gerald Kohl vyhodnotil vztah mezi Všeobecným občanským zákoníkem (ABGB), zákonným postavením pozemkových knih a katastrům daně z nemovitostí v rámci celorakouské působnosti. Hledání paralel tu působí v některých případech účelově, zajímavé je však zamyšlení nad dlouhou cestou kodifikace zmíněných zákonných výnosů. Nastíněná rozdílná kompetence komparovaných právních textů ovšem není překvapivá a vyplývá z historického vývoje: zatímco ABGB spadá na celostátní úrovni do justičního rezortu, náleží zákony o pozemkové evidenci (Grundbuchsgesetz) především do zemské kompetence (v kombinaci se státní), kompetence berní je záležitostí resortu finančního. Historikovi připadají proto rozdílné kompetence přirozené a vyplývající z předešlého vývoje. Mnohem zajímavější by však byly kompetence provádějících úřadů (zejména při praktické realizaci Stablního katastru) a vzájemné průsečíky mocenských polí, zejména mezi státem a vrchnostmi. Tomu se však autor nevěnuje. Ne se vším lze zcela souhlasit, např. že „poprvé je moderní pozemková kniha na rozdíl od svých předchůdců spojena poměry s přírodou“. Tento postulát je možno definovat již při Josefinském katastru, který byl jako první skutečně „spojen s přírodou“. Z právního hlediska by bylo vhodné věnovat více pozornosti vztahu pojmů „morální osoba“ a právnická osoba. Autor při svých výkladech zcela vynechává české země, kde byla v mnoha ohledech průkopnická zákonná situace.

Vincenc Rajšp přinesl krátký nástin všech katastrálních měření v rakouském soustátí od „Censimento Milanese“ po Třetí mapování, které se stalo základem pro Katastrální zákon z roku 1871. Krátká studie shrnuje známé skutečnosti, ovšem autor pracoval i s prameny, na kterých demonstroval problematiku na příkladu Korutan a Kraňska. Neobvyklou a přínosnou je kapitola Daniely Angetter o Ludwigu Augustu von Fallonovi, řediteli vojenské triangulační komise a tvůrci jednotného triangulačního systému v rámci Stablního katastru. Je tak vyzdvížen význam Stablního katastru také jako výjimečného přínosu k rozvoji kartografických metod a pokrokových postupů barevného tisku. Za metodologicky výborně zvládnutou lze považovat kapitolu Elisabeth Schaschi o rekonstrukci pracovní doby v zemědělství na základě Stablního katastru. Na

zvoleném příkladu statku v dolnorakouské obci Theyern autorka demonstrovala zatížení obyvatelstva v regionu, které statisticky vyhodnotila v relevanci s literaturou a dobovými prameny. Její výborná práce inspiruje k zamyšlení nad značnými rozdíly v hospodářském zatížení obyvatelstva v různých částech rakouského soustátí. Území porostlé lesy se stalo předmětem bližšího zájmu státu až při realizaci Stablního katastru, proto je kapitola o lesním hospodaření důležitá; jako jedno z mála historických bádání je historický stav lesního hospodaření využitelný i dnes, protože lesy patří k oblastem lidské činnosti „dlouhého trvání“. Alenka Kačičnik-Gabrič ukázala na příkladu území dnešního Slovinska strukturovanou evidenci lesního porostu ve Stablním katastru.

Antal Szántay věnoval v krátké kapitole o pozemkovém katastru a pozemkové dani v Uhrách polovinu textu válečné dani v uherském království, což je naprosto jiná záležitost. V tomto povrchním pojednání nebyly bohužel využity archivní prameny, a to ani Josefínský katastr, který je právě v Uhrách díky své útržkovité zachovalosti velmi raritní a tudíž nesmírně zajímavý, ani materiály Provizorního pozemkového katastru, které jsou uchovány v celém rozsahu. Některé autorovy formulace považuji za nepřijatelné pro dnešní stav bádání: „V uherském osvobozovacím boji stáli proti sobě uherský král Ferdinand V. a uherská vláda“ (s. 79). Diskutabilní je též autorovo tvrzení, že „Souhrnné Uhry přispívaly pozemkovou daní nadprůměrně (überdurchschnittlich) k daním a odvodům“ (s. 80).

Elisabeth Janeschitz poukázala na význam Stablního katastru pro současnou správu na příkladu spolkové země Korutany. Zde od roku 1991 vzniká u Úřadu zemské vlády Korutanský geografický systém (KAGIS). Kapitola Helmuta Rumplera prozrazuje zaujetí autora tématem, jeho erudici a nadčasové závěry. Přínosné je zamyšlení nad rolí Stablního katastru v agrární revoluci. Rumpler ukazuje Stablní katastr jako průsečík mocenských zájmů státu a velkostatkářů, dokládá reformní úsilí státního aparátu a především dlouhodobou snahu fisku o rovnoměrnější daňové zatížení velkostatkářů a rolníků a o vyrovnanější výběr berní v celostátním rámci; autor tematizuje i specifickou roli Uher.

Obecné kapitoly o Stablním katastru jsou doplněny konkrétními výsledky výzkumů o Stablním katastru v Korutanech. Renate Kohlrusch vyhodnotila vztah skupin povolání a vlastnictví pozemků v daňovém okrsku Korutany kolem roku 1830. Ukázala úzké spojení živnostníků s půdou, což interpretovala jako brzdu modernizace živnostenského sektoru. Geograf Walter Liebhardt obohatil publikaci několika zajímavými mapami Klagenfurtu, sestavenými na základě údajů Stablního katastru. Za vyhotovením přehledných map, které jsou snem každého historika, se skrývá rozsáhlá heuristicky velmi náročná práce s prameny. Liebhardt na základě protokolu pozemků sestavil mapy vlastnictví podle stavů, profesních skupin, podle počtu pater domů a typů staveb (veřejné, soukromé, obytné, továrny). V následné analýze vlastnických vztahů vyhodnotil Klagenfurt jako maloměsto s převažujícím biedermeierovským všedním životem. Hospodářskými a sociálními dějinami Korutan se zabývají kapitoly o agrární modernizaci a industrializaci daňových okrsků Weißenegg a Gurk (Roland Bäck), o soběstačnosti Korutan v zásobování zemědělskými produkty (Thomas Zeloth) a o výživě a venkovské každodennosti na základě Vceňovacích operátů (Wilhelm Wadl). Všechny kapitoly k zemským dějinám vycházejí z archivních pramenů Stablního katastru a jsou výsledkem náročné heuristické práce.

Problematika Stablního katastru by nebyla úplná bez toponomastického pohledu, zde z pera erudovaného lingvisty Heinze-Dietera Pohla. Monografii vhodně uzavírá závěrečná filozoficky laděná kapitola Wernera Droblesche o společnosti v Korutanech v první polovině 19. století, jež je ideálním prototypem odborného historického textu: je čtivá, odborná, má jiskru a dává tušit, že se za zobecňujícími výroky skrývají roky heuristické práce s prameny.

V naprosté většině kapitol recenzované publikace by čtenář rád četl dále, je zřejmé, že se autoři museli omezit na velmi malý rozsah stran a publikovali pouze esenci svého bádání. Vydavatel byl z pochopitelných důvodů limitován rozsahem publikace. Kniha je výborně zvládnuta po grafické a jazykové stránce; Až na nesprávnou transkripci ukrajinské formy toponyma haličského města Šniatyn (byla použita ruská, nikoliv ukrajinská forma; správně se transkribuje Snjatin) nemá publikace formální nedostatky. Monografie o Stablním katastru v Korunatech je důležitým kamenem v mozaice bádání o procesu centralizace rakouského státu a snaze o vytvoření právních základů pro rovnoměrnější daňové zatížení obyvatel.

Zdeňka Stoklásková

Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA

T. G. Masaryk a jeho c. k. protivníci. Československá zahraniční akce ženevského období v zápase s rakousko-uherskou diplomacií, zpravodajskými službami a propagandou (1915–1916)

Praha, Karolinum 2015, 364 s., ISBN 978-80-246-3082-3.

Masarykova zahraniční akce je stěžejním tématem novodobých českých a československých dějin, o níž již bylo řečeno a napsáno mnohé. Přesto na pomyslné mapě dosud zůstávají bílá místa, k nimž patří poněkud opomíjené počáteční období Masarykova exilu, tedy jeho švýcarská etapa. Monografie zaměřená na tuto iniciační fázi prvního zahraničního odboje je tedy sama o sobě počinem značně přínosným. Recenzovaná publikace se navíc většinou tuzemské historické i publicistické produkce věnované první světové válce vymyká i pečlivou heuristikou v zahraničních, především rakouských archivech. Cílem knihy totiž není toliko analýza politických, propagandistických a zpravodajských aktivit Masaryka a jeho spolupracovníků, ale též činnost protistrany, to jest rakousko-uherského státního aparátu.

Již z úvodního rozboru pramenů a literatury je patrné, že se dvojice renomovaných autorů vyhýbá přejímání meziválečných glorifikačních klišé, stejně jako poválečných interpretací nazíraných třídním prizmatem. Závěry jsou formulovány strážlivě a věcně. Monografie je rozdělena do dvou částí nahlížejících zkoumanou problematiku optikou obou znepřátelených stran.

Část věnovaná Masarykově akci nastiňuje vývoj vztahu krajanských kolonií k Masarykovi a jeho programu, tiskové a propagační aktivity zahraničního odboje, Masarykovo postavení ve vztahu k mocnostem Dohody a v neposlední řadě špionážní činnost představitelů československého exilu. Citlivé a vzhledem k povaze pramenů složité interpretovatelné téma zpravodajské činnosti autoři popisují věcně, srozumitelně a na základě důkladné znalosti pramenů, bez senzacechtivosti či skandalizace charakteristické pro některé starší práce. Působení zahraniční akce je vhodně zasazeno do kontextu dobové společenské situace ve Švýcarsku.

Drobná výtká se týká líčení činnosti dalších proudů odboje v jeho rané fázi, kdy ještě Masaryk nebyl obecně uznávanou hlavou jednotného národně-emancipačního hnutí. „Odstředivé“ a minoritní proudy v zahraniční akci jsou zmiňovány spíše nahodile, pro neznalého čtenáře by byla vhodnější podkapitola, uvozující danou problematiku. Obdobně by bylo účelné nastínit rozvědčné aktivity carského Ruska namířené proti podunajské monarchii, jež částečně předcházely a částečně se prolínaly s počátky Masarykovy zpravodajské práce a později se obě iniciativy částečně organizačně i personálně provázaly.¹

Druhá část knihy přibližuje aktivity rakousko-uherské diplomacie, rozvědky, policie, cenzury a vojenské justice směřující k eliminaci Masarykovy akce. Jedná se o mimořádně zasvěcenou sondu do v českém prostředí nepříliš známých aktivit c. k. válečné mašinerie. V kontextu snah (nejen) náčelníka generálního štábu arcivévodý Bedřicha o zavedení vojenské správy v českých zemích by se slušelo stručně akcentovat specifickou situaci v oblasti Ostravska a Těšínska, kde byly v letech 1914 a 1915 mnohé z militarizačních tendencí skutečně uvedeny v život, mimo jiné právě vlivem arcivévodý, který měl v regionu své rodové i služební sídlo.²

Publikace je psána čtivým a srozumitelným jazykem, jednotlivé kapitoly uvozují obecnější teoretické stati. Text doplňuje řada fotografií, zpravidla detailně popsanych. Výjimku tvoří snímek na straně 294 označený toliko jako „Poprava českých legionářů, kteří bojovali proti Rakousku-Uhersku“. V daném případě se s největší pravděpodobností jedná o exekuci sedmnácti legionářů a krajanských činovníků v Jekatěrinoslavi 6. června 1918.³ V závěrečné části knihy čtenář najde komentovanou edici hlavních programových prohlášení Masarykovy skupiny z ženevského období.

Celkově lze monografii hodnotit jako jeden z nejcennějších příspěvků k historii prvního československého odboje během poslední dekadý a nezbyvá než doufat, že se i pozdější fáze Masarykovy akce v budoucnu dočkají obdobně erudovaného zpracování.

Ondřej Kolář

Roman BARON

Ambasadorowie wzajemnego zrozumienia. Niedocenieni twórcy pomostów między polską i czeską kulturą (XIX–XXI wiek)

Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek 2013, 372 s., ISBN 978-83-7780-789-7; 978-80-7286-217-7.

O dějinách česko-polských a polsko-českých vztahů zpravidla píší Češi nebo Poláci, ačkoli si jich příležitostně všimají také Němci, Rakušané či Rusové. I při veškeré snaze o objektivitu-

1 Srov. Jindřich MAREK, *Zpravodajská služba čs. legií v Rusku 1918–1920*, Historie a vojenství 61/3, 2012, s. 29–44.

2 Srov. Emil HÁJEK, *Ostravsko za války. Krvavý Matuschka: boje o Těšínsko*, Kunčičky 1930; Tomáš RUSEK, *Sokol Jan Čapek*, bakalářská diplomová práce, Ústav historických věd, Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě, Opava 2013

3 Srov. Ivana KOLÁŘOVÁ – Ondřej KOLÁŘ, *Poprava českých zajatců v Jekatěrinoslavi a její pozválečné vyšetřování*, Moderní dějiny, <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/poprava-ceskych-zajatcu-v-jekaterinoslavi-v-roce-1918-a-jeji-povalecne-vysetrovani/> (ověřeno 10. 12. 2015).

tu podávají čeští či polští autoři vždy pohled z jedné strany, který má specifickou hodnotu právě proto, že vyjadřuje vztah jednoho z účastníků vzájemných vztahů dvou sousedních národů. Pokud se k této tematice vyjadřují příslušníci některé národnostní menšiny, v našem případě zejména Poláci z Těšínska, pak do pohledu na vztahy národů nutně promítají postoj ke zvláštnímu významu a postavení své minority. Třetí myslitelnou variantou se stává dvoudomý historik, plně srostlý s oběma subjekty bilaterálních kontaktů. Tímto případem je Roman Baron, vědecký pracovník Historického ústavu AV ČR v Praze. Rodák z Brna a zároveň syn polských rodičů, absolvent českých i polských škol (mj. magisterského studia na Jagellonské univerzitě v Krakově a doktorského studia na Opolské univerzitě), někdejší učitel polské mládeže a zároveň badatel v ryze českém prostředí. Rovnocenné vybavení v obou jazycích a kulturách, stejně jako vyvážené ovlivnění oběma historiografiemi umožňuje tomuto autorovi nápadně hlubší vhled do dějin Čechů i Poláků, ale současně ho někdy nutí k větší zdrženlivosti, protože toho ví o obou národech „příliš mnoho“.¹

Toto svérázné nazírání se odráží v celé knize o vyslancích či poslech vzájemného porozumění, která vznikla jako komponovaný soubor dvanácti studií k dějinám vztahů mezi Poláky a Čechy od přelomu 18. a 19. století až do současnosti. Velká část tohoto čtvrttisíciletí byla z různých stránek zpracována v rozsáhlé monografické literatuře a také ve dvou klasických syntézách,² přesto však zůstává námětem soustavného doplňování a přehodnocování. Především proto, že se do stále nových podob vyvíjí vztah Poláků k Čechům a Čechů k Polákům a ve světle tohoto vývoje se mění akcenty při hodnocení podstatných stránek minulosti.

Základní problém studia česko-polských vztahů vystihl Roman Baron v úvodní stati o pojmu a povaze (slovanské) vzájemnosti. Autor odvozuje genezi pojmu od diskusí ve varšavské Společnosti přátel věd na počátku 19. století a ukazuje, jaké náplně nabýval v českém či česko-slovenském prostředí, jak se lišily geopolitické perspektivy a jak nekompatibilní byly velkorysé polské politické cíle se zdrženlivými českými snahami o kulturní vzestup. Jelikož jsou tyto tendence zkoumány se zřetelem k českému polonofilství a polskému čechofilství, nabízí se letmé srovnání s tím, jak vyváženě se pozitivní vztahy projevovaly v době před zánikem samostatného českého státu a za existence komplexní společenské struktury českého národa, zejména ve druhé polovině 16. století, kdy ve stejné míře i česká

- 1 Z rozsáhlé publikační činnosti (zveřejněné ovšem převážně v Polsku) uvádím alespoň několik knižních publikací: Roman BARON, *Nad Olzą i Ostrawicą. Działalność społeczno-wychowawcza i oświatowa Towarzystwa Szkoły Ludowej w Zagłębiu Ostrawsko-Karwińskim (1894–1919)*, Opole 2006; TÝŽ (ed.), *A jednak zostanie... W stulecie założenia Gimnazjum im. Juliusza Słowackiego w Orłowej na Śląsku Cieszyńskim (1909–2009)*, Orłowa – Czeski Cieszyń 2009; TÝŽ, *Między Polską i Czechami. W optyce historyka z Brna*, Toruń 2009; Roman BARON – Roman MADECKI a kol., *Česká polonistická studia: tradice a současnost (filologie – historie – politologie – právo)*, Praha 2014.
- 2 Tasdeusz LEHR-SPLAWIŃSKI – Kazimierz PIWARSKI – Zygmunt WOJCIECHOWSKI, *Polska – Czechy. Dziesięć wieków sąsiedztwa*, Katowice–Wrocław 1947; Josef MACŮREK (ed.), *Češi a Poláci v minulosti*, I, Praha 1964; Václav ŽÁČEK (ed.), *Češi a Poláci v minulosti*, II, Praha 1967.

„vzájemnost“ s Poláky měla vysloveně politický obsah a přímé důsledky v mocenském vývoji habsburské monarchie.³

Roman Baron klade do popředí politické a kulturní aspekty vzájemnosti, přičemž bere v úvahu nejen historická, ale i literárněvědná východiska. Je si dobře vědom toho, že pojem vzájemnosti je vlastně pouhá abstrakce, která odráží nejen celonárodní, ale také skupinové a individuální zájmy. Protože však zachycuje dobu industriální a dokonce i současnou, zasloužil by si v jeho úvahách větší váhu podíl hospodářské spolupráce i ekonomického soupeření, ale také problematika vojenská či válečná, která v negativním i pozitivním smyslu poznamenala vztahy Čechů a Poláků zejména ve 20. století.

Kniha je rozdělena do pěti oddílů, jež zahrnují (vedle již zmíněného úvodu, shrnujícího závěru, obšírného českého a anglického souhrnu, bibliografie a jmenného rejstříku) volně na sebe navazující texty, rozčleněné do pěti oddílů. „Identity a transgrese“ pojednávají o lázeňských městech a o multinacionálním prostředí Haliče jako prostoru pro setkávání Čechů a Poláků (zde je věnována zvláštní pozornost nejednoduchému navazování vztahů na příkladu Karla Vladislava Zapa a jeho manželky Honoraty rozené Wiśniowské). Oddíl „K problematice imagologie“ nastiňuje utváření obrazu druhého z polské i z české strany, přičemž věnuje zvláštní pozornost utváření negativního heterostereotypu Čechů v rakouském záboru Polska, jeho šíření a dílčímu překonávání. Daleko nejrozsáhlejší a z hlediska originálního přínosu nejvýznamnější část publikace, nazvaná „Známí a neznámí stavitelé mostů“, představuje dynamiku a specifické rysy česko-polských a polsko-českých vztahů na příkladu několika výrazných osobností; především k této stěžejní složce publikace, plně odpovídající názvu celé knihy, se zaměřuje přítomná recenze. „Historiografická perspektiva: stálost a změna“ podává souhrn dějepisného bádání a kontaktů od 19. do počátku 21. století. Závěrečný oddíl „Mezi vědou, kulturou a politikou“ přehlíží aktuální problematiku zkušeností humanitně orientovaných studentů po roce 1989 a porovnává polský a český postoj k historizaci současnosti a k aktualizaci dějin.

Na první pohled jde o případové studie k problematice nositelů či vyslanců vzájemného porozumění. Ve skutečnosti je však Baronův zájem širší, neboť každé z dílčích témat zařazuje do širokých souvislostí bilaterálních vztahů, a to nejen se zřetelem k politickému, společenskému a kulturnímu pozadí, ale také s ohledem na ty stoupence pozitivních kontaktů, kteří se v knize nedočkali samostatných kapitol. Autor alespoň stručně charakterizuje proslulé osobnosti se silnými vztahy k Polákům (Josef Dobrovský, Jan Evangelista Purkyně, Karel Havlíček Borovský a další), stejně jako pozapomenuté polonisty, jimž se dostalo badatelské pozornosti jinde (Eduard Jelínek, Adolf Černý a mnozí jiní). Baron vychází ze skutečnosti, že v 19. a 20. století se nejen v česko-polských, ale i obecněji v mezislovanských stycích uplatňovaly především kulturní podněty a činy jako pojítka, zatímco politika spíše rozdělovala. V tomto smyslu obsah knihy věrně odpovídá jejímu podtitulu, neboť jde o nedocenené tvůrce spojnic mezi oběma národními kulturami.

3 Blíže Josef MACŮREK, *Čechové a Poláci v 2. pol. XVI. století (1573–1589). Tři kapitoly z dějin česko-polské politické vzájemnosti*, Praha 1948; Jaroslav PÁNEK, *Czechy a Polska na progu czasów nowożytnych*, Toruń 2014.

Baronův soustavný zájem o zakladatele polonistických studií na Univerzitě Karlově Mariana Szyjkowského (1883–1952) prozrazuje vstupní sonda do prostředí, jež bylo pro polské poznávání českých zemí velmi důležité. Jde o Karlovy Vary a západočeské lázně, které přitahovaly vedle takových velikanů jako Adam Mickiewicz a Fryderyk Chopin také řadu magnátů, nižších šlechticů, měšťanů a neurozených intelektuálů. Tady by se nabízelo zpracování ve stylu moderních dějin cestování se zřetelem k motivaci, itinerářům, kontaktním sítím a dalším tématům. Autor však tuto tematiku podal „ve světle bádání Mariana Szyjkowského“ (především jeho publikace z roku 1936), což je zajímavé propojení historické a historiografické tematiky; zůstává však na úrovni průpravné studie a spíše upozorňuje na možnosti i potřebnost nového celistvého zpracování tématu.

Jednou z centrálních postav Baronova výkladu se stal Henryk Sienkiewicz (1846–1916), jehož osobním i literárním stykům s Čechy se tu dostalo podrobného zmapování. Nikoli proto, že by Čechy zaujímaly v jeho díle mimořádné místo (byť se i o ně zajímal), ale hlavně z toho důvodu, že všechny ostatní osobnosti tehdejších polsko-českých vztahů svým významem nesrovnatelně převyšoval. Ač cestoval přes Moravu a navštívil i Prahu, tento velký znalec Evropy měl osobní prožitek především z českých lázní (v Karlových Varech či Teplicích pracoval na některých svých dílech), popřípadě z Vranova nad Dyjí, který patřil polským hraběcím rodinám Mniszku a Stadnických, ale všude tam přicházel do styku spíše s německým etnickým živlem než s Čechy. Také jeho znalost českých dějin (zejména středověkých – ve vztahu ke křížovým výpravám do Prus a k husitství) byla značně limitovaná.

Roman Baron to pěkně ukázal konfrontací Sienkiewiczovy korespondence z roku 1902 (týkala se překladu spisovatelem uvedených českých reálií do francouzštiny) s tehdy aktuálně vydaným spisem Jaroslava Golla *Čechy a Prusy ve středověku* (1897), klasickým dílem, jež svou dedikací směřovalo do polského prostředí. Je to svého druhu konfrontace velkého beletristy s odbornou historiografií, která i pro něho zůstávala čímsi na okraji zájmu. Tady se před posuzovatelem Sienkiewiczových znalostí stává otázka, do jaké míry se autor, který dokázal s neuvěřitelnou hloubkou proniknout do detailů nejen polských, ale v případě slavného románu *Quo vadis* také antických dějin, přiblížil k dějinám sousedních českých zemí. Zatímco starší literatura zdůrazňovala, že tato znalost nebyla zvlášť velká, Baron správně poukazuje na problém kritérií – nelze totiž porovnávat Sienkiewicze s polskými čechofily či bohemisty, nýbrž s čelnými představiteli polské kultury, a v tomto prostředí Sienkiewicz rozhodně nestál pod obvyklou úrovní, spíše naopak.

To je důležité konstatování, které vnáší do hodnocení vztahů mezi polským a českým prostředím na přelomu 19. a 20. století realistický nadhled. Stejně věcný je pohled na přátelské, ale přece jen spíše povrchní kontakty dvou slovanských literátů, Henryka Sienkiewicze a Jaroslava Vrchlického, kteří na počátku 20. století současně kandidovali na Nobelovu cenu za literaturu. Baron rovněž vyvrátil tezi, překvapivě tradovanou ve starší polské literatuře, že udělení čestného členství České akademie Henryku Sienkiewiczovi roku 1900 bylo uznáním ze strany „rakouského záboru“ Polska (jako protějšek předchozího dopisujícího členství v petrohradské Akademii v „ruském záboru“). Takový pohled je pro českého historika poněkud zarážející, nicméně dokládá, že rozmanitých dezinterpretací sousedských vztahů zůstává stále dost, a je tudíž nutné je vytrvale korigovat.

V kontrastu s velmistrem historického románu, jehož místo ve vzájemných vztazích zdůraznilo také Baronem výstižně zachycené velkolepé provázení rakve se spisovatelovými ostatky po českých zemích (při jejich návratu ze Švýcarska do Polska roku 1924), stojí portrét zcela zapomenutého českého polonofila Maxmiliána Kolaji (1883–1966), prvního lektora polštiny na Masarykově univerzitě. Na základě pečlivého archivního výzkumu vystihl autor velmi plasticky poslání Československo-polského klubu v Brně, jehož byl Kolaja předsedou a s jehož pomocí přispíval k překonání politického napětí mezi sousedními zeměmi intenzivní kulturní činností. Tato mikrosonda odkrývá druhou stranu vzájemnosti, která nespočívala pouze v uctívání velkých osobností, ale především v drobné práci obětavých intelektuálů a nedocenených organizátorů spolkové činnosti v moravské metropoli i v mnoha dalších městech. Vystižení vztahů mezi brněnskými polonofily a poznaňskými čechofily, stejně jako nástin různých forem jejich působení (přednášky, publikace, kavárenské debaty, vzájemné návštěvy, přijímání studentů atd.) osvětluje tematickou a prostorovou šíři vztahů, v nichž obětaví soukromníci namnoze napravovali chyby vládnoucích politiků meziválečné doby a vytvářeli předpoklady pro nahrazení vybičovaných vášní přátelskými mezilidskými vztahy.

O zásadně jiném prostředí polsko-českých vztahů pojednal Roman Baron v rozsáhlé kapitole věnované již zmíněnému literárnímu historikovi Marianu Szykowskému. Zakladatelskou osobnost české polonistiky přiblížil s využitím archivních pramenů polských i českých, zvláště však jeho nepublikovaných pamětí. Výborně vystihl velmi složitou situaci, v níž se tento znalec polského písemnictví osvícenské doby, již dávno zakotvený na Jagellonské univerzitě v Krakově, rozhodoval pro přechod do Prahy a pro převzetí profesorského místa na nově zřízené katedře polského jazyka a literatury na pražské filozofické fakultě. Bylo to v době, kdy bylo polské (a zvláště krakovské) prostředí poznamenáno nepříznivými stereotypními představami o Čechách a navíc kdy kulminovalo napětí po konfliktu o Těšínsko. Zároveň to byla epocha proměn, kdy se Praha stávala významným centrem slovanských studií a snažila se získat nejlepší představitele jednotlivých slavistických oborů pro Univerzitu Karlovu.

Roman Baron tu vystihl vědeckou diplomacii, jakou ve snaze získat prvotřídního polonistu rozvinuli filolog Oldřich Hujer a vedoucí Slovanského semináře Matija Murko, s Prahou srostlý Slovinec, když se vydali k jednání s Marianem Szykowským do Krakova. S psychologickým ponorem ukázal rozpaky polského kandidáta a jeho prostředí, zda se má vydat do nespolehlivého a domněle nepřátelského českého prostředí, zda nahradit dosavadní zaměření k literaturám západní Evropy za novou slavistickou orientaci a zda se pustit do intenzivního studia českého jazyka, který se mu zdál – jako většině Poláků – nelibozvučný a v důsledku lexikálních záludností směšný. Na druhé straně Baron vystopoval v Szykowského pamětech – kromě interních rozporů v Krakově a jisté přitažlivosti Prahy – také vědomí kulturní mise v převzetí první polonistické katedry v zahraničí a výjimečnou příležitost přispět ke sblížení dvou sousedních národů. Po dvouletých přípravách mohlo v říjnu 1923 dojít k inauguraci pražské polonistické katedry, což mělo pro další vývoj česko-polských vědeckých vztahů naprosto zásadní význam.

Autor nerozebírá Szykowského vědecké dílo, což lze očekávat teprve od příští monografie, ale soustřeďuje se na jeho pedagogickou a společenskou činnost. Vynikající

rétor Marian Szykowski byl úspěšným vysokoškolským učitelem a vychoval několik generací znalců Polska, kteří se uplatnili v různých sférách veřejného života, a to i v zahraničí. Zvláště důležité však bylo, že našel a připravil si rovnocenného pokračovatele v Karlu Krejčím, pozdějším představiteli strukturalismu v oblasti polonistiky (taková kontinuita, běžná v početně obsazené historiografii, byla v „malých“ slavistických oborech naprostou výjimkou). Zasluhou Baronova archivního výzkumu získáváme nyní jasnější představu rovněž o zapojení Szykowského do sítě propagátorů česko-polské vzájemnosti (mj. prostřednictvím Akademického kola přátel Polska) a do šíření pozitivních vztahů k Čechům v polském univerzitním světě, v němž se tyto snahy střetaly mj. s odporem polských studentů z Těšínska.

Roman Baron tu ve svém výkladu velmi účelně propojil řešení vztahů akademického prostředí s kulturní a politickou problematikou meziválečné doby. Zejména v rozboru Szykowského publicistické činnosti, směřující do polských, českých i pražských německých časopisů a novin, doložil, jak obtížné bylo postavení hlasatele polsko-české kulturní blízkosti v politicky nepříznivých podmínkách: pro některé Poláky představoval Szykowski nekritického čechofila a „benešovce“, čeští kritici mu naopak zazlívali „polonocentrismus“; úzkoprsé nazírání vedlo dokonce k výtkám, že je vedle pražských příjmů placen také polským ministerstvem osvěty. Jestliže popularizační činnost přinesla činorodému stoupenci polsko-českého sblížení hodně nevděku, pak ani ryze vědecká tvorba neměla na různých ustláno. Jeho životnímu dílu *Polská účast v českém národním obrození* (I–III, Praha 1931–1946) nebylo dopřáno, aby vyšlo jako celek (zbývající tři svazky zůstaly v rukopisu) a aby se dočkalo zaslouženého uznání.

Marian Szykowski se stal v interpretaci Romana Barona exemplární ukázkou humanitního vědce, který si zvolil působení mezi původní a nově osvojenou vlastí a který tím získal neopakovatelné místo zakladatele oboru na jedné z významných evropských univerzit. Bezděčně však přijal také druhou stranu této mince, zvláště obtížnou v době vyhroceného politického napětí mezi oběma zainteresovanými státy. Vedle projevů sympatií musel snášet i nepochopení na obou stranách, někdy také absurdní obviňování z nelojality vůči jedné či druhé straně. Takové bylo reálné pozadí vzniku jednoho z monumentálních děl české slavistiky.

V porovnání s obrovským vědeckým a pedagogickým výkonem Mariana Szykowského zůstává brněnský historik Zdeněk Hájek (1894–1958) ve stínu už proto, že souběžně s ním a v jeho blízkosti působili daleko výraznější historici Josef Macůrek a ve shodném tematickém rámci 19. století také Václav Žáček. Do dějin česko-polských kulturních vztahů patří ovšem Hájek stejným právem. Nejen proto, že v meziválečné době psal recenze polské literatury do Českého časopisu historického a od třicátých do padesátých let publikoval řadu solidních, na archivním výzkumu založených studií k novodobým polským dějinám. Zdeněk Hájek představuje také příklad historika, jehož osud odráží proměny v postavení badatele o dějinách slovanských zemí během první poloviny 20. století. Byl studentem pražské univerzity, československým legionářem v Rusku, absolventem Bidlova semináře, středoškolským profesorem, soukromým badatelem a organizátorem spolkového života (zejména Československo-polského klubu v Brně), od roku 1946 vysokoškolským učitelem na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity a poté vedoucím katedry dějepisu

na Vysoké škole pedagogické v Brně. Roman Baron ukázal na Hájkově životní a odborné dráze, jak se měnila institucionální základna výzkumu a jaké osobní i finanční oběti museli zájemci o zahraniční archivní výzkum vkládat do naplnění svých cílů, ale také jak se kdysi svobodní badatelé v důsledku začleňování do státem dirigované vysokoškolské praxe museli podřizovat ideologickému diktátu vládnoucí strany. Nepřímo upozornil na to, jak méně průrazní historici, jejichž profil se utvořil v meziválečném období, sice do jisté míry pokračovali ve svém výzkumu, ale v nových poměrech mohli publikačně realizovat jen zlomek vědeckých záměrů.

Souhrnně lze říci, že práce Romana Barona představuje zřetelné obohacení českého výzkumu v oblasti historické slavistiky, ale také dějin kultury, vědy a zvláště historiografie. Kniha, založená na rozsáhlém pramenném výzkumu (v Praze a Brně, Varšavě a Poznani) a na důkladné znalosti polské a české literatury, je primárně prací kulturně historickou, která však významně čerpá z literární vědy a zároveň poznání dějin písemnictví i jeho společenského zázemí významně obohacuje. Není syntézou, ani nahodilým souborem jednotlivých studií, nýbrž promyšleně komponovanou výpovědí o nositelích pozitivních stránek mezinárodních vztahů. Autor v ní uplatnil osobitý styl podání bilaterálních vztahů. Vybral si dílčí témata pro případové studie, a třebaže jejich biografický základ přímo vybízí k tradičnímu chronologickému podání, on se touto cestou nevydal. Jeho výklad – zvláště názorně ve výborných studiích o české recepci osobnosti a díla Henryka Sienkiewicze a o postavení Mariana Szykowského v silovém poli mezi dvěma národy – neustále osciluje mezi hojně citovanými názory pramenů, dosavadní literatury a vlastním stanoviskem autora, stejně jako mezi zachycenou minulostí a její současnou relevancí. Zklidněný, odstupem poznamenaný systematický výklad je místy nahrazen angažovaným vstupem do historie, nevyhýbajícím se ani zachycení osobní vzpomínky či prožitku. Projevuje se tu individuální „vrženost“ do dějin vztahů mezi Poláky a Čechy, které pro autora nejsou tématem pouze badatelským, ale doslova životním. Touto nesamozřejmou dimenzí nabývá kniha Romana Barona kromě poznávací úlohy také širšího humanitního poslání a zaslouží si pozornost jako zdařilá ukáзка dějin niterně prožitých.

Jaroslav Pánek

Christian GUDEHUS – Michaela CHRIST (Hrsg.)

Gewalt. Ein interdisziplinäres Handbuch

Stuttgart–Weimar, J. B. Metzler 2013, 420 s., ISBN 978-3-476-02411-4.

Násilí patří k pradávnému zkušenostnímu inventáři lidstva, protože bylo a je přítomno ve všech jeho „mezních“ dějinných situacích a také v mnoha antropologických konstantách, ať už se jedná o strach, moc, smrt, trauma, teror, právo, respektive bezpráví či o jakékoliv disciplinační či donucovací praktiky, které mají nastolit „pořádek“ či dokonce jiný „řád“. Násilí může být individuální, skupinové nebo masové, může být spojováno nejen s válkami, ale i s nalézáním práva, respektive s hledáním viníka, tudíž je propleteno s vyšetřováním a potrestáním. Nikdo už nezjistí, zda lidstvo prožilo více svého historického času s násilím či

bez násilí, ale po historicky nedávných zkušenostech s masovými zločiny (ať už na sebe braly podobu světových konflagrací či plošného vyhlazování vytypovaných skupin obyvatelstva), které byly ještě navíc řízeny státní či stranickou mašinérií a zaštiťovány patřičnou ideologií, lze tvrdit, že násilí bylo snad (s výjimkou období tokugavského šogunátu v Japonsku v letech 1603 až 1867) i vývojovou nutností.

Historiografie se věnuje systematickou a koncepční pozornost fenoménu násilí teprve od 70.–80. let 20. století zřejmě v souvislosti s vědeckým zkoumáním příčin a důsledků masových zločinů, které byly spáchány během druhé světové války (jedná se nejen o holocaust). Historiky v těchto výzkumech předběhli sociologové, zvláště pak Max Weber, který ve spisu *Wirtschaft und Gesellschaft* z roku 1922 viděl násilí ve všech rozhodujících sférách ekonomiky a společnosti.

I v důsledku výzkumů Maxe Webera nemáme k dispozici jednotnou definici násilí. Vějíř přístupů k tomuto problému se mezitím stal členitým a dnes už i prakticky nepřehledným.¹ Fenomén násilí přestal v těchto výzkumech vykazovat jednotnou výrazovou formu a rozpadl se do několika typů bádání, jejichž zaměření většinou vyjadřuje epiteton přidaný k podstatnému jménu násilí. Dnes můžeme registrovat v odborné literatuře například násilí fyzické, psychologické, symbolické, diskurzivní, strukturální, legislativní, emancipační, genderové, trvalé, popřípadě jen přímé, nepřímé a individuální a kolektivní. Na čem se všichni badatelé ve vztahu k fenoménu násilí dnes shodnou, je pouze banální konstatování, že násilí bylo a je součástí sociálního jednání a že při jeho vykonávání vzniká bolest, která není přenosná a ani sdělitelná. Dále je možno konstatovat, že nejčastěji jsou v sociologii a historiografii zkoumány tzv. praktiky násilí, a že tyto praxeologické studie o fyzickém, respektive tělesném násilí, jehož smyslem je zranit či usmrtit, stále převažují. Ale i zde je možno podotknout, že porozumět tomuto základnímu typu násilí lze ale zase jen v kontextu politických, sociálních a kulturních dějin.

Téma násilí v dějinách je tak dnes propojeno s mnoha termíny, které se liší metodologickými a ideologickými přístupy k této historické látce. V současnosti jsou zřejmě nejzajímavějšími termíny s „rodokmenem“, tedy vlastní minulostí především dva typy násilí: strukturální a diskurzivní násilí. Do nedávna zásadním diskusím o násilí nejen v dějinách zřejmě vévodil termín strukturální násilí, který nejen do historiografického a sociologického vědeckého provozu zavedl v roce 1969 norský myslitel Johan Galtung, když vydal monografii „Strukturální násilí. Příspěvky k výzkumu míru a konfliktů“.²

Strukturální násilí se tehdy stalo legitimací politického i ozbrojeného vzdoru proti jakémukoliv „establishmentu“ v době vrcholící dekolonizace a na vrcholu hnutí new left. Stalo se legitimací „národně osvobozeneckých“ revolucí, které bojovaly proti institucionalizovanému typu násilí, stejně tak bylo ospravedlňujícím zaklínadlem (rudých) gerilových skupin uvnitř etablovaných evropských kapitalistických demokratických společností. Právě

1 O všech těchto přístupech nejdůkladněji spravuje především: Steven PINKER, *Gewalt. Eine neue Geschichte der Menschheit*, Frankfurt am Main 2011 a Christian GUDEHUS – Michaela CHRIST (Hrsg.), *Gewalt. Ein interdisziplinäres Handbuch*, Stuttgart–Weimar 2013.

2 Johan GALTUNG, *Strukturelle Gewalt. Beiträge zur Friedens- und Konfliktforschung*, Reinbek bei Hamburg 1975

v tomto momentě se strukturální násilí (pouze) teoreticky „spárovalo“ s institucionalizovanou mocí, kterou prezentoval většinou stát, stejně tak jako slovo mír či podivně znějící sousloví „boj za mír“ si ve stejné době našlo své opodstatnění v ideji sociální rovnosti, respektive sociální nerovnost byla propojena se strukturálním násilím. Už jenom kvůli těmto politickým dobovým konotacím se sociologové dlouho zdráhali tento termín vůbec přijmout do svého teoreticko-analytické výbavy. Teprve až opadla obava z toho, že strukturální násilí může sloužit jen k ospravedlnění (levicového) boje proti etablované státní moci, nastalo jeho obecnější přijetí.³

Strukturální násilí je tedy po odeznění politických a ideologických konotací spojeno s výkonem moci a je opředeno hierarchickou strukturou. Koncept strukturálního násilí většinou nepojednává o jednotlivci, ale spíše se jím vyjadřuje jistý druh (nejen) sociální nespravedlnosti a nerovnosti a konkrétní vykonavatel násilí většinou není znám, neboť (státní) struktura nemůže jen sama o sobě činit násilí (pachatelem je vždy člověk). Jedná se tedy o způsob odosobněného násilí, které pomocí struktury vytváří ve společnosti tlak či alespoň atmosféru donucování. Podle kritiků tohoto pojetí nemusí být všechno strukturální násilí považováno za skutečné násilí (například sociální nerovnost), i když je (masově) bolestně pociťována.

Pojetí strukturálního násilí je poněkud jinak definováno. Strukturální násilí je spojeno podle Miloše Havelky „s cílenými intervencemi do sociální struktury národních společností, ať už se jednalo o holocaust a genocidy (Arménů, Romů, bosenských muslimů atd.), nebo o vyhánění národnostních menšin (sudetskí a spíšští Němci, slovenští Maďaři, východní Poláci, krymští Tataři atd.), o násilné stěhování sociálních skupin (třeba ukrajinští nebo i čeští „kulaci“) a rodin (v souvislosti s politickými procesy). Tyto intervence byly záměrné, organizované a spojené se zřetelnou širší a účelovou diskriminací politickou, kulturní i náboženskou, a zasahovaly do struktury pospolitosti i jejich horizontální a vertikální mobility, do situace národní kultury i vzdělanosti, do rodinných historií i do individuálních způsobů života atp.“⁴ Evidentně se zde jedná o významné rozšíření původního Galtungova pojetí strukturálního násilí z konce 60. let 20. století, číší z něho zřejmá snaha po systematizaci a historizaci tohoto pojmu.

Funkce takto uchopeného strukturálního násilí je pak také jiná: Je daleko širší, důsažnější a cílena především nikoliv jen na destabilizaci společnosti (jako u Galtunga), ale spíše na její homogenizaci, na „zmenšování diferenciacie společnosti, přeskupování sociálních a politických aktérů“ a také na „zabstraktnění“ politiky, centralizace moci a správy, umožňující anonymizaci jednání, neprůhlednost rozhodování a nejasnost při přebírání odpovědnosti. S tím souviselo vytváření jiných prostředků pro řešení politických

3 Ke Galtungově spisu se kriticky vyjádřili: Dieter SENGHAAS (Hrsg.), *Imperialismus und strukturelle Gewalt. Analysen über abhängige Reproduktion*, Frankfurt am Main 1976 a Michael ROTH, *Strukturelle und personale Gewalt. Probleme der Operationalisierung des Gewaltbegriffs von Johan Galtung*, Frankfurt am Main 1988.

4 Miloš HAVELKA, „Stratifikační násilí“. *Intervence do sociální struktury československé společnosti 1938–1989*, in: Bedřich Loewenstein – Milan Hlavačka – František Šístek (edd.), *Násilí: „Odlišná moderna“*, v tisku.

konfliktů a také omezování názorové a kulturní rozrůzněnosti atd. Podle Miloše Havelky představa „jednoty“ přestávala být politickou výzvou a stávala se takřkajíc „materiálním sociálním tělem“.⁵ Takovéto pojetí dovoluje pak pracovat se strukturálním násilím zcela historicky daleko konkrétněji a i efektivněji, než jak tomu bylo dříve.

Možná se jedná o návrat k pojetí, které vyjádřil Bertold Brecht v posmrtně vydaném textu *Me-ti. Buch der Wendungen*,⁶ kde se mimo jiné metaforicky praví: „Existuje mnoho způsobů, jak zabít. Můžete bodnout nůž do břicha, odeprít chléb, neléčit nemoci, uvíznout ve špatném bytě, ubít se k smrti prací, provést sebevraždu či vést válku, atd., jen málo z těchto věcí je zakázáno v našem státě“. Brecht tím chtěl naznačit, že (strukturální) násilí může ve společnosti opodstatňovat samo sebe a že i demokracie mají v sobě zakódován velký potlačovatelský, respektive násilnický potenciál a také permanentní tendenci k represivní manipulaci. Tuto myšlenku ve stejné době jako Brecht rozvinul i Herbert Marcuse v *Jednorozměrném člověku*, když tvrdil, že bez násilí se v moderní době neobejde žádná správná činnost.⁷ Do této myšlenkové linky může být pak zařazena i Hannah Arendtová, která se v roce 1970 zamýšlela nad vztahem moci a násilí v souvislosti s nebývalým technickým rozvojem zbraňových prostředků a došla k závěru, že násilí mocných je vlastně výrazem jejich bezmoci.⁸ V tomto smyslu může být do tohoto způsobu přemýšlení o strukturálním násilí zařazen i francouzský filozof Michel Foucault, který rozpracoval teorii (historického) podmaňování člověka cestou racionalizace, respektive využitím biomoci.⁹ Pod tímto zorným úhlem viděno, pak každá nově vytvářená sociální kontrola nebo jen pokus o ní může být vydáván za jistý druh strukturálního násilí.

Teorie diskurzivního násilí pak problematizuje především rozdíl mezi slovy a činy, a věnuje se primárně slovně produkovanému násilí. Zásadní význam termínu „diskurzivní násilí“ tkví jednoduše řečeno v tom, že je zkoumáno každé „násilí“, ke kterému dochází v psané nebo mluvené projevu. Při zadání sousloví „diskurzivní násilí“ do vyhledávací Google Books zjistíme, že tento výraz poprvé použil jistý Oliver Elton v roce 1890 a pak se objevuje v různých manifestech avantgardy a od poloviny dvacátého století stále častěji v nejrůznějších semiotických a kriminologických spisech. V našem kontextu se ale jeví nejdůležitějším textem kniha Slavoj Žižeka věnovaná násilí, která v českém překladu vyšla v roce 2013 (kupodivu) v „ponorném“ nakladatelství Rybka publishers.¹⁰

V problematice věnované násilí tento slovinský filozof, psychoanalytik a kulturní kritik analyzuje fenomén násilí ve všech jeho viditelných i méně viditelných aspektech

5 M. HAVELKA, „Stratifikační násilí“, v tisku.

6 Bertolt BRECHT, *Me-ti. Buch der Wendungen*, Frankfurt a. M. 1965, (kniha je dnes dostupná v aktuálním sedmém vydání).

7 Herbert MARCUSE, *Der eindimensionaler Mensch. Studien zur Ideologie der fortgeschrittenen Industriegesellschaft*, (původní vydání: *One-Dimensional Man*, Boston 1964), Neuwied 1967.

8 Hannah ARENDT, *Macht und Gewalt*, (původní vydání: *On Violence*, New York 1970), München, Zürich 1970. Česky: *O násilí*, Praha 1995.

9 Michel FOUCAULT, *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*, (*Surveiller et punir: naissance de la prison*, Paris 1975), Praha 2000.

10 Slavoj ŽIŽEK, *Násilí*, Praha 2013.

a pátrá po jeho příčinách v souvislosti s individuálními zločiny, teroristickými útoky, fundamentalismem, týráním zajatců, násilnými výbuchy občanské nespokojenosti či v souvislosti s mezinárodními konflikty a válkami apod. Přitom si klade otázku, zda není naše fascinace těmito viditelnými projevy násilí právě to, co nám znemožňuje vidět jeho podstatu. Vždyť násilím se zviditelňují ti, co ve skutečnosti zůstávají ničím, trpí svoji bezvýznamností. Podle Žižeka bychom se měli naučit odpoutat se od „fascinující vábníčky přímo viditelného násilí“, páchaného jasně identifikovatelným původcem a chápaného jako narušení „normálního“, pokojného stavu věcí a věnovat pozornost spíše násilí „symbolickému“ či „diskurzivnímu“, tedy tomu násilí, které je vtěleno do řeči a slov.¹¹

Vyznat se v definicích a variantách fenoménu násilí a v labyrintu jeho koncepčních uchopení dnes vyžaduje začít zkoumat tento problém nejdříve prostřednictvím encyklopedií a příruček. V tomto směru může každému zájemci významně napomoci výše citovaná, německy psaná příručka *Gewalt. Ein interdisziplinäres Handbuch*, kterou v roce 2013 uvedli do intelektuálního provozu Christian Gudehus a Michaela Christ. Tato „interdisciplinární příručka“ okamžitě na sebe strhla zaslouženou pozornost, o čemž svědčí i její četné a pochvalné recenze.¹² Splňuje totiž nejvyšší nároky na kvalitní, poučený a přitom autorsky originální text, který není pouhým strohým výčtem hesel či sumou poznatků bez subjektivního přístupu a bez vymezení badatelských perspektiv. Už samotné rozčlenění látky do kapitol je velmi poučné a inspirativní a poskytuje návod, jak pracovat s fenoménem násilí. Vedle systematickosti této „příručky“ nechybí právě ona geneze a programatika výzkumu fenoménu násilí. Násilí jsou editoři se svými spoluautory schopni nalézat a dešifrovat ve všech humanitních disciplínách a dovést je až na hranu současné poznatelnosti, o čemž svědčí už úvodní kapitola zabývající se právě definicí násilí. Druhá část této příručky se zabývá kognitivními a také emotivními kontexty násilí (Rahmungen der Gewalt), v nichž se násilí vyskytuje. Konkrétně pak jde o takovou „hnízda“ výskytu násilí jako je výchova, změna klimatu, válka, nacionalismus, rasismus, náboženství, sexualita a charakteristika potlačovatelských složek anebo dokonce sem patří násilí páchané na zvířatech.

Druhý oddíl obsahuje praktiky násilí. Pojednáno je zde například o amoku, atentátu, bombardování, mučení, popravě, vraždě, pogromu, mobbingu, znásilnění či únosu. V každém hesle pak jde především o popsání, jak se tato násilná praktika provádí. Dále následují hesla, která se věnují průvodním jevům, prevenci a důsledkům násilí, kde se tak trochu disparátně nachází vedle sebe hesla zločinci, oběti, emoce, tělo, pohlaví, prostor, bolest či prevence anebo i záchrana, respektive pomoc před násilím. Následuje kapitola o reprezentaci násilí, čímž autoři mají na mysli zobrazení násilí v literatuře, umění a v médiích včetně internetu a reprezentantů kolektivního násilí.

11 Žižekova kniha je ale také pokusem o obranu tzv. „emancipačního“ násilí. Viz esej Tomáše Kordy *Ke knize Slavoj Žižeka* uveřejněný v Solidaritě na: <http://solidarita.socso.cz/2014/teorie/esej-ke-knize-nasili-slavoje-zizeka> (ověřeno 20. 12. 2015), anebo Ondřeje Slačálka *Jak odprásknout systém* uveřejněný v A2 na: <http://www.advojka.cz/archiv/2010/23/jak-odprasknout-system> (20. 12. 2015).

12 Srovnej například recenze Richarda Utze na: <http://www.socialnet.de/rezensionen/15029.php> a Petera Imbusche na: H-Soz-Kult, <http://www.hsozkult.de/publicationreview/id/rezbuecher-20865> (10. 4. 2015).

Zřejmě nejzajímavější kapitolou pro historika představuje oddíl o pojetí výkladu násilí v jednotlivých humanitních oborech (antropologie, historiografie, filozofie, sociologie, psychologie, kriminologie, literární věda) a nakonec i při výzkumu mozku a dokonce jeho výskyt ve sportovních disciplínách. Historiografické heslo zpracované Elissou Mainländer zaujeme fundovaností a především i svými přesahy ovšem jen do anglosaského intelektuálního prostředí. Poslední část publikace tvoří odkazy na bibliografické a jiné odkazy. Příručka obsahuje za každou kapitolou seznamy odborné literatury (ovšem bez internetových odkazů).

Celkově lze shrnout, že se Christianu Gudehusovi a Michaelu Christ, kteří pracují v „Norbert Elias Center for Transformation Design & Research“ na univerzitě ve Flensburgu, podařilo sestavit s několika desítkami spolupracovníků (nechyběl například ani Alf Lüdke), systematickou, kompaktní, aktuální a velmi informativní příručku o násilí, která umožňuje rychlý vhled do problematiky. Díky tomu, že tato příručka je založena kulturně historicky, nabývá obecné srozumitelnosti a přístupnosti pro širokou odbornou i laickou veřejnost. I když diskurzivní násilí nezná a kontroverze nepěstuje vyjma drobné kritiky Galtungova konceptu násilí jako důsledku sociální nerovnosti, jedná se o mnohostranně užitečné dílo.

Milan Hlavačka

Jochen BÖHLER – Włodzimierz BORODZIEJ – Joachim von PUTTKAMER (Hrsg.)

Legacies of Violence. Eastern Europe's First World War

(= Europas Osten im 20. Jahrhundert. Schriften des Imre Kertész Kollegs Jena, Bd. 3)

München, Oldenbourg Verlag 2014, 334 s., ISBN 978-3-486-74195-7.

Obraz Velké války je dosud převážně určován děním na západě, válka ve středovýchodní a jihovýchodní Evropě však dokumentuje civilizační rozklad v pokud možno ještě radikálnější podobě. Válečné dění let 1914–1918, popřípadě širší krizové období let 1912–1923 představuje jakési rozvodí mezi 19. stoletím, věřícím v krocení násilí, v parlamentarismus, pokrok a rozum na jedné, a totalitaristickým otřesem ve znamení opovrhování lidským životem a znehodnocení liberálních hodnot na straně druhé. K tomu patřilo také smazání hranic mezi státem a společností, vojáky a civilisty. Je pravda, že předválečná západní civilizace, např. ve své koloniální periferii nebo v excesech americké občanské války, vykazovala řadu nebezpečných trhlin či slepých míst, jakoby předznamenávajících budoucí barbarství; není však důvodu tyto tendence pokládat za logický úvod do věku „imperialismu“ (anebo interpretovat východoevropské excesy jako „doznívání 19. století“, např. průvodní jev opožděného budování národních států).¹

1 Jörg BABEROWSKI, *Der Anfang vom Ende. Das Zarenreich im Ersten Weltkrieg*. In: Osteuropa 64, 2014, č. 2–4, s. 19: „Nebyly to moderní národní státy, nýbrž předmoderní mnohonárodnostní říše, které se staly semeníštěm eliminačního nacionalismu a xenofobie. První světová válka skončila s pragmatickou národnostní politikou autokracie a roznítla orgie násilí ohromných rozměrů.“ Toto tematické trojčíslo časopisu připravili: Manfred SAPPER – Volker WEICHSEL (ed.), *Totentanz. Der Erste Weltkrieg im Osten Europas*, Osteuropa 2–4/2014, 424 s. (včetně obrazové přílohy).

Válka na východě nebyla izolována od bojišť na západě, naopak: neschopnost nebo neochota izolovat její „archaické“ jevy teprve roznítla velká konflagrace. Nebyla také pouze vedlejší scénou rozhodujícího zápolení na západě, a válečná „kultura“ násilí, absolutizace vlastní věci, manichejský jazyk (Jörn Leonhard) nebyly západnímu konfliktu cizí, stejně jako neschopnost kompromisu. Válka na východě se snad lišila jen zvlášť barbarským způsobem zacházení s civilním obyvatelstvem. Proti západním parametrům tradičních mezistátních konfliktů stála na východě slabá státnost. Ta spolu s nekompetentním vedením bojů dala průchod „předcivilizačním“ podobám násilí: od bití a bezohledného obětování vojáků, až po olupování, vyhánění a pobíjení „jinonárodního“ obyvatelstva. Chyběly pevné hranice, víceméně se kryjící s etnickými, zpravidla se nedostávalo ani civilní kontroly ozbrojené moci. Konflikty etnické a sociální se často překrývaly a vzájemně stupňovaly, fronty opětovně přecházely v obou směrech a zanechávaly za sebou spoušť, nejednou i mocenské vakuum vyplňované masami dezertérů, uprchlíků i ryze kriminální zvlí a pogromy; „prázdný prostor“ v neposlední řadě přitahoval neobvyklé formy a techniky okupace, a ovšem též nebezpečné utopické fantazie.²

Těmto a dalším otázkám se v dubnu 2012 věnovala konference, pořádaná jenským kolegiem Imre Kertésze, jejíž doplněný a rozsáhlými odkazy provázený anglický protokol nedávno spatřil světlo světa. Je třeba konstatovat, že ve svém celku předjímá, významně rozšiřuje a prohlubuje záběr pražské konference k témuž tématu z května 2014. Jako zastánce teze o první světové válce coby „zárodečné katastrofě dvacátého století“ hned dodávám, že se necítím nijak kriticky dotčen hledáním at starších kontinuit („modernizace“, budování národních států) nebo naopak problematizací jednoty obou světových válek (teze o „nové třicetileté válce“). Dějiny nejsou logickým procesem; záleží také na tom, jak budeme definovat 19. století a jeho krize, které nebyly jen krizí nadnárodních říší, natož aby válka byla „katalyzátorem moderny“.

Jenský historik východní Evropy Joachim von Puttkamer si úvodem položil některé z těchto otázek, byť pod poněkud jednoduchým mottem zhroucení a obnovování politické autority. Spojil tím různorodé dění v Polsku a baltských zemích, Srbsku a Bulharsku do jediného kontextu s revolučním Ruskem; společným jmenovatelem se mu zdá být kombinace národní mobilizace se „sociální emancipací“, tedy snad až příliš neutrálním výrazem pro chaotické násilí, neberoucí na zřetel hlediska *občanské společnosti*. Puttkamer nicméně souhlasil s tím, že prvky diskontinuity byly silnější nežli rys katalyzátoru, „acceleration of existing developments“ (s. 22). Kanadský balkanista Mark Biondich se zaměřil na speciální problematiku hraničních oblastí, *shatterzones* nadnárodních imperií, které byly v důsledku své etnické, náboženské a politické roztržitosti a mnohoznačnosti zvláště vystaveny tvrdému homogenizačnímu násilí jen nominálně „národních států“. Biondich věnoval pozornost starším sporům o Makedonii a balkánským válkám 1912–1913, které – ve shodě se zprávou Carnegieho nadace z roku 1913 (r. 1993 aktualizovanou G. F. Kennanem) – pochopil jako refiguraci totálních válek 20. století. Barbarská tvář

2 Problémy a literaturu teď shrnuje Jochen BÖHLER, *Europas „Wilder Osten“. Gewalterfahrungen in Ostmitteleuropa 1917–1923*, *Osteuropa* 64, 2014, č. 2–4, 141–156.

těchto konfliktů v jeho očích nebyla ani tak důsledkem „balkánských tradic“ – „primordial hatred“ popřípadě „inherent nature of the borderland“ (s. 50), jako spíše průvodním jevem dohánějícího nacionalismu, arci na území nacionální strukturaci se přičítám.

Jenský historik Jochen Böhrer se soustředil na neregulérnosti východoevropské války, počínaje ruskou taktikou spálené země při ústupu a deportacemi podezíraných menšin (roku 1917 dosáhl počet evakuovaných šesti milionů). Metody terorizování, trestných výprav, loupění a ubíjení civilistů bez zřetelné meze přecházely v barbarství občanské války: Absence státních struktur měla za následek neomezenou zvlášť paravojenských oddílů, bez ohledu na barvu jejich praporů.³

Birminghamský historik Jonathan Gumz v úvahách o teorii a praxi válečné okupace zjistil, že právě překvapivě, postupné opouštění mezinárodních norem, k nimž se státy zavázaly před rokem 1914. Když zakazovaly ozbrojený odpor proti faktické okupaci druhým státem, předpokládaly ovšem zásadní rozlišování mezi komatanty a non-komatanty. Podle autora tyto normy porušovaly zejména ruské armády, a rozklad státních struktur posléze změnil zásady okupačního práva v cár papíru. Ne dosti přesvědčivě s tím autor spojil skutečnost, že po válce nově získaná nepevná suverenita nerada snášela různorodé pokusy o své omezení (s. 86).

Na válečné okupační praktiky se soustředil i Stephan Lehnstädt, působící ve varšavském Německém historickém ústavu. Na základě srovnání situace v obsazeném („osvobozeném“) Polsku, na Litvě, Ukrajině, Rumunsku a Srbsku, zvláště míry donucování při rekrutování pracovních sil a dodávkách potravin, došel k nejednoznačnému výsledku: formy nebyly nikdy jen násilné, a nelze najít velký rozdíl v tom, byla-li správa v rukou německých nebo rakouských. Rozhodoval spíše stav a struktura daného okupovaného území.⁴

Zajímavý je příspěvek britského historika Roberta Nelsona z windsorské university, který se zabýval *utopii volného prostoru*, pocházející původně ze zkušenosti severoamerické „vnitřní kolonizace“. Zprvu spíše nedůsledně se jí chopily pruské úřady na Poznaňsku, později i balkánské státy v anektovaných jinonárodních teritoriích (Makedonii, Thrákii); po roce 1915 vznikl plán „vyčištěného“ německého hraničního pásu na východě, který zůstal zatím na papíře, kdežto otomanské deportace se staly skutkem, někdy s genocidálními následky. Nacistický holocaust se podle Nelsona nezrodil náhle, „outside the trajectory of German thinking about Eastern Europe“ (s. 127), ani mimo širší kontext snah věku nacionalismu o zbavení se nepatřičných menšin.

Předjímání barbarských praktik bylo i tématem Macieje Górného z varšavského Německého historického ústavu,⁵ který prošetřil popularizace rasové antropologie

3 Plynulý přechod od válečného k paravojenskému násilí dokládá teď Ljudmila NOVIKOVA, *Kontinuum der Gewalt. Der Norden Russlands 1914–1920*, Osteuropa 64, 2014, č. 2–4, s. 157–170.

4 Na jiném místě autor zkoumá německou a rakouskou okupační správu „kongresovky“ – spíše blahovonně-imperiální než kolonizační a germanizační. Současně prováděný geograficko-statistický průzkum neměl bezprostředně politický ráz, ale naznačoval, že se obě císařství nepokládala za dočasné okupanty. (Stephan LEHNSTAEDT, *Imperiale Ordnungen statt Germanisierung*, Osteuropa 64, 2014, č. 2–4, s. 221–232.)

5 Srovnej nejnověji: Włodzimierz BORODZIEJ – Maciej GÓRNY, *Nasza wojna*, Tom 1, Imperia 1912–1916, Warszawa 2014.

z válečných aktivit rakouských a německých antropologů v zajateckých táborech. Tyto výzkumy, původně vedené spíše etnologickým zájmem, byly snadno zneužitelné, např. tezí o údajné mongolizaci Rusů oproti prý dinarským Ukrajincům a „viselské rase“ převažující u Poláků. Bez zřetelného prahu tyto vědecky sporné nauky přecházely v teorie rasové nadřazenosti dalších národů – Srbů, Finů, Poláků, Maďarů atd.⁶ Górný uzavřel své šetření tezí, že první světovou válkou se namnoze ztrácela hranice mezi „národem“ a „rasou“, takže posléze nejen nadace SS *Ahnenerbe* mohla plynule navázat na učení antropologů doby válečné a poválečné.

Piotr Wróbel, historik Polska z torontské univerzity, informoval v poučném rozsáhlém přehledu o pozadí a rozměrech protizidovských násilností za války a po ní. Situace 4,9 miliónu Židů v „kongresovce“ a západoruském „regionu osídlení“, stejně jako 2,25 miliónu na rakousko-uherské straně se rokem 1914 prudce zhoršila: Ze západoruských gubernií byli Židé deportováni na východ, z rakouské Haliče utíkali na západ. Němci vstupující v srpnu 1915 do Varšavy, byli vzhledem k ruským diskriminacím vítáni, ale vznikající polská samospráva se k židovským participačním snahám chovala odmítavě. Po ruském zhroucení upadly západní provincie v chaos a nekontrolovatelné násilí: Zvláště na Ukrajině, ale vlastně všude se snadným terčem loupení a vraždění stávalo židovské obyvatelstvo, které se za neexistence jakéhokoli právního řádu octlo mezi mlýnskými koly. Důležitý je poznatek, že k nesankcionovanému vyhánění a brutálním pogromům přibyla ztráta dosavadních ekonomických funkcí, takže se židovské komunity („štetl“) proměnily v masy nevítaných, zbídačelých utečenců, ne-li předmět šikan „hygienické policie“. Wróbel došel k extrémnímu závěru, že případná nová válka ve středovýchodní Evropě by s největší pravděpodobností i bez německé iniciativy vyústila v protizidovské násilnosti širokých rozměrů (s. 207).⁷

V Dublině působící historik Robert Gernwarth navázal statí o protirevolučním paravojenském násilí v poražených státech střední Evropy – Německu, Rakousku a Maďarsku. Společným rysem paravojenské subkultury byla neschopnost části demobilizovaných vojáků najít tvář v tvář poválečným převratům a ponížené vlasti cestu zpět do civilního života. Nešlo ale pouze o válkou brutalizované veterány: Mnoho mladších, až druhotně mobilizovaných mužů bylo připraveno z vnitřní potřeby vyrovnat se frontové generaci užít bezohledného násilí vůči „vnitřnímu a vnějšímu nepříteli“. Pravicové nacionalismy všech tří zemí se podle Gernwartha radikalizovaly i navzájem; měly konec konců společného protivníka v bolševismu a rozmáhajících se slovanských susedech (ve Slezsku, v Korutanech, na Slovensku), ale i v Židech, ztotožňovaných se všemi poválečnými zly (s. 226).

Julia Eichenberg z berlínské Humboldtovy univerzity si na základě různorodé polské válečné zkušenosti položila zajímavou otázku po roli donucování a spontánní

6 Dovolují si v této souvislosti upozornit na dosti výjimečnou publikaci České akademie věd a umění z pera antropologa Jindřicha Matiegky a jeho spolupracovníků: Karel WEIGNER (ed.) *Die Gleichwertigkeit der europäischen Rassen*, Praha 1935 (163 s.). Autoři mj. rozlišují mezi zavrhanou „rasovou hygienou“ a pozitivně hodnocenou eugenikou.

7 Praktiky zvláště carských armád vůči Židům a jejich vojenské kariéry už po březnové revoluci 1917: Oleg BUDNICKIJ, *Dienst in der Höhle des Löwen. Juden in der russischen Armee*, Osteuropa 64, 2014, č. 2–4, s. 171–184.

účasti na válce. Dva milióny Poláků setrvačně sloužily v armádách tří císařství. Pro polskou historickou paměť to byla „zapomenutá válka“, zatímco oficiální mýtus, podobně jako v československém případě, se soustředil na hrdinství dobrovolnických sborů a na jejich roli při formování nového státu. Eichenbergová dovodila, že tyto dobrovolnické jednotky, kterým obvykle veleli bývalí c. k. důstojníci, se nelišily od paravojenských, vyznačovaly se obdobně nízkou kázní, ale i nevelkým spontánním vlastenectvím.⁸ Jejich stav nebyl prostým následkem válečného zesurovení (jak soudí George Mosse), ale spíše vedlejším jevem celkové traumatizace společnosti, včetně smazání hranic mezi různými druhy konfliktu – které se později konstruovaná národní paměť snažila redukovat na jediný heroický epos.

Vídeňský historik východoevropských dějin Philipp Ther problematiku doplnil tématem *etnického čištění*, které neomezil na rámec let 1914–1918. Podle něho byly balkánské války bodem obratu, zejména v důsledku brutálního zacházení s nově anektovaným muslimským obyvatelstvem a diskriminace menšin v rámci monoetnický pojatých států. Kolem 890 000 lidí ztratilo domov ještě před světovou válkou. Role pachatele a oběti se přitom střídaly: Turci se zbavovali maloasijských Řeků, jen v roce 1914 dosáhl počet nedobrovolně vystěhovaných 100 000. Autor pak – zvláště na známých příkladech západoruských a východoanatolských miliónových deportací – doložil, jak válka radikalizovala etnické rozdělení a jak idea etnické homogenity postupně zdomácněla i v diplomatických a vědeckých kruzích (George A. Montandon, 1915, Siegfried Lichtenstädter, 1917). Snahy o *épuration* po skončení Velké války tak vedly k novým vlnám utečenců popřípadě k institucionalizaci nedobrovolných „výměn“ (Neuilly, Lausanne), jen polovičatě provázených snahami o zabezpečení práv menšin. Je ovšem otázka, můžeme-li s Thorem zobecnit: „The key development of the decade after 1912 was the institutionalization of violence against minorities in single states and at international level“ (s. 284).

Sborník uzavírá stať známého tübinského historika novějších ruských dějin Dietricha Beyraua o násilnostech na území revolučního Ruska, počínaje zhroutilím carské státní autority koncem roku 1916, které vyústilo ve spontánní anarchický „třídní boj“, excesivní násilí („štykokratia“, vláda bodáku), loupení a masakry. Bolševická moc na ně plynule navázala svým pojetím vlády jako *pokračování války odlišnými prostředky* (s. 292) a neschopností ke kompromisu. Tyto metody občanské války vládly i po jejím skončení, a obracely se proti „kulakům“, NEPmanům a stále novým skupinám podezřelých; Vzhledem k tomuto teroristickému vládnutí mizely hranice mezi „svobodnou“ a nucenou prací.⁹ Beyrau podtrhl význam fetiše monolitismu a jazyka násilí, který bolševikům znemožňoval přechod k pragmatictější praxi; násilí se přitom neomezovalo na vnější teror a pracovní tábor, a snažilo se transformovat vědomí lidí, v krajním případě pomocí technik rozkladu osobnosti.

8 O nedůvěře obyvatelstva vůči legiím a lojalitě vůči starému režimu: W. BORODZIEJ – M. GÓRNY, „*In der Feuerlinie sind alle gleichberechtigt*“ *Zur Loyalität der Nationen im Ersten Weltkrieg*, Osteuropa 64, 2014, č. 2–4, s. 91–108, zde s. 101n. Julia EICHENBERG – John Paul NEWMAN, *Aftershocks. Violence in Dissolving Empires after the First World War*, Contemporary European History 19, Special Issue 03, August 2010, s. 183–194.

9 Vsesojuznaja Komunističeskaja Partija, VKP, si tehdy vysloužila čtení *Vtoroje Krepostnoje Pravo*, druhé nevolnictví.

Beyrauův výklad zahrnul i druhou světovou válku, která byla pro většinu obyvatel nepřetržitou katastrofou, ať v důsledku německých forem genocidálního válčení nebo posléze neprávem romantizovaného partyzánského teroru. Milión sovětských vojáků se octl před vojenskými soudy, a 157 000 jich bylo odsouzeno k smrti (s. 310), 20 % vojáků propuštěných z německého zajetí skončilo v sibiřských lágrech. Dlouholeté autorovo bádání o sovětské historii nakonec kapitulovalo před úkolem najít pro všechny orgie násilí racionální vysvětlení.

Také náš závěr nepředstírá, že má k propadům dvacátého století klíč. S freiburským historikem Leonhardem, který recenzovaný sborník okomentoval, budeme opatrní při hledání jednoduchých „retrospektivních kauzalit“. Víme, jak snadno poměrně civilizované formy života regredují do podoby „prvobytné hordy“ popřípadě na ony *shatter zones* státních ruin, a „liberal pasts did not immunize against the Manichaeism of ‚us‘ and ‚them‘“ (s. 325). Násilí je člověku inherentní a civilizované soužití je vždy třeba znovu institucionalizovat a zevnitř posilovat; křehká stavba společnosti snadno zakolísá, když lidé propadají strachu a slyší na demagogy.

Svět před rokem 1914 rozhodně nebyl bez vad, ale tyto kazy (svět kolonií, imperialismus, rasismus, sociální diskriminace, ale i technokratické utopie) jej nevyčerpávaly; nebyly ani katalyzátorem revolučního pokroku, spíše pastí regresu. Patrně naprogramovaný ústup Evropy z centra moci a prestiže se mohl přinejmenším uskutečnit konstruktivněji; ale i poválečný pořádek mohl být se Spojenými státy americkými jako garantem bezmocné Společnosti národů méně vratkým. Zajisté: „nejhorším druhem státu je absence státu,“ jak dovozují většina příspěvků jenského sborníku – podnět k zamyšlení nad naivní představou pokroku v důsledku zhroucení velkých nadnárodních monarchií, které bylo dílem první světové války. Proti argumentu, že největší humanitní katastrofy dvacátého století vycházely právě od – totalitních – států, lze namítnout, že tyto státy se samy zformovaly podle obrazu *Velké války*, v neposlední řadě v důsledku jejích východních zkušeností.

Bedřich Loewenstein

Susanne HAMSCHA

The Fiction of America. Performance and the Cultural Imaginery in Literature and Film
Frankfurt – New York, Campus Verlag 2013, 334 s., ISBN 978-3-593-39872-3.

V mezinárodní historiografii hojně recenzovaná kniha je dalším v řadě pokusů vystihnout podstatu novodobé identity národa či státního útvaru a zejména odhalit procesy, jejichž vektorovým součtem tato identita vzniká, ať již se jedná o mimovolné působení ponejvíce kulturních aktů, které naplní veřejné očekávání, nebo o záměrnou manipulaci elit s kolektivní sebereflexí. Jako objekt případové studie zvolila autorka identitu federace-národa Spojených států amerických, které již z povahy svého historického dědictví a koneckonců i ústavní definice disponují relativním minimem ingrediencí, jež tvoří obvyklé jádro identifikační stability. Hamscha musí tedy hledat proměnlivou podstatu efemérního *americtví* (Americanness), souboru skutečných či fiktivních hodnot a vlastností,

kteří „Američané“ považují za profilové pro vnímání kolektivního *já* a ztotožnění se s ním v historickém i současném rozměru.

V ambiciózní práci lze vedle celé škály teoretických odboček rozlišit několik hlavních inspiračních proudů, které se uplatnily v evropsko-americkém intelektuálním prostředí posledních desetiletí. Dva z nich patří k formativním rysům tzv. postmoderní situace: jedná se jednak o dědictví nového historismu, který pracuje prakticky výlučně s texty jako zdroji poznávací analýzy, jednak o foucaultovské vnášení terminologických novotvarů s iluzivním, spíše naznačujícím než přesně definovaným obsahem, jejichž rozvolněnost odráží charakter „tekuté modernity“. Třetím inspiračním zdrojem se zdá být relativně nedávná (kolem roku 2000) invaze konceptu teatrálnosti (theatricality), který interpretuje svět kultury, ale i politiky a veškerého veřejného dění včetně historie v termínech divadelního představení.¹ Celým výkladem pak prolíná derridovský odkaz a všudypřítomné hledisko de/konstrukce, byť zejména v literárních pasážích hraničí se sofistikovanou literárněvědnou analýzou a interpretací.

Prostřednictvím této teoretické synkreze autorka v poněkud chtěném rytmu klasického dramatu (prolog, tři dějství a epilóg) dovozuje vznik a evoluční proměny „americtví“, jak se manifestují v oficiální prezentaci, ve vysoké i lidové kultuře i v masově přijímaných postojích.² V úvodu, tedy *prologu* je čtenář seznámen s podstatou postmoderního modu vnímání a výkladu světa jako divadla, a to v jeho dobových performativních aktech i v následných konstitutivních normativních. U vědomí síly symbolu probíhaly velké historické akty moci i revolty odedávna v režijní inscenaci, která měla cestou ritualizace a posléze ukotvení v tradici dosáhnout statutu nezvratnosti a neměnnosti dotyčné události. Jak patrně poprvé poukázal Jacques Derrida, pro americkou historickou zkušenost je takovým iniciačním divadelním představením či performancí („zakladatelským scénářem“) Prohlášení nezávislosti, na jehož příkladu autorka prezentuje jednotlivé složky teatrálnosti.³ Od Derridy si vypůjčila i další klíčovou interpretační kategorii, totiž přítomnost strašidel (*spectrality*) v obecném dějinném povědomí.⁴ Módním konceptem strašení či pronásledování přízraků (*haunting*) se historikové snaží postihnout, jak minulost petrifikovaná dobovými inscenacemi doléhá na vnímání současnosti, přičemž kolektivní paměť

- 1 Mezi klíčové „diskursivní autory“ náleží přispěvatelé sborníku Tracy C. DAVIS – Thomas POS-TLEWAIT, *Theatricality: Theatre and Performance Theory*, Cambridge University Press (UK) 2003.
- 2 Názvu dominující slovo *fiction* zde znamená jak fikci, výplod „kulturní představivosti“, tak i doslovný překlad – román ve smyslu velkého národního příběhu.
- 3 J. Derrida v roce 1976 v přednášce na Virginské univerzitě; text publikován několikrát, poprvé jako *Déclarations d'Indépendance* v Jacques DERRIDA, *Otobiographies: L'enseignement de Nietzsche et la politique du nom propre*, Paris 1984.
- 4 Jacques DERRIDA, *Spectres de Marx: l'état de la dette, le travail du deuil et la nouvelle Internationale*, Paris 1993, je ovšem ostrou kritikou liberálního (demokratického) kapitalismu; odvozená myšlenka hauntologie (od anglického haunt – pronásledovat, strašit) byla mnoha sociálními teoretiky odmítnuta. Stojí za pozornost, že Hamscha v úvodním textu neodkazuje na inspiraci francouzským levicovým filozofem, nýbrž na pozdější transmutace obsahu a smyslu tohoto eluzivního pojmu v kulturologických studiích Melvina Carlsona, Richarda Schechnera a Josepha Roache.

si podobu a význam opakovaných inscenačních rituálů přetváří, „reartikuluje“ v duchu získané zkušenosti a okamžité poptávky.⁵

Pro zkoumání optikou teatrálnosti a pronásledování strašidly je americká minulost zvláště vhodná, a to – zdánlivě paradoxně – svým nedostatkem dramatických „velkých dějin“ evropského střihu; objektem diskursivních korektur se tak stává především stále aktuální vztah většinové společnosti k menšinám, nikoli časem blednoucí projekce vítězů a poražených. K tomuto svébytnému fenoménu pak přistupuje americká kulturní demokracie ve smyslu mimořádného podílu masových médií a lidové/populární kultury, do níž od nedávna razantně vstupuje virtuální prostor, na vytváření obecně přijatého vlastního obrazu. Re-inscenace Prohlášení nezávislosti jako mýtické inkarnace ctností a hodnot „pravé“ Ameriky autorka dokládá jak veřejnými výstupy během volebních kampaní, tak zejména průlomovými počiny poválečné kinematografie; kultovní filmy *Rocky* či *Filadelfie* na symboly obtíženě scéně hlavního města revoluce směřují po různých liniích – sociální, rasové, genderové, sexuální orientace – k rozšíření definice osvícenského ideálu rovnosti, zároveň však konfliktní menšinové loajality poukazují v duchu Frantze Fanona na složitost a zálužnost takového úkolu.⁶

Teorie performance (inscenace) jako reakce na existenci historických přízraků obrací pozornost k antipodu inflačního konceptu historické paměti, totiž procesu zapomínání – vytěšňování nepříznivých faktů a jevů z národního příběhu a kolektivního vědomí; inscenace pak slouží ke sjednání nového společenského konsensu o identitě, který do svého diskursu ony přízraky alespoň zčásti inkorporuje. Emocemi a očekáváním nabitě fantazie Ameriky (USA) jako zaslíbené země či utopického ideálu nabízejí v konfrontaci s realitou celou řadu příležitostí ke stále novým inscenacím-dohodám ohledně identifikačního konstruktů. Vedle plejády dalších teoretiků kulturní antropologie odkazuje autorka zejména na Assmanův koncept inventáře kulturní paměti, souboru ikonických textů, artikulací a performancí, s nimiž se tyto re-inscenace musí vypořádat. Model kulturní paměti a její rekonstrukce tak může být jedním z východisek pro následující kapitoly, v nichž Hamscha sleduje setrvalost a metamorfózy konstitutivních rysů americtví v podmínkách moderní a postmoderní situace.

Dva „akty“, v nichž spočívá těžiště výkladu, si kladou za cíl doložit na vybraných příkladech proces „performativní konstrukce americtví“, kterou autorka vnímá jako

5 Opakované inscenace (*reenactments*) historických osobností a s nimi spojených dějů, které se objevují zpravidla v oblasti kultury (literatura, divadlo, film) či populárního dějepisectví, jsou v současnosti častým nástrojem výkladu sociokulturních a mentalitních dějin, nicméně přinejmenším v domácí historiografii lze stěží hovořit o jejich přemnožení, jak uvádí Miloš ŘEZNÍK (recenze na M. Brook, *Popular History and Fiction*, ČČH 113, 2015, s. 538–542). Celá škála výkladových kategorií tohoto antropologizujícího směru (*reenact*, *reinvent*, *rearticulate*, *renegotiate*) dosud čeká na standardizaci národních jazykových ekvivaletů.

6 Frantz FANON, *Peau noire, masques blancs*, Paris 1952 (první anglický překlad *Black Skins, White Masks* je z roku 1967). Tento ikonický autor postmoderního diskursu jinakosti, který do otázky rasismu vnesl psychologické a lingvistické aspekty, kupodivu na dvacetistránkovém seznamu literatury chybí, podobně jako další postmoderní klasik (mj. právě v oblasti psychologické dekonstrukce filmového média) Slavoj Žižek.

promyšlenou strategií, „scénář“ pracující s divadelními efekty. Jeviště pro nové inscenace připravila hluboká krize v národním prožívání revolučních ideálů a příslibů, jež se v polovině 19. století ukázaly jako sociálně nenaplněné a navíc ohrožené rozpadem Unie. Impulsem pro změny revolučního dědictví kulturní paměti a pro podstatné zásahy do jeho rejstříku byla vedle deziluze z neuspokojivé reality především snaha vrátit zakladatelské iluze, vnímané jako esence americtví, do života jejich novým uchopením. Perspektivu obecně přijatelné americké identity, odpovídající zkušenosti současníků, nabídla vrcholná díla Emersona, Thoreaua, Hawthorna a Whitmana, autorů tzv. americké renesance; teprve ta dodala imaginární entitě národa, sevřeného idejemi osvícenského racionalismu, potřebnou emocionální dimenzi, v jejíž ikonografii byly nezřetelné a polozapomenuté koloniální mýty (puritánství, individualismus) přetvořeny podle poptávky modernizačních traumat.

Transfiguraci americtví, jak je dovršena ve světě myšlenek, hodnot a symbolů americké renesance a ztělesněna v ideální podobě bílého muže – středostavovského protestanta, považuje Hamscha za ikonický výchozí model, jenž v dalších re-inscenacích procházel spíše povrchními než principiálnímu rektifikacemi. Teprve s příchodem postmoderního světa jinakosti a korektnosti dochází k oživení fantómů, jejichž existence je v klasických textech (Assmanově identifikačním archivu) latentně přítomna, a k jejich invazi do viditelného plánu či přímo do popředí kulturní imaginace, již performativními akty vtiskují nové „paměťové figury“. Pod záplavou ambiciózních teoretických odkazů lze identifikovat nejvýraznější stopu Derridovu: vedle zmíněných příznaků především jeho jen okrajově zmíněnou teorii parodie, podle níž každý mainstreamový diskurs v sobě obsahuje několik možných, často subversivních čtení a interpretačních potenciálů.

V následujících dvou kapitolách zkoumá autorka tento metamorfni proces na jednotlivých konstitutivních rysech ideálního „americtví“ či bezgenderového Američana, jimiž jsou individualismus, soběstačnost, racionální jednání a v osobním plánu striktní protestantské ctnosti. Postupuje přitom podle jednotného schématu: podrobnou charakteristiku (místy rekapitulaci) zakladatelského scénáře provází odhalování možných příznaků či parodických genů, sleduje se jejich progresse a nakonec ovládnutí původního diskursivního pole v kulturních dílech současné populární kultury. Hned první případová studie, totiž proměna normativního amerického muže jako metonymie pro národní kolektiv, předvádí ohňostroj nápadů, jimiž se ostatně vyznačuje kniha jako celek. Výchozí scénáře zastupuje Emersonův didaktický esej *Americký učenec* (1837), esence moderního americtví emancipovaného od osvícenských ideálů i evropského dědictví, a Thoreauův *Walden* (1854) jako ztělesnění krajní, za hranice protispolečenské vzpoury sahající nezávislosti a sebepotvrzení.⁷ Hodnoty v těchto dílech proklamované či latentně obsažené se pohybují mimo čas a prostor, nárokují si univerzální platnost profilu, jímž se Američané vydělují od okolního světa, a jejich komplex tvoří základ sociopolitického systému liberální demokracie. Napohled imperativní kulturní vzorce, jejichž nositeli jsou paměťové figury emersonského učence, Thoreauova poustevníka či Whitmanova poety, nicméně obsahují řadu strašidel, jejichž evokaci

7 Wálta Whitmana autorka ponechává poněkud stranou, snad pro notorickou přítomnost subversivních motivů.

v rámci identifikačního příběhu Hamscha demonstruje na hollywoodských kasovních trhácích *Hledá se Nemo*, *Jurský park* a *Spiderman*, které si vybrala jako kontrapozice klasického kánonu. Předně, sám koncept americké odlišnosti v sobě implikuje princip jinakosti, jenž je červenou nití postmoderních re-inscenací. Hlavní hrdina Nema sice napohled vykazuje žádoucí rysy americké mužnosti a svépomoci, toto identifikační dědictví však narušuje pohyblivost genderových rolí a především jeho spoluhráč, jenž svou amnézií a sociální inercií manifestuje odlišný model sociální existence a oponuje standardnímu vnímání času.⁸ Dissentní chování obou protagonistů tak de facto paroduje dominantní diskurs americtví, jenž je nastaven jako výchozí situace, nicméně zároveň jeho emersonovské rysy respektuje podprahovými odkazy na zažité paměťové struktury diváka a dialogem s nimi. Hamscha zde – patrně nevědomky – opět naráží na iluzivnost postmoderní radikální přestavby sociálních vztahů a hierarchií: nejedná se o principiální proměnu ve smyslu zrovnoprávnění „jiných“ subjektů, nýbrž o jejich integraci do světa tradičních amerických hodnot a bůžků, aniž by jej významněji redefinovaly.

Jurský park znamenal výzvu další ikoně raného americtví, totiž apoteóze přírody („divočiny“) a soužití s ní jako unikátního zdroje národních kvalit a zároveň protiváze postupující technologické revoluce, jak ji vtělil Thoreau do ságy o Waldenu. Tradiční evropský antagonismus přírody a kultury je v tomto „zakladatelském scénáři“ přetaven do přisvojení divočiny a do její proměny v kulturní koncept, jenž pozitivně spolupracuje na utváření americké svébytnosti. *Jurský park* naproti tomu zdánlivě obnovuje tradiční konfliktní vnímání, které výrazně dramatizuje až k existenčnímu souboji, nicméně – jak autorka pohotově dokazuje – poselstvím filmu jasně prosvítá thoreauovský přízrak interakce s přírodou jako cesty k sebepoznání, případně sebezdokonalení. Okolí Waldenu i ostrov dinosaurů slouží jako projekční plátno k demonstraci Bunyanova archetypu vnitřní pouti stejně jako k oslavě amerického individualismu.⁹ Paralela Whitmana, považovaného za nejvíce „amerického“ z renesanční plejády a pravou inkarnaci národního génia demokracie, s populárním *Spidermanem*, jež staví na přízraku fyzické podoby ideálního Američana a dobových posunech významu a funkce tělesných znaků v komplexu národní identity, činí poněkud dojem povinného tributu, zato v Hermanu Melvillovi shledala autorka širokou škálu interpretačních možností a plně jich využila k uplatnění derridovské metody.

Obsáhlý výklad ideové struktury a významových vrstev Bílé velryby, hodnotný i mimo kontext knihy jako příkladná ukázka literárněvědné analýzy (dekonstrukce), zahajuje třetí „akt“, zaměřený na „anatomii rasy a pohlaví“. Vhodné východisko poskytla již Whitmanova nejednoznačná senzualita, jejíž přízrak je v Melvillově veledíle vsudypřítom-

8 Z nedostatku rodinných vazeb autorka dovozuje absenci lineárního vnímání času, spojeného s genetickou reprodukcí (existencí potomstva), a naopak přítomnost cirkulární (bezperspektivní) *queer temporality*, jež je popřením samotného principu americtví. Ztráta paměti, běžně vnímaná jako destruktivní, je povýšena na nietzscheovskou podmínku osvobození.

9 Jak ukazují jiní interpreti, čtení *Jurského parku* může obsahovat množství poloh, např. dialog s principem konzumního kapitalismu (nicméně i ten lze nalézt v Thoreauově waldenské izolaci), dislokaci americké mýtické „hranice“ mimo území USA a tedy vývoz „americké cesty“, kritiku technokolonizace či faktické odmítnutí jinakosti.

ný a dle autorky představuje klíčové sdělení jeho výpovědi. Maskulinní bratrství na moři, stírající rasové bariéry, a důsledné fyzické i symbolické oddělení genderových sfér s podtextem misogynství nabízí celou paletu strašidel, která jsou vytěžena v příštích reartikulacích národního příběhu a dohodách o společenském konsensu. Do popředí se razantně prosazují tělesné znaky americtví a vlastnosti spojené s fyzickou aktivitou, nicméně jejich (post)modernizace se stále odehrává na půdorysu tradičních hodnot bílého muže a liberální demokracie, jež jsou v novodobých inscenacích přítomny jako plíživý *product placement*. Jen zdánlivě odplavení předsudků ohledně podoby amerického idolu, jež započal Melvillův multidimensionální, nejistou identitou vybavený vypravěč, a vytrvalost stereotypů kulturní paměti dokládá Hamscha na kultovních *Čelistech* a jejich nenápadném středostavovském antihrdinovi, jenž nicméně věrně reprodukuje zažitou pamětovou figuru většinového diváka. Melvillovská partie s řadou postřehů, odhalujících mnohovrstevnatost textu prizmatem postmoderních „meštinových“ akcentů, náleží k vrcholům knihy a předkládá čtenáři množství nezvyklých úhlů pohledu na konzervované „čtení“ tělesných znaků i na americké archetypy (osamělý hrdina, hranice); ve svérázné posádce Pequotu i na šalupě Orca se materializují traumata amerického kolektivního podvědomí, potlačovaná dominantním kulturním a ideologickým diktátem.

Pokud v dekonstrukci Moby Dicka byly potlačovanými fantomy freudovskolacanovské psychologie barva kůže (spíše než etnicita či rasa) a sexuální orientace, příznak ženství v mužském světě americké renesance Hamscha odhaluje a diskutuje na hrdince Šarlatového písma, jejíž zdánlivě pasivní strategii vůči puritánskému trestu důmyslně interpretuje jako získání kontroly nad situací a podvracení maskulinního řádu. Autorka je opět zjevně více „doma“ v rozboru a výkladu klasického textu; proti vcelku věrohodným Čelistem působí však paralela s Madonnou, jednoznačným marketingovým výprodejem genderové revolty, poněkud násilně, i když poselství jejích písní, ať jakkoli motivované, nesporně zanechalo stopu na americké recepci ženství. Závěrečné pasáže již spíše v letmém pohledu otevírají další témata svědčící o nikdy nekončícím americkém příběhu a jeho kulturních transfiguracích. Pluralita diskursivního potenciálu, obsažená v kultovních textech a performancích, a imanentní přítomnost celého spektra příznaků, které nabízejí parodický výklad zpřítomnělé minulosti (za mnohé Zkrocená hora jako rozvinutí momentů obsažených v ikoně americtví – westernových hrdinech Johna Wayna), nicméně nikdy nedovolí překročit hranice amerického identifikačního poselství: puritánské město na hoře je jedinečným plodem Nového světa a zároveň univerzálním modelem pro jeho „zbytek“.

Z hlediska tradičnějšího pohledu na poslání historika a metody jeho práce je třeba osvětlit, jak autorka zachází s dějinnou materií. Zcela v souladu s paradigmatickým je pro ni historie kulturní inscenací, z níž se vytrácí jakákoli objektivita. Důležité je to, co si z minulosti osvojila veřejnost, respektive co jí bylo vštípeno mocenskými elitami prostřednictvím fixovaných performancí všeho druhu. V textu, který lze s jistým oprávněním klasifikovat jako hermeneutický, uzavřený v magickém světě literatury a kultury, chybí sociopolitické reálie a kontexty jak zakladatelských scénářů, tak historických výkladů v nich obsažených; Hawthornův konstrukt novoanglického puritánství, vyvrácený již

před půlstoletím plejádou autorů tzv. nových sociálních a kulturních dějin, hraje v tomto konceptu roli historické reality. Zda je pro pochopení povahy, zdrojů a limitů kolektivní sebereflexe důležitější minuciózní poznání dějinných realití nebo rozšifrování jejich performativních proměn, přesahuje úkol recenzenta; druhý přístup, který opouští bezpečnou půdu kriticky ověřených faktů, nepochybně činí naše vidění a vnímání minulosti mnohem nejistější.

Svatava Raková

Jan DVOŘÁČEK – Linda PIKNEROVÁ – Jan ZÁHOŘÍK

A History of Czechoslovak Involvement in Africa.

Studies from the Colonial Through the Soviet Eras

Lampeter, The Edwin Mellen Press 2014, 188 s., ISBN 978-0-7734-0087-0.

Česká afrikanistika řeší stejně jako afrikanistika jinde v menších a středních evropských státech poněkud deprimující problém: badatelská a studijní centra v Plzni, Hradci Králové, Praze a příležitostně jinde nenacházejí dostatečný ohlas v dalších odborných, podnikatelských a především politických kruzích, které by mohly a měly využít výsledky bádání. Také proto – i kvůli bodům za vědecký výkon – je záhodno zásadní tituly vydávat anglicky v zahraničí, anebo alespoň publikovat v angličtině (to je případ sborníků z konferencí *Viva Africa* nebo časopisu *Modern Africa*) odborné studie doma.

Publikovat anglicky ve Velké Británii s výhodou zisku neobyčejně početné čtenářské obce se rozhodli zkusení afrikanisté ze Západočeské univerzity v Plzni. Jan Dvořáček se léta zabývá česko-afričtými vztahy i francouzskou politikou v Africe, Linda Piknerová je odbornicí nejen na řadu států jihoafrického regionu, ale i na vnitroafričtí vztahy (její *chef d'oeuvre* je práce *Afričtý /mikro/regionalismus*, Brno 2013), Jan Záhořík si již vydobyl renomé předního českého odborníka na Etiopii a oblast Afričtího rohu s přesahem do široké tematiky dějin i jiných regionů (*Dějiny Rwandy a Burundi*, Praha 2012) či obecně moderních afričtích dějin (*Subsaharská Afrika a světové mocnosti v éře globalizace*, Praha 2010).

Recenzovaná publikace hodlala představit čtenářům dějiny československé angažovanosti v Africe. V této oblasti už důkladný archivní výzkum provedli a publikovali Petr Zídek (*Československo a francouzská Afrika 1948–1968*, Praha 2006) a Petr Zídek a Karel Sieber (*Československo a subsaharská Afrika v letech 1948–1989*, Praha 2007), téma zpracoval také Jakub Vít (*Československo a subsaharská Afrika, 1948–1962*, Praha 1998). Mnoho studií na téma česko-afričtích vztahů se objevilo jak ve zmíněných sbornících *Viva Africa*, tak v časopise *Modern Africa*. Čeští autoři po léta připojují kapitoly o česko-afričtích vztazích k jednotlivým afričtím titulům vycházejícím jak v ediční řadě Dějiny států pražského Nakladatelství Lidové noviny, tak v řadě Stručná historie států nakladatelství Libri. S přispěním autorů a po vyplnění některých tematických mezer tedy mohla vzniknout syntéza reprezentující tento aspekt české afrikanistiky. Recenzovaný titul ovšem nesplnil očekávání, a to z hlediska koncepčního, tematického, ba ani polygrafického.

Už název práce budí rozpaky. Hlavní titul evokuje systematickou historickou kompozici, ale to podtitul realisticky exponující jednotlivé studie vylučuje. V podtitulu chybí nějaké podstatné jméno po adjektivu *Colonial*, což bylo patrně nápadné i editorům, kteří na předeštlí doplňují v podtitulu ... *from the colonial era*; proč je poslední slovo podtitulu (*Eras*) v množném čísle, není rovněž jasné. Ani osamocené adjektivum *Colonial* zde není nejvhodnější, protože jednak tematika pokrývá i dobu dekolonizace a éru postdekolonizační, jednak Československo jako nekolonialistická země mělo co do činění spíše s antikolonialismem. Rozšíření tematiky slovem *Soviet* implikuje doložení existujícího sovětského tlaku na československou politiku v Africe, což je rozsáhlá tematika, kterou kniha systematicky ani nemohla řešit. V Předmluvě poukazuje István Tarrósy vhodně na pokles zájmu o africkou tematiku po globálních změnách vyvolaných koncem bipolárního uspořádání světa a neméně vhodně pokládá tuto skutečnost za motivaci k nápravě ve formě studia afrikanistiky včetně vztahů mezi zeměmi střední a východní Evropy (CEEC) a Afrikou. Bylo by užitečné rozvést, proč by právě tyto země měly být „předvojem“ (*forefront*) nových afrikanistických bádání; poukaz na nedostatek vědomostí o této oblasti v odborné literatuře nestačí a je vcelku logický vzhledem k nekolonialistické minulosti CEEC.

V další Předmluvě uvádějí Linda Piknerová a Jan Záhořík následující text jako první výsledek afrikanistického bádání kolektivu Západočeské univerzity Plzeň v oblasti vývoje česko-afrických vztahů. Exponují rovněž kompozici knihy v podobě upozornění na náplň následujících čtyř tematických kapitol; čtenář pochopí, že jejich tematika je co do času i prostoru výběrová a že kniha jako celek nepokrývá systematickým způsobem vymezené období. Půjde tedy o studie odpovídající regionálnímu nebo tematickému zaměření tří autorů.

Linda Piknerová ve studii Česko(slovensko)-jihoafrické vztahy: od dobrodruhů k rozvojovému partnerství (s. 5–66) podává přehled tematiky od 18. století; vzhledem k titulu knihy pokládáme pasáže o Emilu Holubovi za příliš rozsáhlé, také baťovskou tematiku by bylo bývalo dobré brát víceméně jen jako expozici k širěji podanému dění po druhé světové válce. Tomu se autorka věnuje v jádru své studie se zaměřením na Jihoafrickou republiku, Zambii, Rhodésii-Zimbabwe, Angolu, Mosambik, neopomíjejíc krátce ani další státy regionu (Svazijsko, Lesotho, Malawi, Botswana, Namibie). Část studie pak věnuje cestě Hanzelky a Zikmunda, načež po velkém časovém skoku pokračuje některými vazbami rozvíjenými až po roce 1989. Ve studii se zcela nepodařilo „popsat detailně vzájemné vztahy mezi Českou republikou (a Československem) a jihoafrickými zeměmi“ už proto, že prostor je příliš rozsáhlý a reálná tematika mnohem širší; příkladem pro toto posouzení budiž preference událostí notoricky známých (únos z Alto Catumbely 1983–1984, bez využití primárního pramene, který publikoval pamětník Lubomír Sazeček v tetralogii *Zajati v Angole*, Brno 2008–2010) v neprospěch mnoha důležitých epizod technické a odborné spolupráce realizované zejména v tehdy preferovaných lusofonních zemích regionu.

K „sovětské éře“ oznámené hlavním titulem se časově nevztahuje ani studie Jana Záhoříka Etiopie v pracích českých cestovatelů, ca. 1900–1948 (s. 67–85). Postavami, na něž autor soustřeďuje pozornost, jsou Václav Remedius Prutký z 18. století, Viktor

Mussik činný v Etiopii v meziválečné době, arabista Alois Musil, který ovšem Etiopii nikdy nenavštívil, a znalec meziválečné Etiopie Adolf Parlesák. Zde by bylo záhodno širěji rozvést tematiku vztahující se k císaři Haile Selassiemu a hlavně pokračovat v pokrytí a analýze československo-etioipských vztahů po druhé světové válce.

Nejuspokojivěji odpovídá edičnímu záměru studie Jan Dvořáčka nazvaná Zlomit okovy kolonialismu v Africe: Přehled česko-sovětského pronikání do Afriky počátkem 60. let (s. 86-132). Zde konečně čtenář dostává syntetizující informace, omezené ovšem na poměrně krátké časové období. Autor zahajuje ideovými východisky, na místě by však bylo i vysvětlení tehdejšího zdůvodnění zájmu o Afriku v rámci komunistické teorie o „všeobecné krizi imperialismu“, jak ji u nás zavedly normotvorné sovětské práce – např. Eugen Varga, *Základní otázky ekonomiky a politiky imperialismu (po druhé světové válce)*, Praha 1959 – a o „třetí etapě“ této „krize“ lokalizované do „třetího světa“. Poté autor vysvětluje „speciály“, čili vojenskou podporu odbojovým hnutím, dotýká se československo-sovětské diskuse o koncepci vztahů vůči Africe a naplňování této koncepce akcentem na ekonomickou spolupráci. Všimá si udělování stipendií, preferovaných zemí a propagandistického využití kontaktů.

Poněkud rozporuplně působí podkapitolka Problematická historiografie (s. 128–131) upozorňující na omylný marxistický přístup k africké tematice spatřující v panafricanismu a africkém vývoji vůbec spřátelený vývojový proud s tehdejší socialistickou praxí zemí CEEC. Omyly v hodnocení afrického vývoje totiž stejně jako chyby v poznání a propaganda doprovázely i západní historiografii, protože i ona byla součástí bipolárního ideologického střetávání. Pokud nebyla, nevyhnula se buď koloniální nostalgii, nebo i některým optimisticko-romantickým pohledům na moderní africké dění (Basil Davidson), které objektivní historikové musí hodnotit jako nedostatečně podložené. S autorem je třeba plně souhlasit, že Československo na přelomu padesátých a šedesátých let 20. století rozvinulo úspěšné a mnohostranné kontakty s Afrikou, které se pak většinou zhroutily vinou právě neobjektivních předpokladů a neznalostí reálného afrického prostředí ekonomického, politického i psychologického.

Poslední studie Jana Záhoříka a Jana Dvořáčka Československý pohled na dekolonizaci Konga 1955–1965 (s. 133–165) je založena především na zprávách československých diplomatů působících v Léopoldville-Kinshase. Stanoviska k turbulentnímu dění této dekolonizační krize se opírají také o další archivní materiál a o dříve napsané práce (Petr Zidek). Zdravotnická a ekonomická tematika zde tedy opět převažuje, závěr studie dokládá změnu pohledu od antikolonialistických iluzí k pragmatismu. Tematika je však opět jen výsekem africké problematiky, autoři sami uvádějí, že československé styky s Kongem (-Kinshasa) nebyly tak významné jako s jinými africkými zeměmi.

Závěr následující po dílčích závěrech shrnuje poměrně důležitou roli Československa v Africe a upozorňuje na současná omezení diplomatických a jiných styků s kontinentem. Po mapce československých diplomatických zastoupení v Africe v letech 1918–1989, která není zcela přesná, následuje seznam zdrojů archivních i jiných. Bohatě využívání elektronických zdrojů by nemělo potlačit literární tituly, které mohou vypadat banálně, ale přesto nabízely určitá doplnění (Josef Kunský, *Čeští cestovatelé*, I–II, Praha 1961; Jiří Martínek a Miloslav Martínek, *Kdo byl kdo. Naši*

cestovatelé a geografové, Praha 1998). Mnoho informací, někdy překvapivě realistických, obsahovaly ostatně i vydávané cestopisy, které samy o sobě dokládaly československou angažovanost v Africe a někdy důvěrnou znalost Afriky (Zbyněk Štolovský, Evžen Menert, Pavla Jazairiová a mnoho dalších).

Protože monopolní stranická stanoviska byla publikována v propagandistických titulech (Jaromír Kočandrle, *Nová Afrika*, Praha 1961) nebo v reportážích poskytujících poněkud širší pohled na africké dění (Věra Štovičková, *Bouře nad rovníkem*, Praha 1967), mohly být využity i tyto aspekty dobového poznávání Afriky, včetně politicko-informačních titulů jako *Kontinent velkých změn. K hlubšímu poznání současných událostí v Africe*, Praha 1962. Konec konců bylo možné se inspirovat také vzornými přehledy československé aktivity v některém regionu, jako jsou příslušné kapitoly v *Dějninách Zimbabwe, Zambie a Malawi* Otakara Hulce a Jaroslava Olši ml. (Praha 2008). Jednotlivé studie jsou nicméně dostatečně podložené zejména archivními materiály i literaturou knižní a časopiseckou. Pro hlubší pohled na československo-africké vztahy se nabízela i nevyužitá tematika překladů, resp. publikování africké literatury; umělecký vhled do života nahrazoval v letech nucené izolace Čechoslovákům možnost seznamovat se s africkou realitou na niterných zážitcích samotných Afričanů uváděných našimi odborníky do historického a etnografického kontextu (viz například zasvěcený doslov Vladimíra Klímy ke knize Camara Laye *Černé dítě*, Praha 1967).

V textu knihy je řada nepřesností. Etiopský císař je jednou Lej Iyassu (s. 185), podruhé Lij Iyassu (s. 79). Nekorigovaným překlepem vznikl Bechaunaland (s. 6) stejně jako Haile Seëllasie (s. 184). Angolské názvy Luanda Bihe Mexico (s. 19) mají být pravděpodobně Luanda (nebo Lunda?), Bié a Moxico (tady jde o kontinentálně zavádějící lapsus). Nevím, zda čtenář v anglické jazykové oblasti dokáže pochopit a časově vnímat výraz „post-February Czechoslovakia“ (s. 23). Postava a dílo Ladislava Mikeše Pařízka nebyly využity v jeho výsostném zájmovém regionu, tj. (francouzské) Guineji. Vzhledem k významu a rozsahu africké lusofonní oblasti nelze tolerovat chyby v portugalské diakritice typu cooperacao (s. 57, správně *cooperação*), declaracao (s. 58, spr. *declaração*), comissao (s. 63, spr. *comissão*) nebo Mocambique (s. 64, spr. *Moçambique*); i při použití jakési diakritiky je třeba vyhnout se defektům, které nastaly v případech jako colabaração (s. 64, spr. *colaboração*) nebo âmbito (s. 63, spr. *âmbito*). Chybně (*Movimento Popular de Angola Libertação de Angola*) je uveden i název angolské MPLA na s. 90. Místo sousloví Portugal Guinea (s. 92 pozn.) by se mělo užít v angličtině běžného spojení Portuguese Guinea. Někdy nevyšlo správně ani jméno české (Ales Skřivan, s. 125, pozn.).

Recenzent nemůže zcela opomenout ani grafickou stránku publikace. Tiskárna (v předeští je uvedeno Printed in the United States of America) poněkud rozředila řádkování textu na stránkách. Není to patrně jen vada recenzního výtisku, že v knize ruší chybějící celé potitěšené dvoustrany (přitom je celistvost textu zachovaná a stránky nejsou vynechané), a to mezi stránkami 5–6, 47–48, 125–126 a 167–168.

Soubor studií Jana Dvořáčka, Lindy Piknerové a Jana Záhoříka je žádoucím příspěvkem do prozatím nepřilíh čtených afrikanistických studií. Působí však jako sbírka několika rozmanitě koncipovaných fragmentů, tedy dojmem nesystematičnosti a neproporcionality.

Kromě zájmových regionů neobsahuje až na výjimečné zmínky Jana Dvořáčka o Alžírsku nic o exponované arabské severní Africe (šlo-li autorům jen o subsaharskou Afriku, pak měli tento záměr zvýraznit v titulu) a až na poznámky téhož autora o (bývalé francouzské) Guineji a o Guineji-Bissau opomíjí největší část západní a středozápadní Afriky. Jde tedy o několik užitečných pohledů do historie československo-afrických kontaktů, kniha je však zatím jen prvním krokem k naplnění mnohem rozsáhlejšího cíle vytvořit komplexní dějiny československé angažovanosti v Africe.

Jan Klíma

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Aleš NOVÁČEK

*Dualita Evropy:**historickogeografická analýza*

Praha, Česká geografická společnost 2012, 241 s., ISBN 978-80-904521-9-0.

Pojmy západní, střední a východní Evropa se neuplatňují zdaleka jen v geografickém smyslu, ale zakotvily také v terminologii historiografie a dalších humanitních disciplín, stejně jako v politice. Zpravidla se používají velmi volně, bez jasného prostorového vymezení a v různých situacích s důrazem na aspekty ekonomické, politické, národnostní, kulturní či náboženské. Tradičně jsou zatíženy spoustou stereotypů a zjevných nebo latentních politických tendencí. O vyjasnění této značně nepřehledné situace se pokusil na základě soustavného výzkumu, prováděného na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy a na univerzitách v Bonnu a Bamberku, Aleš Nováček, působící nyní na katedře geografie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

Nováček založil svou monografii na představě o rozdělení Evropy na Východ a Západ, a pro tuto tezi hledal zdůvodnění. Vědom si skutečnosti, že dosavadní badatelé se zpravidla soustřeďovali na kratší období nebo se ptali po existenci střední Evropy jako samostatného fenoménu, autor knihy se rozhodl pro historickogeografický přístup a pro velmi široký chronologický a tematický záběr. Zsvěceně probral kon-

cepty Evropy a jejích částí, popřípadě auto-stereotypy, jimiž se jednotlivé národy hlásí k Evropě jako celku, ke střední a středověko-východní Evropě či k Západu. Věnoval pozornost vystižení základních pojmů (civilizace, dualita, evropská identita atd.), periodizaci a stanovení kritérií pro čtyři zvažovaná období v úhrnném rozpětí asi 2500 let; jde o starověk a raný středověk (tehdy ještě se severo-jihní dualitou), dále o předindustriální éru, industriální éru a období od roku 1945 do současnosti. Ve všech čtyřech periodách autor uplatňoval kritéria kulturně-civilizační (včetně náboženství), ekonomicko-sociální, politická a etnická, ovšem s tím, že aspekty a faktory těchto kritérií se v jednotlivých obdobích postupně měnily. Na základě výchozího konceptu trvalé duality Evropy provedl Nováček rozsáhlý analytický výzkum, v němž kombinoval kvantifikaci na základě zjištěných statistických dat s kvalitativním přístupem ke komplexní realitě. Dospěl tím k syntetickému shrnutí, které vyjádřil jednak v mapách (čtrnáct časových průřezů od 5.–2. století př. n. l. do počátku 21. století), jednak ve svých závěrech. V obou pólech duality vymezil jádrové oblasti, hranice duality a přechodové zóny, které i ve svém mapovém znázornění v podstatě odpovídají současnému poznání evropských dějin. Jako poněkud problematické se jeví časové určování expanze Západu a zaostávání Východu. Předně proto, že západní i východní část kontinentu jsou příliš rozsáhlá a vnitřně členitá teritoria, v nichž ke zpomalení či zrychlení vývoje nedocházelo na celém teritoriu současně.

A dále z toho důvodu, že vzestupy a pády ekonomiky, politiky a kultury neprobíhají ani v dějinách jednoho státu či regionu synchronně, což úvahy o časovém určení těchto proměn značně komplikuje. V zásadě však lze Nováčkovy teze přijmout jako zobečnění a východisko k jemnějším úvahám o polaritě evropského Východu a Západu. Důležité je, že tu vznikl jeden z možných modelů dynamického vývoje Evropy, který zaujme i ty badatele, kteří nevyznávají princip duality, popřípadě nesdílejí jednotlivé stránky autorova retrospektivního výkladu či jeho predikce na příští desetiletí.

Pokud jde o stredoevropský makroregion (označený zde za přechodovou zónou), autor připouští, že rozmanitá pojetí střední Evropy vytvářejí vůči dualitě buď alternativní, nebo komplementární koncept. Přestože on sám dospěl k přesvědčení, že nejnvtižnější je model duality, sotva lze pochybovat o tom, že vedle něho se budou nadále uplatňovat představy o střední Evropě jako zvláštní entitě mezi Východem a Západem. Je to pochopitelné, neboť pohled na Evropu je nesmírně proměnlivý v čase i prostoru a výrazně závisí na tom, kdo, odkud a za jakých vnějších okolností starý kontinent posuzuje. Jisto však je, že Nováčkův metodický přístup, interpretace a kartografické zachycení proměn jádra, rozhraní duality, periferií a semiperiferií vnáší do studia této problematiky systémový přístup a zajímavé podněty. Kniha Aleše Nováčka je cenným příspěvkem k vystižení místa Evropy ve vývoji euroamerické civilizace.

Jaroslav Pánek

Božena CZWOJDRAK – Agata

A. KLUCZEK

Kobiety i władza w czasach dawnych

Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu

Śląskiego 2015, 474 s.,

ISBN 987-83-8012-314-4.

Intenzivnímu zájmu posledních desetiletí o genderová studia vychází nejnověji vstříc obsáhlý sborník věnovaný otázce podílu žen na fungování mocenských struktur. Jeho základem se staly referáty přednesené v květnu 2013 na vědecké konferenci v Rybníku, avšak kniha obsahuje i řadu dalších příspěvků. Publikace je dílem 25 převážně polských autorů a autorek, a nepřekvapuje, že právě autorky v týmu – byť jen mírně – převažují. Svazek vyznačuje mimořádná chronologická i geografická šíře, reflektující téma v řadě evropských oblastí zhruba od přelomu letopočtu až do konce 18. století. Vzhledem ke složení autorského kolektivu je však zcela pochopitelné, že největší pozornost je věnována situaci v Polsku.

Sborník otevírá několik studií, zkoumajících postavení žen v antickém Římě v čase pozdní republiky a raného císařství, a to především těch, které se pohybovaly v nejtěsnější blízkosti římských vládců: Jde o Servilii, milenku Gaia Julia Caesara (jí věnovala stať Agnieszka Dziuba), Messalinu, manželku císaře Claudia (Danuta Musiał), či Antoniu Caenis, konkubínu císaře Vespasiana (Anna Tatarkiewicz). Na roli vestálek se zaměřil Andrzej Gillmeister, zatímco o výzkumu římských a byzantských žen v širším kontextu současných genderových studií uvažuje Andrzej Kompa. Tato stať zároveň představuje jistý přechod k biograficky zaměřeným portrétům vybíraným tentokrát z byzantské společnosti: Tematizována je Antonina, manžel-

ka Justinianova válečníka Belisaria (Teresa Wolińska), a Zoe Carbonopsina, manželka císaře Lva VI. (Miroslaw J. Leszka).

Nejobsáhlejší blok statí v anotovaném sborníku reflektuje středověkou situaci. Jerzy Strzelczyk sleduje vybrané rysy problematiky se zvláštním důrazem na výpověď samotných žen, jak se s ní lze setkat v dochovaných pramenech. A opět přicházejí biograficky laděné statí, jak o manželce Knuta Velikého, Ælfgifu z Northamptonu (Jakub Morawiec), tak o pomořanské kněžně Miroslawě (Marek Smoliński). Zkoumána je rovněž nosnost hypotézy o tzv. polockém matriarchátu (Zofia Brzozowska), role polských kněžen 13. století (Agnieszka Teterycz-Puzio) a nechybí ani sfragistický příspěvek týkající se slezské šlechtičny ze 14. století (Marek L. Wójcik). Statutu vdov po polských králích z jagellonské dynastie se věnuje Grażyna Rutkowska, zatímco nad rolí žen z magnátských rodin ve středním Polsku v pozdním středověku se zamýšlí Sobiesław Szybkowski. Středověký blok uzavírají statí o politické roli královny Alžběty Rakouské, manželky Kazimíra IV. (Tomasz Rombek), a o obrazu politicky vlivných žen na filmovém plátně (Bogdan Kloch).

Novověk zastupují příspěvky o roli žen v životě krále Zikmunda II. Augusta (Marek Ferenc), o dvorech šlechtičen v litevském velkovévodství v 16. a 17. století (Anastaiya Skiepyan), o pojednání biskupa Johana Lesleyho na obranu Marie Stuartovny (Zuzanna Kowalska-Sobieraj), o královně Kristině a jejím švédském dvoru (Gabriela Majewska), o Marii Kazimíře, manželce Jana III. Sobieského (Aleksandra Skrzypietz), o péči šlechtičen o uchování rodových tradic prostřednictvím pohřebních ceremonií (Agata Muszyńska) a o Anně

Tyszkiewiczové, manželce smolenského vojvody (Witold Filipczak).

Jak z výše uvedeného přehledu vyplývá, sborník se zaměřuje především na ženy, které se pohybovaly na vysokých, a to především na nejvyšších příčkách společnosti. Statí se snaží postihnout co nejširší škálu prostředků, jimiž tyto ženy uplatňovaly svůj vliv a jimiž se prosazovaly v politických strukturách zkoumaných dvou tisíciletí evropských dějin. Z českého pohledu není nepodstatné, že objemná kniha obsahuje i jeden bohemikální příspěvek: „Výjimečné osudy žen na dvoře posledních Přemyslovců“. Dana Dvořáčková-Malá v něm pojednala o českých královnách i některých přemyslovských princeznách a připomněla vybrané aspekty jejich působení.

Jaroslav Boubín

Slovak Studies

nový časopis z římského prostředí

V době existence Československého historického ústavu v Římě (1923–1939, 1945–1948) se podařilo jeho hlavnímu organizátorovi Karlu Stloukalovi vydat jen dva sešity *Bollettino dell'Istituto Storico Cecoslovacco di Roma*, a to v letech 1937 a 1946. Okolnosti, za nichž se první časopis rodil, a překážky, na nichž ztroskotával, vylíčila Eva Chodějovská ve studii *Bollettino dell'Istituto Storico Ceco di Roma. Minulost a současnost časopisu* (v knize Jaroslav Pánek a kolektiv, *Ad fontes. Český historický ústav v Římě /1994–2014/ v kontextu českého bádání v Itálii a Vatikánu v 19.–21. století*, Praha – Roma 2014, s. 31–44). Po znovuzrození Českého historického ústavu roku 1994 začala vycházet nová řada *Bollettina*, která již dosahuje deseti čísel, a k ní se připojily dvě

knižní série – *Biblioteca dell'Istituto Storico Ceco di Roma* a *Acta Romana Bohemica*. S dvacetiletým odstupem (2014) se zrodil také Slovenský historický ústav v Ríme a vzápětí se představil svými periodickými publikacemi.

Od roku 2014 vychází *Bollettino dell'Istituto Storico Slovacco di Roma*, které má malý rozsah (kolem 20 stran), podává jen základní informace o pracovním programu ústavu a slouží k jeho propagaci. Koncem roku 2015 však vyšlo – za vedoucí redakce ředitelky ústavu profesorky Emílie Hrabovec – první dvojčíslo skutečného vědeckého časopisu s názvem *Slovak Studies. Rivista dell'Istituto Storico Slovacco di Roma*. Nejde o ročenku, nýbrž o „periodico semestrale“, což je pro malou instituci velmi náročný úkol. Časopis vydává nakladatelství Rubbettino v kalábrijském městečku Soveria Mannelli, které se soustřeďuje na oblast historie, filosofie, religionistiky a politické ekonomie, ale také na publikace ústředních římských institucí, univerzit a ústavů.

V úvodním slově připomíná E. Hrabovec, že slovenský výzkum v Římě může navázat na starší kořeny, neboť na konci 19. století zde bádala historik reformace a komeniolog Ján Kvačala, zatímco v meziválečném československém ústavu byli stipendisty také dva Slováci – Alexander Húščava, nestor slovenské archivistiky, a právní historik Ľudovít Knappek. V období komunistického režimu mohli ve výzkumu pokračovat pouze historici žijící v zahraničí, na prvním místě profesor Gregoriansy Michal Lacko, který se věnoval cyrilometodějské tematice a vývoji řecko-katolické církve na Slovensku. V devadesátých letech 20. století sice vznikl pokus založit „Slovenský historický inštitút v Ríme“ při Trnavské univerzitě,

jehož úkolem se stalo bádání v Itálii, ale teprve na základě zákona z roku 2013 mohl být o rok později zřízen „Slovenský historický ústav v Ríme“, který má pevnou pozici jako nezávislá státní instituce, zaměřená na výzkum v oboru historie, dějin umění a archeologie, ale také na rozvíjení kontaktů s mezinárodní vědeckou komunitou.

První sešit v rozsahu 210 stran přináší kromě zmíněného úvodu osm studií, dva materiálové články, medailon vynikajícího italského slavisty Artura Cronii a šest recenzí (dosud vydaných svazků edice Monumenta Vaticana Slovaciae /I–III, 2008–2010/ a dalších prací k slovenským církevním a politickým dějinám, resp. k slovensko-vatikánským vztahům). Tematické rozpětí studií zřetelně přesahuje slovenský teritoriální rámec směrem ke střední Evropě (Uhry, Polsko, ve 20. století Československo), k ruské pravoslavné oblasti, ale samozřejmě především k italskému a papežskému prostředí. Jako příklady si zaslouží zmínku alespoň syntetická studie Jána Lukačky *Relations between the Roman Curia and the Kingdom of Hungary during the Reign of the Arpád Dynasty with a Special Regard to the Area of the Present-day Slovakia* (s. 9–24), přehled bádání a překladatelství na poli latinského humanismu a baroka (Daniel Škoviera, *Un demi-siècle de philologie néo-latine en Slovaquie*, s. 93–116) a pojednání o institucionálních základech novodobých slovensko-vatikánských vztahů (Emília Hrabovec, *L'Istituto slovacco dei santi Cirillo e Metodio a Roma nel contesto politico-ecclesiastico*, s. 117–131). Do souvislosti se systematickým českým bádáním na poli zahraniční politiky a diplomacie meziválečného Československa náleží dokumentace zpracovaná Bohumilou Ferenčuhovou (*Sui rapporti tra*

l'Italia e la Repubblica ceco-slovaca tra il 1918 e il 1920, s. 180–191).

Nový časopis má pozoruhodnou úroveň a může se zařadit mezi standardní revue vydávané ústavy Mezinárodní unie archeologických, historických a uměleckohistorických ústavů v Římě. Jeho celoevropskou otevřenost odráží také fakt, že přináší vedle italských rovněž anglické a francouzské texty. Je ukázkou vzestupu slovenské historické vědy a růstu jejích oprávněných mezinárodních ambicí.

Jaroslav Pánek

František DUDEK

Příběh obce a zámku Mcery (1252–2012 a 1652–2012). Kniha o krajině a lidských osudech v regionu Svatojiřský les na severu Nymburska

Praha, Otto Smrček pro Obecní úřad Mcery 2012, 180 s., ISBN 978-80-904797-1-5.

Zdenka TOMÁŠOVÁ – Zdeněk TOMÁŠ
Dějepis Lounek a Chodoun

Praha, Akropolis 2013, 237 s.,
ISBN 978-80-7304-164-9.

Omlouvám se výše uvedeným autorům, ale jsem na rozpacích, jak pojmenovat a vymezit dějiny obcí. Ale občas je nutné charakterizovat (staro)nový historiografický obor jakoby negativně, tzn. říci, čím není a nechce být, než tím, čím se asi stane. Tedy snad: „dějiny obcí“.

Dějiny obcí, které v České republice prožívají od roku 1989 nebývalý rozkvět (zřejmě i díky tomu, že obecní samosprávy byly ve znovuobjevené občanské společnosti důkladně rehabilitovány) nejsou regionálními dějinami, i když s nimi mají mnohé společné: Jako regionální dějiny mají dvojediný

úkol, totiž být specializovanou součástí celé historiografie a zároveň směřovat k poznání dějin daného regionu pro jeho sebezpoznaní a vlastní potřeby. Zároveň nejsou ani velkými politickými dějinami, které mají syntetické ambice zmapovat či popsat či charakterizovat dějiny státních či národních celků. Ony „velké“ syntetické dějiny mají tu nevýhodu, že s pádem každého režimu je nutno je pro školní a propagandistické účely okamžitě přepisovat. To dějinám obcí nehrozí. Dějiny obcí jsou v našem kulturním prostředí velmi stabilním, avšak velmi různorodě pojatým fenoménem. Jsou pokaždé jiné podle toho, kdo je píše (laik, profesionál, učitel, farář, starosta, chalupář, místní kronikář), jiné podle toho, jaké prameny se dochovaly, jiné podle toho, kdo je jejich zadavatelem a pro koho jsou určeny. I přesto mohou patřit k vrcholným dílům historiografie (viz dějiny Ouběnic Josefa Petráně), mohou být inkorporovány do širšího dějinného celku (viz dějiny Kolovrat či Mcel Františka Dudka) a mohou být psány pro radost a pro poznání vlastního konání (viz Dějepis Lounek a Chodoun Zdeny a Zdeňka Tomášových).

Ač to zní paradoxně, dějiny obcí jsou vždy komplexněji pojaty než ony „velké“ dějiny. Toto komplexní pojetí z donucení vede pisatele dějin obcí k intenzivnějšímu využití různých vědních oborů, zvláště historie, zejména pak dějin každodennosti, dále geografie, antropologie, demografie, etnografie, sociologie, ekonomie či hydrologie. Využití těchto disciplín se řídí geografickou polohou (například Lounky a Chodouny leží v blízkosti Labe, a proto zde budou hrát velkou roli povodně; Mcery se nacházejí na úpatí Svatojiřského lesa v úrodném Polabí, proto obec nikdy nenavštívil hladomor a přebytky úrody mohly

být využívány pomocí kontribučenského fondu, respektive zdejší sýpky jako prostředek levného úvěru).

„Silné“ osobnosti hrají v obecním mikroprostoru zásadnější roli než například v zemských dějinách (tak v Lounkách hospodařil sedlák Václav Kratochvíl, mladočeský poslanec a hlavně starosta roudnického samosprávného okresu, pod jehož záštitou se uskutečnil známý první „tábor lidu“ pod Řípem v květnu 1868; Mcely byly zase letním sídlem knížete Thurn-Taxisse, který svými ekonomickými aktivitami určoval ráz podnikání v celém kraji mezi Mladou Boleslaví a Nymburkem). Regionální dějiny a dějiny obcí vytvářejí nejen u obyvatel obce daleko rychleji a efektivněji historické povědomí o době a místě. Zde je nutno zdůraznit, že se tak neděje jen čistě racionálními poznávacími procesy, protože při psaní dějin obcí do hry vstupují i jiné lidské vlastnosti, zájmy, potřeby a záliby, včetně životního zakotvení, pocitů přináležitosti i citovému vztahu k rodišti, domovu, přírodě či k chalupě. V tom je jejich síla, kouzlo, neopakovatelnost a užitečnost.

Dějiny Mcel napsal profesionální historik, který zde prožil dětství. Toto pouto je zásadní a ku prospěchu věci zvláště s ohledem na důvěrnou znalost prostředí, venkovské mentality (furiantství, nenávisti, pokrevní přízeň) a sociálního složení obce (sedláci, chalupníci, bezzemci, farář, učitel, rychtář, později starosta, zámecký pán). Dějepis Lounek stvořili pražští chalupáři, kteří si zde zakoupili v osmdesátých letech 20. století pastoušku a nejdříve pro sebe začali zkoumat minulost chalupy a obce. Profesionální historik pracuje více s písemnými prameny, při jejich objevování a interpretaci si počíná nápaditě a v případě Františka Dudka s naprostou jistotou. Laik – chalupář se

více spoléhá při výkladu dějin jednotlivých domů a dějin obec na místní ústní tradici, což má za následek, že jeho dílo je více (fragmentárně) členité a vyznívá emocionálněji. Obojí pojetí ovšem slouží stejně dobře k vytváření a udržování místní historické paměti, k potvrzování „obecního“ patriotismu a také k dobrému jménu místní samosprávy, kterou lze, což je pro místní obyvatele důležité, přesně personifikovat. Kromě toho tato historická díla slouží celé historické obci především pak k upřesňování některých „skrytých“ či zapomenutých procesů (v Lounkách je velmi zdatně vylíčena funkce pastoušky, v obci Mcely zase fungování „kontribučenské sýpky“, včetně její transformace v okresní hospodářskou záložnu). Díky těmto místním dějepiscům se stává nejen naše historiografie, ale i život v samotné obci bohatším a duchovnějším.

Milan Hlavačka

Karol BÍLEK a kol.

***Kdo je kdo v dějinách Sobotecka
a Dolnobousovska***

Sobotka, Město Sobotka 2015, 576 s.,
ISBN 978-80-260-9112-7.

Jako třetí díl *Malých dějin Sobotecka* vydal dlouholetý pracovník Literárního archivu Památníku národního písemnictví a regionální historik Karol Bílek rozsáhlý biografický lexikon, který zachycuje osobnosti spjaté s kulturně významnou oblastí na jihu Českého ráje. Vytvořil tím lexikální protějšek dvoudílného narativního zpracování dějin tohoto kraje, které vyšlo v letech 2008 a 2014. Bílek významně zdokonalil svůj prvotní slovníkový nástin *Kdo je kdo v dějinách Sobotecka* (1995), přičemž ku prospěchu věci využil spolupráce několika

dalších odborníků. Podstatně také rozšířil územní záběr (na někdejší soudní okres Sobotka) a zahrnul značně větší počet hesel.

Kniha obsahuje kolem dvou tisíc hesel, což je – pro srovnání – asi desetina celkového programu dosud jen zčásti realizované celostátní životopisné encyklopedie, *Biografického slovníku českých zemí* (BSČZ); vzhledem k tomu, že jde o poměrně malé území, je zřejmé, že cílem Bílkovy práce bylo co nejhustší pokrytí všech stránek života zvoleného regionu. Vedle postav, které svou kulturní, vědeckou, společenskou nebo politickou činností vstoupily do českých dějin, jsou tu zachyceni významnější šlechtici a úředníci, kteří v minulosti vládli tomuto kraji, dále duchovní, podnikatelé, lékaři, právníci, technici, učitelé, spisovatelé a písmáci, kulturní pracovníci, vlastivědní badatelé, umělci a sportovci, ať již rodáci či lidé spjatí činností s tímto kouskem Čech. Několik hesel věnovaných osobnostem, které se pouze epizodicky setkaly s regionem (T. G. Masaryk, E. Beneš), zaujme nejen z hlediska místních dějin.

Hesla jsou poměrně stručná, a to zejména v porovnání s BSČZ; hned první obecně známá osobnost v lexikonu (vynikající divadelní a filmový herec Jiří Adamíra /1926–1993/, pocházející z Dobrovic, tu má heslo v rozsahu zhruba čtvrtinovém oproti BSČZ, zato však uvádí i novější literaturu. Každé heslo obsahuje základní biografické údaje a charakteristiku osobnosti i díla, přináší výběrově pojatou bibliografii literárně činných osobností, údaje o pramenech (zejména o písemné pozůstalosti) a odkazy na podrobnější literaturu; údaje o místě posledního odpočinku jsou cenné z hlediska kulturní paměti krajiny. Jelikož hlavní autor hesel je archivarius natus, nepřekvapuje, že údaje jsou založeny na pra-

menném výzkumu a na znalosti literatury (zvláště regionální), někde však byla využita rovněž ústní sdělení pamětníků nebo též živí osobnosti, jíž je heslo věnováno.

Skutečnost, že lexikon zachycuje také osoby žijící, se do jisté míry podepsala na příslušných heslech. Jak uvádí K. Bílek, někteří lidé si výslovně nepřáli být uvedeni (neochota představit veřejnosti svůj životní výkon je pozoruhodným jevem, který se ostatně projevil i při sestavování *Slovníku současných českých historiků* z roku 1999), jiní odmítli zveřejnění určitých informací. Tuto skutečnost, která – leckdy nepřiznaně – postihuje všechny podobné práce, je ovšem třeba brát na vědomí při využívání příručky jako zdroje biografických informací.

Kniha je doplněna – kromě předmluvy zkušeného tvůrce biografických slovníků Josefa Tomeše a úvodní stati z pera Karola Bílka – jmenným rejstříkem, bibliografií a seznamem zkratk. Má po všech stránkách standardní úroveň a představuje faktografické obohacení pro české biografické i historické bádání.

Jestliže se autor publikace Karol Bílek sám označuje za pokračovatele zapadlých vlastenců, pak je to výstižné jen zčásti, neboť jeho činnost předsedy Pekařovy společnosti Českého ráje a aktivního člena výboru Sdružení historiků ČR (Historického klubu 1872) značně přesáhla regionální hranice. Totéž platí o samotném lexikonu. Uvažme, že první stručná verze vyšla v nákladu 500 a nynější rozšířené vydání dosáhlo již 1200 výtisků; naproti tomu BSČZ začínal na počtu 2000, ale hned od druhého sešitu se náklad snížil na 1000 výtisků. Z tohoto srovnání je zřejmé, jak významnou úlohu v šíření historických poznatků sehrává regionální historiografie a jakou informační váhu mají podobné lexikony. Nacházejí

uplatnění i tam, kde publikace akademických ústavů a vysokých škol rezonují jen zcela výjimečně, a významně přispívají k tolik potřebné kultivaci historického vědomí české společnosti.

Jaroslav Pánek

Středověk

Tomáš PETRÁČEK

Nevolníci a svobodní, kníže a velkostatek. Fenomén darovaných lidí přemyslovských zemí 10.–12. století

Praha, Argo 2012, 406 s.,
ISBN 978-80-257-0796-8.

V mírně upravené verzi včetně časového záběru se titul původní Petráčkovy monografie (*Fenomén darovaných lidí v českých zemích 11.–12. století*), vydané v Praze 2002, stal podtitulem nového vydání. Jak se propracovat ke zdrojům fungování starého českého státu, o to se z různých úhlů a s využitím řady disciplín pokoušejí již celé badatelské generace. Pečlivým rozborem nejstarších listinných svědectví se o to před více než deseti lety pokusil i Tomáš Petráček. Jeho dílo vycházející z disertační práce tehdy neslo podtitul *K poznání hospodářských a sociálních dějin českých zemí doby knížecí*. Pozornost autor věnoval především lidem, s nimiž se nějakým způsobem majetnický, chceme-li „vlastnický“ manipulovalo, a na základě těchto pozorování nastínil i svoji představu o české společnosti knížecího období a jejich „socioprávních“ základech. Vrátil se k myšlenkám o knížecím (a odvozeně církevním) velkostatku a k jeho užitné ekonomické roli. Publikace měla vcelku pozitivní odezvu, nicméně zavládla jistá rozpačitost nad tím, jak pracovat s jejími závěry. Jistě, vřadila se do bibliogra-

fických soupisů všech podstatnějších titulů, které se od té doby objevily, spíše však bývají využívány její segmenty, než dílo jako celek. Oproti prvnímu vydání došlo nyní k formálním úpravám v členění a uspořádání kapitol, sám text však změny nedoznal. Škoda, že autor v druhé edici nezohlednil místy až příliš živé diskuse, které se následně odehrávaly na stránkách *Českého časopisu historického* a *Časopisu Matice moravské*, případně jinde. Ať z té či oné stránky se z valné části obracely právě k otázkám i Petráčkova bytostného zájmu. Leč příležitost zůstala nevyužita, zčásti i proto, že autor se přesunul na badatelsky jiné pole. Druhé vydání tak jen petrifikuje stav k roku 2002, třebaže výzkum se v lecčems již posunul dále.

Přesto došlo k jistému rozšíření. Šestou kapitolu (*Česká společnost v středoevropském kontextu*) obohatily dva přírůstky, které zjevně vznikaly okolo roku 2010. První se jmenuje *Kníže Václav a sociální proměny první třetiny 10. století* a ku prospěchu věci přesahuje vyčtený úzký časový horizont. Kromě jiného se tu autor zabývá pozicí církve, která dlouho hmotně závisela na knížecí moci, takže „v žádném případě... nemohla být nositelem případné sociální změny motivované křesťanstvím“ (s. 136). S tématem Petráčkovy knihy více ladí druhý příspěvek s názvem *Církevní velkostatek, nevolníci a evangelium*. V něm se autor, sám dnes aktivní katolický kněz, věnuje subtilním a v pramenech obtížně uchopitelným otázkám, jak se christianizace společnosti a postupné ujímání evangelijních myšlenek mohly odrážet v sociální pozici nesvobodného či polosvobodného jedince, v dalším vývoji přetvářeného v poddaného mladšího středověku.

Nezbývá než opakovat, co již bylo řečeno. Předkládaná a nově editovaná monografie,

byť Tomáš Petráček rezignoval na vstup do současných diskusí, zůstává podnětným a přemýšlivým dílem, které si zaslouží pozornost. Věřme, že větší, než k sobě obrátilo první vydání.

Josef Žemlička

František ZÁRUBA

Hradní kaple. I. doba přemyslovská.

Opera Facultatis theologiae catholicae

Universitatis Carolinae Pragensis

(= *Historia et historia artium* vol. XIX)

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2014,
294 s., ISBN 978-80-7422-335-8.

Kniha Františka Záruby se věnuje významu hradních kaplí na našem území, a to převážně v období 13. století. Nepomíjí však ani kapli Všech svatých na Pražském hradě, která vznikala již v předcházejícím věku a v daném kontextu dle autora předjímalá či ovlivnila další stavební vývoj. Publikace představuje první díl Zárubou připravované trilogie, jež vydává Katolická teologická fakulta spolu s Nakladatelstvím Lidové noviny. Téma – jak je předesláno v úvodu knihy (s. 10–11) – by mělo obsáhnout následně dobu lucemburskou a skončit v první polovině 16. století, resp. nástupem Habsburků na český trůn.

První svazek zohledňuje kaple převážně z pohledu stavebně historického průzkumu a uměleckohistorické analýzy (s. 11–12). Čtenáři nabízí možnost nahlédnout do prostor jednotlivých hradů a odkrývat tajemství jejich vzniku. Po úvodu a přehledu o dosavadním bádání (s. 13–25) vtělil autor své úvahy do čtyř klíčových kapitol. První z nich se zabývá „Počátky vrcholně středověkých kaplí v Čechách“ (s. 27–78) a zachycuje jak raně středověké hradní prostory obecně, tak i jednotlivě. Představuje

například Pražský hrad, Velešín, Landštejn, Týnec nad Sázavou, Loket, Blatnou a končí pojednáním o hradních kaplích císařů Svaté říše římské.

Další kapitola zahrnuje raně gotické prostory hradních kaplí z druhé poloviny 13. věku (s. 79–180). Do problematiky nás uvádí nástinem vývoje gotického kaplového prostoru v západní i střední Evropě, přičemž nepomíjí ani vliv Saint Chapelle v Paříži. Z domácích objektů zahrnuje kaple na hradech Jindřichův Hradec, Zvíkov, Písek, Houska, Myšenec, Křivoklát, Hluboká nad Vltavou, Chrudim, Bezděz, Nižbor, Osek/Rýzmuburk. Ve třetí kapitole autor čtenáře zavádí do prostoru biskupských obydlí, konkrétně na starší sídlo biskupů na Pražském hradě, dále do Roudnice nad Labem, Biskupský dvůr na Malé Straně a Horšovský Týn. V závěrečné části se dostáváme do šlechtického prostředí, kde jsou mapovány nejprve dvorce domácí nobility, a následuje pojednání o významu kaple v této sociální vrstvě. Poté již nadchází zachycení stavu kaplí na některých šlechtických hradech: na Hradu u Čtyřkol, Českém Šternberku a Okoři. V závěru se Záruba snaží postihnout ještě institut kapelanátu a význam nadání pro vlastní kaple.

Publikaci doprovází četná fotodokumentace a pečlivé situační plánky, nezbytný poznámkový aparát i seznam pramenů a literatury. První díl trísvazkového díla lze doporučit jako přehledné dílo nejen pro poučeného čtenáře, ale i coby výzvu pro další badatele.

Dana Dvořáčková-Malá

Josef ŽEMLIČKA
*Království v pohybu. Kolonizace, města
a stříbro v závěru přemyslovské epochy*
(= Česká historie, sv. 29)

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2014,
672 s., ISBN 978-80-7422-333-4.

Naše medievistika neoplývá mnoha jistotami tak neochvějnými, jako je způsob, jímž Josef Žemlička krok za krokem vytváří svou přemyslovskou pentalogii. Dosud vyšly čtyři mohutné svazky, které v součtu přesahují tři tisíce tiskových stran a v našich knihovnách si už uzurpují pořádný kus místa. Rozvržení jednotlivých svazků prvotně určily etapy politických dějin, *Čechy v době knížecí* vydané v roce 1997 zarámovala léta 1034–1198, *Počátky Čech královských* z roku 2002 pokryly období 1198–1253. Následující doba byla rozdělena do dvou linií. Na politické dějiny se soustředil svazek *Přemysl Otakar II., král na rozhraní věků*, vydaný v roce 2011. V krátkém odstupu, v roce 2014, přibyl nyní referované „hospodářské“ *Království v pohybu*. Celý projekt završí svazek *Do tří korun*, jenž se navrátí k politickým dějinám konce přemyslovské epochy.

Při psaní ambiciózního a neobyčejně rozsáhlého díla se Josef Žemlička může spolehnout na dvě opory, které soustavně buduje už od počátků své odborné dráhy. První opora spočívá v neustále rozhojňované mozaice analytických studií, které se zároveň stávají přípravou pro práci syntetickou. Druhou oporu přinášejí dlouhodobé zkušenosti se syntézami zaměřenými na přemyslovskou epochu. Stačí jen připomenout, že *Století posledních Přemyslovců* poprvé vyšlo už v roce 1986.

Království v pohybu se zabývá tím, co je pro Josefa Žemličku v jeho rozsáhlých medievistických zájmech jakési *dominium*

speciale. Sídelně historickou problematiku si osvojil v diplomové práci a nikdy ji neopustil. Věnoval se jí v řadě analytických studií, s oblibou a prospěchem zachází s rozsáhlým výběrem literatury sahajícím od takřka zapomenutých domácích autorů 19. století až po nejnovější zahraniční produkci. Dějiny středověkého osídlení se vzpírají jakékoli snaze o úzké časové vymezení, jsou prostě dějinami dlouhého trvání. Ostatně právě jejich dlouhé pojetí patří k podstatným výsledkům naší medievistiky poslední čtvrtiny minulého století. Josef Žemlička řeší svár této skutečnosti s koncepcí pentalogie bez okolků, přednost dostává podstata jevů. Například v oddíle o lese se proto může setkat Ibrahim ibn Jakub a Maiestas Carolina. Do zmíněného *dominia speciale* samozřejmě patří problematika středověkých měst, připomeňme jen, že Josef Žemlička se mj. zásadním způsobem podílel na vydávání Historických atlasů měst České republiky. Významná část *Království v pohybu* se zabývá exploatací nerostného bohatství, především stříbra, jakož i významem stříbrné mince pro hospodářství státu posledních Přemyslovců. Josef Žemlička předkládá široce rozprostřený výklad, v němž opět může navazovat na svoje dřívější studie. Přitom pohotově integruje nejnovější výsledky montánní archeologie, která se u nás mimořádně úspěšně rozvíjí po roce 1989. Závěr *Království v pohybu* přináší několikerou bilanci. Spolu s pozitivními výsledky středověké transformace se zabývá závažnými a nevratnými zásahy do ekologické rovnováhy.

Rozhodující východiska pro *Království v pohybu* přirozeně a samozřejmě poskytují písemné prameny, až na výjimky jde ovšem o prameny normativní. Jen vzácně se daří zachytit způsob naplnění (či nenaplnění) těch ustanovení, která obsahovaly. Z to-

hoto poznávacího stínu se nám asi nikdy nepodaří uniknout, hledáme-li poměrnou jistotu, zachycujeme příklady snah a tendencí středověké společnosti. Tyto příklady osvětlované písemnými prameny následně slouží jako jakási exempla. Víme totiž, že středověká skutečnost byla značně rozrůzněná, prostředek k jejímu poznání proto spočívá v řazení a srovnávání konkrétních příkladů. Zdůrazněme, že k rozvoji tohoto „inscenačního postupu“ Josef Žemlička významně přispěl. Vrací se k mnoha už známým „exemplům“, doplňuje a rozvíjí jejich charakteristiku a uvádí na medievistickou scénu další dosud nezhodnocované příklady. Zacházení s konkrétními exemplárními případy je dnes obzvláště živou částí našeho bádání, a není proto divu, že ho provázejí rozdíly v individuálních přístupech.

Spektrum poznávacích opor mohou rozšířit dva zdroje, archeologie a stavební historie. Potíže s archeologií jsou dobře známé, zvláště výmluvně na ně žehral Dušan Třeštík. Archeologie se neumí chovat jako spořádaná pomocná věda historická. Není v tomto smyslu „solidní“, nepřináší kriticky prověřené informace bezprostředně použitelné pro různé odvážné hypotetické konstrukce. Zásobuje nás pravděpodobnými závěry, jejichž kritické posouzení nebývá snadné. Josef Žemlička patří mezi našimi medievisty ke vzácným výjimkám, neboť s archeologickými poznatky zachází poměrně často. Přitom však neriskuje a přijímá jen jejich hodnověrně vyhlížející části, do hlubin pralesa archeologických tvrzení se nikdy nevydává. Snaha o obecně historickou interpretaci dějin staveb by asi vyvolala ještě větší nesnáze, budování příslušných mezioborových mostů u nás dosud ani nezačalo. *Království v pohybu* je v první řadě cenným přínosem k poznávání „velké změny“, která

se soustřeďovala do 13. století. Svou široce rozprostřenou sítí témat, problémů a informací s jistotou ovládá hlavní proud medievistického bádání. V tomto smyslu už dnes poskytuje východiska k dalšímu poznávání. Přirozeně vybízí i k diskusi a k hledání alternativních poznávacích cest.

Jan Klápště

Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ –
Jan ZELENKA a kol.

Ženy a děti ve dvorské společnosti

(= Řada A, Monographia, Sv. 52)

Praha, Historický ústav 2015, 200 s.,

ISBN 978-80-7286-236-8.

Knih *Ženy a děti ve dvorské společnosti* je dílem badatelů většinou již delší dobu spolupracujících pod záštitou Výzkumného centra Dvory a rezidence ve středověku Historického ústavu AV ČR. Práce rozšiřuje v domácí historiografii již soustavně analyzovaný rámec dvorského prostředí o téma rodiny, zde konkretizované zaměřením na skupinu žen a dětí. Neklade si ovšem za cíl podat vyčerpávající přehled dané problematiky, spíše usiluje o to otevřít nové oblasti a přístupy.

Ve čtyřech kapitolách se práce koncentruje na problematiku výchovy a vzdělávání v odrazu knížecích zrcadel, literárních textů a edukační praxe na prahu novověku, dále na sňatkovou politiku a vlastní dvorské instituce, na roli žen na dvoře a jejich samostatné majetkové postavení, sledované na případu věnného institutu či léna. Z dílčích badatelských otázek kniha reflektuje zejména problém možností a limitů autonomního jednání středověkých žen, čili otázku, jakou roli v majoritně mužském světě přiznat ženským příslušnicím panov-

nických rodů či obecně ženám dvorského prostředí. Specifickou skupinu tu tvoří v určitých aspektech samostatný a na úrovni mužů postavený vdovský stav.

Hlavní metodické kroky autoři spatřují v postižení dobového přístupu k dětství, aniž by se chtěli nechat vázat stanoviskem jedné ze skupin štěpících se podle vztahu k paradigmatické koncepci Phillipa Arièse, dále, ve kvalifikování dobového postavení ženy v roli matky a s tím souvisejícího postižení dobových přístupů k mateřství, jakož i v pochopení středověkého (sebe)vnímání ženy a její role v tehdejší společnosti. Realitu dětství a ženství přitom usilují rozšířit též o pohled z perspektivy samotných aktérů(ek), čili o rovnu subjektivního prožívání ženství a dětství. Autoři upozorňují, že ženy a děti nelze z dobové společenské complexity vydělit a opomenout při tom jejich strukturální vazby se světem mužů, kterým byly obě zkoumané skupiny do značné míry determinovány. Obecně vzato se autorský tým rozhodl zvolit směr bádání v ose studia každodennosti a dějin mentality.

Práce užívá a vyrovnává se s nepočtenou stávající domácí literaturou. Vzhledem ke své koncepci dílčích sond do různých oblastí zkoumané tematiky kniha představuje rovněž limity a subjektivní deformace analyzovaných skupin pramenů. Využívá přitom komparací a paralel se zahraničními poměry i s mnohdy strukturálně podobnými a přitom prameny lépe podloženými poměry v raném novověku.

Zdeněk Beran

Jean FLORI

Eleonora Akvitánská. Vzpurná královna

Praha, Argo 2014, 353 s.,

ISBN 978-80-257-1317-4.

Knihy Jeana Floriho v překladu Ireny Kozelské se věnuje osudům proslulé Eleonory Akvitánské. Hned v úvodu autor uvádí, že právě rozporuplná hodnocení této ženy ho přivedla k předkládané práci, již nazval „Vzpurná královna“. Zaujětím pro očistění královny od příkrých soudů jejích současníků i přepjatých hodnocení dnešních badatelů se netají ani v dalších kapitolách. Můžeme ocenit, že retrospektivní pohled, který nabízí, představuje čtenáři různá hodnocení Eleonory od středověku až po současnost.

Jean Flori rozdělil knihu do dvou částí, kdy nejprve hodnotil to, co lze o Eleonoře konstatovat či jednoznačně určit na základě pramenů. První polovina knihy čítá devět kapitol, které představují její biografii. Flori ji zhodnotil v podnázvu jako „Pokus o kritickou biografii“. Provází čtenáře životem Eleonory od dětství, přes sňatek, roli královny Francie, vévodkyně či královny Anglie, až po královnu zajatkyňu a matku, která se snaží pomoci svým synům, zvláště pak Janovi Bezzemkovi. Ve druhé půli knihy autor naopak přináší to, co je v souvislosti s královnou diskutabilní a namnoze zůstává hypotetické. Tuto část knihy o čtyřech kapitolách lze chápat jako pojednání o druhém životě Eleonory Akvitánské.

První z kapitol se v chronologickém sledu věnuje nejstarším zprávám a svědectvím, která přispívaly k vytváření mýtu či tzv. „temné legendy“ po královnině smrti. Autor zohledňuje rovněž psychologický dopad na společnost, resp. jevy, které ovlivňovaly psychiku tehdejší lidí a jež se promítaly do písemných soudů o královně.

Ta oplývala značným majetkem, díky němuž dosahovala svobodnějšího postavení v rozhodování. Její sebevědomé vystupování, resp. její významný (mnohdy i určující) vliv jako ženy na politické dění vyvolával v myslích současníků strach a hlavně odpor proti porušování dobového řádu ve smyslu době odpovídající úlohy ženy v manželství. Neméně zajímavě autor uvádí na scéně emoce, jako opomíjený ukazatel činů vládnoucích postav minulosti. Otázka královniny ctnosti a morálky pak tvoří hlavní motivy záporných soudů a mýtů, jež slovy autora dělají z Eleonory novou Messalinu (s. 206). Podle Floriho však původ těchto charakteristik koreluje pouze se snahou královny o zrušení manželství s francouzským králem a s její obranou oproti osočování z cizoložných úmyslů ze strany okolí. Podle autora zachycují další dějství v tzv. druhém životě Eleonory Akvitánské prameny po roce 1204, kdy se utváří obraz vášnivé a zvrácené cizoložné panovnice.

Druhá z kapitol se věnuje tématu lásky, resp. toho, co rozumíme pod nepřesným termínem „dvorská láska“. Autor upomíná předně na mimomanželské svazky a klade si otázku, jak do těchto motivů zapadá osud Eleonory, a zda jednotlivé literární náměty souvisí s jejím osobním životem. Flori rozebírá vliv díla Ondřeje Kaplana (Andreas Capellanus) a jeho pojednání o lásce – De amore i texty, jež se zabývají tzv. rozsudky lásky, které Kaplan připisoval Eleonoře a její dceři Marii de Champagne. Předposlední kapitola přináší hodnocení významu moci a patronátu královny. Ve druhém zmínovaném případě zvláště zaujme téma literárního patronátu: autor relativizuje starší závěry, jež přisuzovaly Eleonoře mecenát či podnícení téměř veškeré epické tvorby 12. století, ač jí nebylo žádné dochované

dílo dedikováno. Konečně v poslední kapitole se dočteme o zakomponování artušovského mýtu do platagenetovské rodové historie, jíž měl využít druhý manžel Eleonory anglický král Jindřich II. Nechybí ani hledání předobrazu Jindřicha II. a Eleonory u idealizovaného krále Artuše a jeho choti Gueinevery, které se však u badatelů různí. Jean Flori tak nenechává čtenáře na pochybách, že neklidný osud této ženy nemůže vést k jednoznačným závěrům ani v dnešní době. Dodejme však, že Flori nabízí své výsledky i přes zaujetí pro téma, pouze jako jeden z možných pohledů, které byly o Eleonoře Akvitánské napsány. Knihu lze pozitivně hodnotit nejen pro široké spektrum pramenných informací a přiblížení četných polemik či diskusí k tématu, ale také pro „zápal“ s jakým byla sepsána.

Dana Dvořáčková-Malá

Hubertus SEIBERT – Werner BOMM – Verena TÜRCK (Hrsg.)

Autorität und Akzeptanz. Das Reich im Europa des 13. Jahrhunderts

Ostfildern, Thorbecke Verlag 2013, 384 s. s řadou černobílých vyobrazení v textu a osmi barevnými tabulemi v příloze, ISBN 978-3-7995-0516-1.

Sborník z konference na počest 65. narozenin jihočeského rodáka, emeritního profesora heidelberské univerzity Stefana Weinfurtera, si dal za úkol sondážně postihnout postavení říše v přelomovém období konce štaufské vlády, čili jak se někdy zkratkovitě formuluje: „konce velkých císařů a počátku malých králů“. Jde o vnímání světské autority nejvyšší úrovně a její rezonance v různých sociálních i teritoriálních prostředích 13. století, a to s jistými přesa-

hy časovými i věcnými. Čtyřem obsahově strukturovaným blokům předchází Laudatio na jubilanta od Gerta Melvilla a úvaha Jana Keuppa, jejíž titul souzní s titulem celé knihy. I když nadpisy jednotlivých oddělení nemohou zcela vystihnout jejich strukturu (a už vůbec ne ji prezentovat soustavněji), přesto dávají aspoň základní představu. Některé větší pozornost si zasluhující stati pak dotknou jmenovitě. Jde o *Autorität durch Gemeinschaft*, *Autorität durch Verfahren*, *Autorität durch Wissen* a *Autorität durch Inszenierung*. V prvním oddílu se Jürgen Dendorfer zabývá účastí knížat na věcech veřejných, Robert Gramsch resümuje svou knihu o níž už byl podán referát v tomto časopisu (ČČH 112, 2014, s. 813), Jochen Johrendt se zabývá papežstvím a v 11. století se konstituovavším kardinálským kolegiem jako vzájemně se doplňujícími strukturami a konečně Gerold Bönnen sleduje fungování autority v rozvíjejících se městech. V druhém okruhu Hubertus Seibert popisuje prosazující se volitelnost v církvi, ale i v světském prostředí, Karl-Heinz Spieß (autor několika prací o lenním institutu) sleduje zvyšující se závažnost lenního práva ve 13. století, aby další dva příspěvky věnovaly pozornost Friedrichu II. V třetí skupině je kladen důraz na význam vědění. Tak je pochopitelné, že zde se časový rozměr rozšiřuje a je v podstatě vnímán celý pozdní středověk. Martin Kintzinger tak činí v rámci autority dané učeností obecně, Rainer-Christoph Schwinges se soustřeďuje na učené biskupy a sleduje, jak se prosazovala jejich autorita v rámci tohoto fenoménu: konstatuje posun v posuzování vzdělanosti v církevním prostředí, kdy zejména biskup byl odkázán na širší či užší okruh akademicky vzdělaných theologů či juristů, ve spolupráci s nimiž zvládal po-

vinnosti s jeho úřadem spojené (na s. 225 přichází nechtěné klišé o pražské univerzitě jako univerzitě německé). Gerard Schwedler obrací pozornost k minulosti. Sleduje totiž vyhasínání autorů předchozích dob v paměti na příkladu Rudolfa Habsburského a jeho vztahu k předchůdcům. Gerd Althoff pak sleduje kolísavou autoritu papeže a papežství.

A konečně při sledování inscenací autority přicházejí ke slovu i obory příbuzné, které ale důrazně osvětlují i onen základní aspekt historický. Tak např. Jörg Peltzer interpretuje ve vzájemném srovnání pečeti říšských knížat a anglických předáků ve 13. a 14. století, bohužel bez obrazové dokumentace, ale zato s obecnějšími poznámkami, tak zejména v kontextu papežského zájmu o validitu pečeti (*sigillum authenticum*), které tvoří více než polovinu příspěvku. Mimo hlavní zájem knihy zaměřila Eleni Tounta, která pojednává o zobrazování autority v Byzanci a na Sicílii. Návazně čerpá Petr Kurmann téma z gotického sochařství. Vedle různých prezentací duchovní supremacie se s bohatou obrazovou dokumentací zaměřuje zejména na zprostředkování spásy (s řadou instruktivních černobílých i barevných vyobrazení). V jediném neněmeckém, italském příspěvku podává Giancarlo Andenna skicu o potlačování hnutí chudých ve 13. století Závěrečné slovo Berndta Schneidmüllera se v desetistránkovém velmi střízlivém shrnutí pokouší o vymezení postavení římské říše v pozdně středověké Evropě a konstatuje, že od sklonku 12. století ztrácela „konkurenceschopnost“ ve prospěch Francie a i jako dorozumívací jazyk se vedle latiny prosazovala zejména francouzština. Publikaci uzavírá jmenný rejstřík.

Ivan Hlaváček

Karl BORCHARDT – Damien
CARRAZ – Alain VENTURINI (edd.)
*Comptes de la Commanderie de l'Hôpital
de Manosque pour les années 1283 à 1290*
(= Documents, études et répertoires 86)
Paris, CNRS Editions 2015, CVI + 192 s.,
ISBN 978-2-271-08832-1.

Čtenáře ČČH může překvapit, proč se to-
muto malému provensálskému městu asi
40 kilometrů na sever od Nicy dostává na
tomto místě pozornosti. Vedou mne k tomu
dva důvody. Jednak máme před sebou tak-
řka dvě desetiletí na sklonku 13. století
vedené účty průměrného špitálu komendy
v Manosque johanitského řádu (maltských
rytířů), jednak jde o rukopis, který se díky
sběratelské činnosti jednoho z dávných
členů řádu ocitl v jeho pražské knihovně.
Druhý aspekt je ovšem náhodný, zato prv-
nímu třeba věnovat detailnější pozornost,
protože mimořádně zevrubně dovoluje
vhlédnout do fungování této komunity
a to jak pokud šlo o nejrůznější činnosti s ní
spojené a o jejich finanční ohodnocení, tak
o nahlédnutí doslova na její kuchyňský stůl
a v jisté míře i do fungování jejich struktur.
O rekonstrukci těchto aktivit se editoři
s úspěchem pokusili v rozsáhlém úvodu,
kam důležitou kapitolu napsal i filolog
Alain Venturini. Text dokumentu je to-
tiž sice latinský, ale doslova proscen tvary,
které vycházejí z provensálstiny a lokálních
latinských uzancí, s nimiž se v běžných slo-
vnících středověké latiny nesetkáváme. A už
tu lze upozornit na důležitý jazykově věcný
glosář, který více než vítaně podává i překlady
těchto termínů nejen do francouzštiny,
ale i do angličtiny a němčiny. Ediční práce
nebyla přes stereotypnost záznamů jedno-
duchá, protože podle přiložených fotografií
rukopis není v příliš dobrém stavu. Editoři

si práci rozdělili tak, že D. Carraz věnoval
pozornost vnějším dějinám johanitské ko-
mendy v Manosques a diplomaticko-paleo-
grafickému rozboru rukopisu, zatím co
K. Borchardt se obrátil k vnějším osudům
tohoto svazku a jeho popisu, jakož i jeho
vytěžení obsahovému. Ten ostatně v otáz-
kách diplomatického rozboru Carraze
různě doplňuje. (Bylo by snad vhodné do-
dat k poznámce 18, na s. XL, že rukopis je
výslovně uveden v prvním svazku *Průvodce
po rukopisných fondech v České republice*, Pra-
ha 1995, s. 113) V aneksu pak je připojena
edice textu popisujícího stav balie (kome-
ndy) v Manosque v r. 1299, kdy v ní působilo
26 bratří. Vedle již zmíněného glosáře při-
chází v knize také rejstřík osob a míst.

Ivan Hlaváček

Benjamin MÜSEGADES
*Fürstliche Erziehung und Ausbildung
im spätmittelalterlichen Reich*

(= Mittelalter-Forschungen, Bd. 47)
Ostfildern, Jan Thorbecke Verlag 2014,
II+362 s., ISBN 978-3-7995-4366-8.

Autor svou disertací doslova objevil bílé
místo v pozdně středověké problematice,
i když lze připomenout, že např. v české
literatuře máme práce (z posledních let
zejména Martina Holého), které věnují
pozornost některým aspektům obdobného
okruhu otázek. Podobně i v literatuře ně-
mecké jsou rozpravy týkající se jednotlivých
aspektů této problematiky, nicméně jako
celek téma dosud představeno nebylo. Je
třeba podtrhnout, že autorovi jde jen o pří-
slušníky nejvyšší vrstvy německé šlechty,
čítající pouhých několik málo desítek pří-
slušníků pouhého tuctu vévodských rodů
(počítaje v to pochopitelně i dva rody mar-

krabské, po jednom lantkrabském a falckrabském a posléze dva v sledované době na vévody povýšené rody hraběcí).

Müsegades začíná svá pozorování koncem 14. století a končí počátkem 16. věku, mohl tedy pro svou práci využít nejen materie ještě ryze středověké, ale i výrazně narůstajícího množství pramenů končícího středověku a tím spíš ovšem i doby počínajícího 16. století. A opravdu jde o velmi různorodý materiál jak v rámci pramenů diplomatických, tak kronikářských a jak autor s patrnou hrdostí konstatuje s převahou inedit.

Podíváme-li se na strukturu knihy, vidíme, že Müsegades postupuje podle jednotlivých věcných – časových okruhů, u nichž respektuje poměrně dlouhý časový rozptyl. Vlastnímu výkladu předchází úvodní metodologická a historiografická kapitola, která shrnuje současný stav poznání. Na ni navazuje kapitola, která klade důraz na výklad jednotlivých rodových řádů, které otázkám výchovy a vzdělání věnovaly tu menší, tu spíše větší pozornost. Autor upozorňuje na důležitý rozdíl v tom, co jednotlivým synům bylo dáno do vínku, totiž zda jim byla určena duchovní nebo světská kariéra (totéž samozřejmě platí i o dcerách, pochopitelně ne v tak vyhraněné míře). Další kapitoly jsou členěny podle toho, kde mladá knížata prožívala svůj profesní růst, zda na domácím či na cizím dvoře resp. dvorech a v případném příslušném věku na univerzitách. Neodmyslitelnou starostí bylo jejich finanční zabezpečení, protože jednak šlo o domácí reprezentaci, ale neméně o tu *in foro externo*. Müsegades konstatuje, že návštěva univerzity se dá prokázat u těch, kteří byli předurčeni k světskému vládnutí poměrně zřídka; většinou studovali synové, kteří byli určeni k církevní dráze. A zejména je překvapivé, že návštěva univerzit – zejména pak těch za-

hraničních – byla rozšířenějším jevem u nižší šlechty. Ovšem tu bych byl značně opatrnější: bylo by potřeba opřít se nejen o absolutní čísla, ale zejména o procentuální poměr, který by nepochybně vyzněl jinak.

Další kapitola probírá modelově personální struktury, které dbaly o vzdělávání, při němž byl kladen důraz zejména na světské elementy výchovy a na osoby, které se na ní podílely. Vztah dětí k rodičům a jejich potencionální účast byly popsány v třetí kapitole. Autorem uváděné příklady někdy vnášejí do výkladu opravdu mimořádně živý záblesk reality, tak když si pětiletá markraběnka Uršula Braniborsko-Ansbašská stěžuje otci (byl jím Albrecht Achilles), že ji a její sestru jejich mladší bratr denně bije a i jinak jim ubližuje (s. 59).

Poslední kapitola pak probírá obecně obsah a metody vzdělávání synů špičky říšské šlechty ve třech hlavních aspektech výchovy. Jde tu o náboženské vzdělá(vá)ní a vědění, dále o osvojování si světského vzdělávání a znalostí, jemuž následovalo vzdělávání humanistické, tj. zejména jazykové a právnické a jako jeho závěr se uvádí hudba. Nenalézám tu výraznější zmínky o četbě a knize, i když se na příslušných dvorech dají nezanedbatelné knihovny nejen předpokládat, ale i doložit.

Lucemburský dvůr se tu mihne jen v naprostých margináliích, dvůr Václava IV. až v posledním deceniu své existence suchou zmínkou jako místo pobytu vévody bavorsko-mnichovského Albrechta III., synovce královny Žofie.

Závěrečné hrnutí, seznam pramenů a literatury a rejstříky velmi přehledně strukturovanou a v nejlepší slova smyslu velice čtivou knihu uzavírají.

Ivan Hlaváček

Elisabeth GRUBER
*„Raitung und außgab zum gepew“.
Kommunale Rechnungspraxis
im oberösterreichischen Freistadt.
Edition und Kommentar
der Stadtgrabenrechnung (1389–1392)*
(= Quelleneditionen des Instituts für
Österreichische Geschichtsforschung,
Bd. 14) Wien, Böhlau Verlag 2015,
243 s. a 17 vyobr. v textu,
ISBN 978-3-205-79631-2.

Nejdřív je třeba upozornit na „podpodtitulek“ knihy, ohlašující, že publikace obsahuje ještě „příspěvek ke stavební archeologii z pera Thomase Kühtreibera, Gábora Tarcsay a Michaely Zorko“. Konkrétní podíl této trojice nelze z obsahu vyčíst a teprve listováním v knize se lze dopracovat k tomu, že jde o s. 87–96, kde je nabídnuta opravdová „obchůzka“ podél zbytků hradebních zdí. Řada pramenných edic z Ústavu pro rakouský dějepis (IÖG) už představuje nepominutelný vklad do instrumentaria historika střední Evropy a právě Elisabeth Gruber věnovala problematice této knihy v posledních letech řadu studií. A pokud jde o typ pramene tohoto svazku, lze konstatovat, že to je již druhý titul této kategorie v citované řadě. Prvním byla edice účetní knihy jihotyrolského šlechtice Jindřicha z Rottenburgu z počátku 15. století (2010). „Naše“ kniha ovšem podává víc, než říká její název. Neboť nejde jen o vlastní, společnou, edici, která vedle čtyřstránkového úvodu přichází na dalších padesáti stranách (s. 109–158). Úvodní partii zahajuje totiž stručný přehled současného stavu studia stavebních účtů, navazují stejně stručné poznámky o archivu města, nazývaného latinsky hrdě *Libera civitas*, česky pak uměřeně Cáhlov. Následuje stručný výklad

o městu, jeho politickém i hospodářském postavení a finanční situaci a tu se také častěji nacházejí zmínky o českých a moravských městech respektive osobách, protože tu přicházejí přesahy až do poloviny 15. století. V samotném pramenu se pochopitelně žádná bohemika nenacházejí, ale ani s austriaky tomu není jinak.

Takřka padesátistránkový výklad rozebírá vyčerpávajícím způsobem návaznou edici v třech hlavních aspektech, totiž pokud jde o materiál a pracovní nástroje, platby pracovníkům a náklady na dopravu. Pokud pak jde o jednotlivá řemesla, která se účastnila prací pro město, pisár velmi důsledně mezi nimi rozlišuje, takže si lze udělat představu dokonce někdy i v rámci jednotlivých na práci podílejících se rodin. Tu by ke komparaci mohla být k užítku už pozapomenutá práce Grausova o pražské chudině. To vše je doprovázeno detailními přehlednými tabulkami, které mohou být mimořádně inspirativní pro srovnávací studia, i když málokde asi bude k dispozici současný obdobný materiál (upozorňuji aspoň na stavební účty pražské katedrály a mladší materiály lounské a mostecké). Jakýmsi bonusem je posléze skoro čtyřicetistránkový inventář cáhlovských účetních knih z let 1386–1487. Skoro třicetistránkový seznam použitých edic a literatury a jmenový rejstřík (opravit možno, že Jemnice není v Čechách, ale na Moravě) knihu uzavírá.

Ivan Hlaváček

Antoni BARCIAK –
Karel MÜLLER a kol.

***Regesty dokumentów przechowywanych
na Górnym Śląsku. Tom II (1401–1450)
/ Regesty listin uložených v Horním
Slezsku. Svazek II (1401–1450)***

Opava–Opole–Katowice, Zemský archiv
v Opavě – Archiwum Państwowe w Opolu
– Archiwum Państwowe w Katowicach
2011, 346 s., ISBN 978-80-86388-88-5,
978-83-904142-4-9; 978-83-925863-3-3.

Druhý díl edice *Regesty listin uložených v Horním Slezsku* zpřístupňuje 629 dokumentů z první poloviny 15. století. Chronologicky navazuje na předcházející svazek publikovaný roku 2004, v němž bylo zpracováno období do roku 1400. Záběr obou dosud publikovaných dílů je přitom širší, než naznačuje zvolený název. Editoři nepodchytili pouze písemnosti, které jsou uchovávány v hornoslezských archivech a muzeích, ale zpracovali též prameny, týkající se Horního Slezska a Opavska (mj. uložených v Opavě, Ostravě, Bruntále, Frýdku-Místku, Jeseníku, Karvině a Novém Jičíně). Z polské strany pak byly v souladu s titulem do edice zahrnuty i listiny pocházející z Dolního Slezska, především fondy měst Namyslov a Břeh, jež jsou uloženy ve Státním archivu v Opolí.

Při zpracování regestů editoři navázali na schéma užité ve slezském registáři, jenž pod redakcí Wacława Korty vycházel v letech 1975–1992 a obsáhl období 1343–1360. Nejvýraznější odchylkou je přitom dvoj-
jazyčnost anotované edice: dokumenty uložené v hornoslezských archivech byly regestovány polsky, ty z institucí různého typu z Českého Slezska pak v češtině, a to bez ohledu na jazyk samotných písemností. Záhloví vedle pořadového čísla záznamu

obsahuje moderní i dobovou dataci a místo vydání. V regestech je pak důsledně v závorkách uváděna podoba místních i osobních jmen užitých v jednotlivých dokumentech. V kritickém aparátu jsou připojeny informace o formátu písemnosti, psací látce, případné pečeti (event. notářském znamení), místu uložení a případném předchozím zpřístupnění. Součástí registáře je i podrobný společný místní a osobní rejstřík, jenž respektuje dvoj-
jazyčnost edice. Připojen je rovněž soupis zkratk a citovaných starších edic a literatury.

Závěrem nezbyvá než členům česko-polského kolektivu podílejícím se na obou svazcích popřát, aby stejně trpělivě a pečlivě zpracovali i následující díly registáře, jež by měly zpřístupnit materiál druhé poloviny 15. století. Význam edice přitom nespočívá jen v soustavné evidenci dokumentů vztahujících se zejména k Hornímu Slezsku a Českému Slezsku, ale řada dokumentů – nejen listin, ale i listů – byla v anotovaném svazku zpřístupněna vůbec poprvé.

Mlada Holá

Lenka VAŇKOVÁ
***Medizinische Texte aus böhmischen und
mährischen Archiven und Bibliotheken
(14.–16. Jahrhundert)***

Ostrava, Ostravská univerzita v Ostravě
2014, 272 s., ISBN 978-80-7464-193-0.

Monografie Lenky Vaňkové, na jejímž vzniku se podíleli odborníci na středověké a raně novověké rukopisy Václav Bok a Lenka Vodrážková či specialista na středověké a raně novověké lékařské texty Gundhold Keil, představuje výsledek tříleté badatelské práce. Výzkumný projekt si vzal za úkol provést soupis lékařských textů uložených

v archivech, knihovnách a muzeích v České republice a dát ho zájemcům k dispozici v podobě elektronického katalogu. Cílem monografie je představit zájemcům o starou lékařskou literaturu výběr ukázek nejčastěji se vyskytujících, a tedy i nejběžnějších druhů tehdejších lékařských textů, případně poukázat na podobnosti mezi exempláři téhož textového druhu či na zajímavosti, které jsou s textovým druhem spojeny, nebo komentovat starší edice těchto textů.

Celkem bylo zjištěno 73 rukopisů s lékařskou či farmaceutickou tematikou, které jsou v monografii rozděleny do tří skupin. První tvoří jazykově smíšené rukopisy různorodého obsahu, v nichž se nacházejí i německy psané lékařské texty hlavně ze 14. století. Do druhé skupiny byly zařazeny lékařské či lékařsko-přírodovědné rukopisy, které jsou psány zčásti německy, latinsky nebo česky. Třetí skupinu tvoří německy psané rukopisy lékařského či lékařsko-přírodovědného charakteru z 15. a 16. století. Po informaci o rukopisech v první kapitole věnuje autorka pozornost jazykové stránce textů. Vzhledem k tomu, že zkoumané texty nevznikly pouze na území českých zemí, vykazuje jejich jazyk rozmanité dialektální rysy. Bylo by tudíž pracné a nikoli smysluplné analyzovat každý rukopis zvlášť. Autorka se proto soustředila na fonografematický rozbor jednoho vybraného rukopisu, aby ukázala, jak velké množství dialektálních prvků může takový rukopis v sobě ukrývat. Pro lepší orientaci v textech představila čtenářům nejcharakterističtější rysy východohorskoněmecké a východostředoněmecké jazykové oblasti, na jejichž průsečíku se české země v minulosti nacházely. Čtenář tak získá představu o tom, jaké dialektální prvky mohou vykazovat rukopisy, v nichž písaři vkládali do

opisovaných textů někdy více, jindy méně své nářeční zvyklosti.

Vzhledem k tomu, že součástí monografie jsou také edice ukázkových textů, zabývala se autorka dále popisem edičních principů. Zvolila si metodu tzv. dynamické edice – texty byly v podstatě transliterovány s provedením minimálních úprav (sjednocení forem písmene *s* a *y*). Byla doplněna rovněž interpunkce, vlastní jména byla zapisována s počáteční majuskulou. Zkratky byly roze-psány, i když lze namátkou zjistit, že ne vždy byl tento proklamovaný záměr proveden důsledně (např. zkratka *dz* se na s. 114 vyskytuje celkem čtyřikrát nerozluštěna – třikrát ve spojení *dz wasser* a jednou *dz gehyrne*).

V následujících kapitolách (čtvrtá až devátá) jsou představeny vybrané druhy lékařských textů a zařazeny do skupin označených jako zařikávadla, recepty, herbáře, lékařské učebnice a astromedicínské texty. Nejprve je u každé skupiny uvedena podrobná charakteristika textového druhu, při níž badatelka využila své poznatky i dosavadní vydanou odbornou literaturu k tématu, a následuje přehled míst, kde jsou rukopisy s těmito druhy textů uloženy – jedná se o instituce v Praze (nejbohatším zdrojem byla Národní knihovna s 25 rukopisy a knihovna metropolitní kapituly v Archivu Pražského hradu se 16 rukopisy, další institucí pak byla knihovna Národního muzea aj.); následovaly knihovny na Křivoklátě, v Českém Krumlově, Děčíně, Nelahozevsi, Roudnici, Vyšším Brodě, Rajhradě, Brně, Olomouci a Kuníně. Závěrečná část každé kapitoly, případně podkapitoly, patří ukázkám textů, někdy je zařazena i faksimile. Důležitou pomůckou pro čtenáře je poznámkový aparát jednotlivých kapitol. V poznámkách pod čarou jsou často uváděny významy slov nachá-

zejících se v textech. Součástí publikace je i seznam zjištěných rukopisů (s. 235–245), použité odborné literatury a rejstřík. Monografie přináší cenný pohled na oblast, která byla dosud značně opomíjená. Její vydání umožní zájemcům o starší německy psanou lékařskou literaturu, ale i odborníkům v oboru historie medicíny či farmacie nahlédnout do řady textů, které dosud nebyly publikovány. Kniha se stane nepochybně rovněž důležitým zdrojem textů např. pro semináře historického vývoje němčiny na katedrách germanistiky filozofických fakult.

Jisté rozpaky však působí rejstřík v závěrečné části monografie. Všichni, kdo studují podobné monografie, zřejmě budou souhlasit se slovy připisovanými Thomasi Carlylem: „Rejstřík bez knihy mi byl mnohokrát k užitku, kniha bez rejstříku nikdy.“ Recenzovaná monografie rejstřík sice obsahuje, avšak jeho zpracování je nedostatečné. Stránkové odkazy u některých hesel neodpovídají vždy realitě (namátkou u hesla *abrotanum* jsou uvedeny mimo jiné stránky 96, 97 a 99, na nichž se toto slovo nenachází; u hesla *acetosa* nesouhlasí stránky 103 a 137 apod.), především však není dodržena běžná zásada, že u hesel v rejstříku ke starým textům jsou vedle centrálního hesla uvedeny všechny tvary slova v textu se vyskytující (v rejstříku monografie je naopak spíše výjimkou, když je kromě jednoho tvaru uvedeno tvarů více; např. heslo *absinthum* má na uvedených stránkách 97 a 98 zastoupení pouze ve tvaru *absintheum*, avšak tato podoba se v rejstříku nevyskytuje; u hesla *acorus* chybí i tvary *acoris* a *acorys*, u hesla *theriaci* je sice uveden tvar *tiriaca*, ale chybí tvar *tyriaca*, který lze na avizovaném místě – na stránce 133 – najít). Konečně připomeňme, že nejsou podchyce-

ny všechny stránky, na nichž se dané výrazy vyskytují (např. u slova *coriandrum* není zaznamenán výskyt na s. 133, na níž se nachází tvar *coriander*, nebo u hesla *nitrum* chybí zachycení tvaru *niter* na s. 134). Za značný problém je třeba považovat fakt, že některá důležitá slova z textů v rejstříku zcela chybějí (např. *aschensmaltz*, *potonica*, *dufft stain*, *pley äsch* a řada dalších). Je škoda, že nedostatečně zpracovaný rejstřík snižuje kvalitu jinak dobře zpracované monografie.

Libuše Spáčilová

Raný novověk

Jana JANIŠOVÁ – Dalibor JANIŠ
Zemské zřízení Markrabství moravského z roku 1516 (Počátky kodifikace zemského práva na Moravě)

Olomouc, Iuridicum Olomoucense –
Právnická fakulta Univerzity Palackého
v Olomouci 2013, 196 s.,
ISBN 978-80-87382-34-9.

Monografie manželů Janišových přináší dílčí výsledky dlouhodobého studia zemského práva na raně novověké Moravě. Soustřeďuje se na rozbor badatelsky dosud opomíjeného zemského zřízení z počátku 16. století a přináší jeho kritickou edici, zahrnující jednak dobový tisk, jednak rukopisné předlohy. Zařazuje tuto problematiku do kontextu nejen českého státu, ale i širší střední Evropy a navazuje na publikaci *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619)* z roku 2001; toto kolektivní dílo, na němž se D. Janiš významně podílel, se zřetelem k pramennému výzkumu i k novější literatuře zřetelně prohlubuje. Autoři rozebírají a hodnotí Tovačovskou knihu, landfrýd, sněmovní usnesení a soud-

ní nálezy jako výchozí zdroje zemského práva. Neoficiální a v době platnosti nikdy tiskem nevydanou Tovačovskou knihu oceňují tak, že „od okamžiku svého vzniku fakticky plnila úlohu moravského zemského zřízení“ (s. 20), zároveň však připouští její slabinu, která na rozdíl od Vladislavského zřízení zemského spočívala v tom, že nebyla uznávána králem a při formulaci klíčových článků o vztahu mezi panovníkem a stavy nebyla pro něho závazná. V tom spočívala Achillova pata snah o vyjádření politických nároků moravských stavů ústavní formou; lze připustit, že právě tato skutečnost prohlubovala sklon předbělohorských moravských stavů ke zdůrazňování ustálené právní tradice (zejména v regulaci konfesijně politických poměrů) oproti tlaku českých stavů na zakotvení všech svobod (včetně náboženské) v psaných privilegiiích.

Ačkoli je zachováno málo pramenů, autorům se podařilo vystihnout hlavní obrysy olomouckého sněmovního jednání, na němž bylo v lednu 1516 přijato zemské zřízení; důležitý je jejich komparativní pohled, který srovnává moravské zřízení s usneseními českého zemského sněmu a se soudobými policejními řády. Přestože se zemské zřízení z roku 1516 ani následující moravská zřízení nevyznačovala promyšlenou koncepcí a v návaznosti na sněmovní usnesení a landfrýdy kombinovala hmotně právní a procesní záležitosti, autoři po rozboru 26 článků provedli systemizaci jeho obsahu. Zvláštní pozornost věnovali ustanovení landfrýdu a jeho platnosti, stíhání a trestání rušitelů zemského míru, dále zemské hotovosti a jejímu využití v případě násilného obsazování hradů či měst po jejich protiprávním zaboru, okolnostem stavby hradů a dílčím policejním ustanovením. Samostatné kapitoly jsou věnovány

zemskému soudu a jeho agendě, sirotčím záležitostem, majetkovému a dědickému právu, institutu záští („odpovědi“) a trestnímu právu včetně tortury.

Pečlivá edice je – kromě formálních textologických náležitostí – opatřena velmi obsáhlým poznámkovým aparátem, který detailně identifikuje v zemském zřízení z roku 1516 zmíněné osoby a upozorňuje na analogické či rozdílné znění dalších právních pramenů; podrobně dokumentuje souvislosti s Tovačovskou knihou, pozdějšími zemskými zřízeními a dalšími prameny, stejně jako odlišnosti od nich. Propojení analytické studie s edicí a s jejím důkladným kritickým aparátem, ale také s výborně zpracovaným věcným rejstříkem vytváří z knihy Jany a Dalibora Janišových obecně užitečnou pomůcku k poznání právního života českých zemí na počátku novověku.

Jaroslav Pánek

Tabita LANDOVÁ

Liturgie Jednoty bratrské (1457–1620)

Červený Kostelec, Pavel Mervart 2014,
510 s., ISBN 978-80-7465-079-6.

České dějepisectví věnovalo problematice bohoslužebného života Jednoty bratrské celou řadu dílčích příspěvků, komplexního uchopení tohoto tématu bylo však dosaženo teprve v monografii Tabity Landové, která se snaží postihnout liturgickou praxi bratrského společenství od jeho počátků až do přelomového roku 1620. Kromě obsáhlého historického pojednání kniha nabízí rovněž edici povětšinou nevydaných agend či liturgických formulářů. Právě tyto spisy sloužily Landové jako klíčový pramen. Autorka však přihlédla i k dalším zdrojům (kancionály, katechismy, historiografická díla).

Autorka v úvodu nabízí rozdělení bohoslužebného vývoje v Jednotě na pět základních etap a zkoumá i liturgicko-teologické předpoklady (např. nauka o věcech podstatných, služebných a případných). Výklad o liturgii Bratří je nejprve věnován bohoslužbě slova (kázání, modlitby, písně), kde zaujme především podrobné seznámení s perikopálními řadami Jana Augusty a Jana Černého. Následující kapitoly se zabývají sedmi tradičními svátostmi, tedy křtem, biřmováním (a s tím souvisejícím potvrzováním dětí), večeří Páně, ordinací, pokáním, manželstvím a pomazáním nemocných. Landová rekonstruuje možnou podobu a pořadí bohoslužebných úkonů a daří se jí zachytit proměny, jakými liturgická praxe prošla v průběhu více než sto šedesáti let. Čtenář se dozví o proměnlivém postoji Jednoty ke svátostnému charakteru jednotlivých obřadů a o širších souvislostech sledované problematiky: Autorka zohledňuje luterskou, kalvínskou i tábořskou teologii. Je pouze škoda, že v případě svátosti pokání Landová názory německé nebo švýcarské reformace nezmiňuje. Největší pozornost je v knize zaslouženě věnována názorům Lukáše Pražského, neboť tento biskup sjednotil do té doby rozrůzněnou liturgii Jednoty. Landová přesvědčivě dokládá, že jeho myšlenky – navzdory snahám třicátých a čtyřicátých let 16. století Lukášovy názory potlačit – se v bratrském prostředí udržely až do Bílé hory. Nepřekvapí tedy, že Lukášův pohled na průběh jednotlivých obřadů včetně rozboru jeho teologických myšlenek nalezneme v každé z kapitol zaměřených na svátosti. V případě křtu, večeře Páně a manželství autorka analyzuje také pozdější agendy z let 1580, 1612 a 1620. Jelikož se k obřadům kněžského svěcení a pokání podobné agendy nedochovaly, Landová nemůže nabídnout de-

tailní popis bohoslužebné reality v „polukášovské“ éře a průběh těchto dvou obřadů nastiňuje na základě jiných pramenů (Lasitského *Historie*, bratrské konfese a řády). Od svátostí biřmování, jímž pokřtění jedinci přijímali dary Ducha svatého, a posledního pomazání bylo po Lukášově smrti upuštěno, autorka proto přibližuje alespoň související úkony, které byly v Jednotě nadále zachovávány – potvrzení (nesvátostný akt, kterým byla pokřtěnému dítěti stvrzena účast na Kristově oběti a jež inspirovala obřad konfirmace v protestantských církvích), duchovní péči o nemocné a pohřeb. Za nejceněnější je možno označit kapitoly o křtu a eucharistickém ritu, neboť jsou zde podrobně zkoumány i teologické motivy těchto obřadů.

Z textu knihy je patrná důkladná znalost sledované problematiky, což vzhledem k teologické erudici autorky nepřekvapí. Nepřesná tvrzení se objevují zřídka a obvykle se netýkají přímo Jednoty: za problematický např. považuji názor, že Petr Chelčický uznával pouze dvě svátosti (s. 75), jelikož Petrův postoj k oné záležitosti podle všeho takto jednoznačný nebyl. Nermalým přínosem knihy jsou přílohy obsahující seznam perikop z Augustova *Summovníku* a zdařilou edici klíčových bratrských písemností, kde nechybí agendy z let 1527 (autorem Lukáš Pražský), 1580, 1612 a 1620. Těmitě Landové se podařilo osvětlit liturgický život Českých bratří v doposud nevídaném rozsahu, a zaplnit tak významnou mezeru v bádání.

Adam Pálka

Jiří ŠTANCL (ed.)
***Pavel Kristián z Koldína. Sborník
příspěvků ze stejnojmenné konference***
(= Klatovy v prostoru a čase, sv. 4)
Klatovy, Město Klatovy 2015, 109 s.,
ISBN 978-80-760-7486-1.

Sborník představuje výsledek konference, která se konala roku 2012 v Klatovech. Obsahuje je deset příspěvků, které reflektují život a dílo Pavla Kristiána z Koldína, jednoho z nejznámějších českých právníků raného novověku.

Vlasta Formánková popsala životní osudy Pavla Kristiána z Koldína v kontextu dobových událostí a stručně představila členy jeho rodiny. Příspěvek Karla Malého byl věnován roli Koldínových Práv městských království českého v právních dějinách českých zemí. Malý poukázal na aspekty domácího městského práva a zdůraznil skutečnost, že se Koldínův zákoník stal inspiračním zdrojem pro pozdější prameny civilního práva. O pojetí práva v Koldínově zákoníku pojednala Karolina Adamová. Autorka se zabývala otázkou dělení práva na právo veřejné a soukromé a uvedla stěžejní právní zásady, které Koldínův zákoník provázejí. Vilém Knoll se zaměřil na právní úpravu deliktu krádeže v Koldínově zákoníku. Rozebral jednotlivá ustanovení týkající se krádeže a naznačil přítomnost římskoprávních zásad. Karel Wawerka se zabýval pozůstalostí Pavla Kristiána z Koldína a pojednal o platnosti jeho závěti. Naďa Štachová na příkladu konkrétních trestněprávních ustanovení poukázala na právní zdroje Koldínova zákoníku.

O životě a kariéře Pavla Kristiána z Koldína podrobně informuje příspěvek Jiřího Peška. Vývoj advokacie a notářství v době Mistra z Koldína přiblížil Stanislav Balík. Autor

rozebral ustanovení Koldínova zákoníku věnovaná právní úpravě řečnictví. K životopisným příspěvkům patří text Lenky Sýkorové, která na pozadí dějin města Klatov vykreslila poměry v Koldínově rodině. Sborník uzavírá právně-historické zhodnocení Koldínova díla z pera Karla Wawerky. Texty doplňuje barevná obrazová příloha fotografií z konference a snímky města Klatov, Koldínova rodiště. Populárně laděný sborník zaujme nejen badatele z oboru historie a právních dějin, ale také laické zájemce o české dějiny.

Lenka Šmídová Malárová

Alena PAZDEROVÁ
Zázemí Specianovy nunciatury u císařského dvora v Praze v letech 1592–1594,
Paginae historiae, Sborník Národního archivu 23/1, 2015, s. 7–54.

Dlouhodobá příprava několikasvazkové edice nunciaturní korespondence Cesara Speciana umožnila Aleně Pazderové napsat rozsáhlou studii, jež patří k nejzajímavějším výsledkům bádání v Českém historickém ústavu v Římě. Na rozdíl od starších prací, které se většinou soustřeďovaly k událostnímu výkladu, soustředěnému na politickou a konfesijní činnost nunciatury, přistoupila autorka k tématu ze strukturálního hlediska a soustavně pojednala o předpokladech fungování tohoto „kousku Říma v Praze“ (s. 46), který podstatně ovlivnil mezinárodní i vnitropolitický vývoj předbělohorských Čech.

V prvé části pojednání se A. Pazderová zabývá obecným vývojem nunciatur ve druhé polovině 16. století, státním sekretariátem jakožto centrem papežské diplomacie a apoštolskou komorou za papeže Klimenta

ta VIII., stejně jako prostředím pražského dvora jako centra císařské diplomacie za Rudolfa II. Ve druhé části pak přechází k institucionálnímu a personálnímu zázemí pražské nunciatury (famiglia čili úřední a obslužný personál, kancelář, soud, externí spolupracovníci, ale také redukovaný doprovod, s nímž se nuncius vydal roku 1594 na zasedání říšského sněmu v Řezně).

Výklad A. Pazderové je založen na detailní znalosti pramenů připravovaných k edici a na mezinárodní (především italské a německé) literatuře. Opírá se však také o prosopografický výzkum, jehož zásluhou autorka identifikovala široký okruh osob, které svou činností a zkušenostmi propojovaly římskou kurií s Prahou, Madridem a dalšími ohnisky evropského dění. Skutečnost, že některá ztožnění zůstávají na hypotetické úrovni, zatímco další osoby (zejména níže postavené) jsou v pramenech jmenovitě nepostižitelné, nesnižuje hodnotu této práce. V rámci české literatury je to významné obohacení dějin institucí spjatých s papežskou kurií, v širším smyslu specifické prohloubení dějin správy a při rozboru písemné agendy také papežské diplomatiky.

Perfektní znalost nunciaturní korespondence autorce umožnila značně překročit rámec normativních správních dějin a osvětlit praktické fungování zahraničně politické administrativy na konci 16. století. Výsledky archivního bádání se promítly do výkladu o kontaktech nuncia s jednotlivými dvorskými hodnostáři (zejména s vlivným členem tajné rady Wolfgangem Rumpfem a říšským vicekancléřem Jakubem Kurzem), ale také o metodách úřadování, k nimž patřily císařova neochota k udělování audiencí, nekonečné odklady rozhodnutí a vysoké úplatky. Autorka charakterizuje rovněž vztahy mezi nunciem a jednotlivými vyslanci různých

států v Praze a možnosti kooperace uvnitř diplomatického sboru, stejně jako součinnost nuncia s kardinály-protektory (klíčové bylo postavení protektora Germánie Lodovica Madruzza, spíše okrajové místo zaujímali kardinál-protektor a viceprotektor dědičných rakouských zemí).

Důležitý je rovněž výklad o financování nuncia u císařského dvora v Praze prostřednictvím apoštolské komory (poměrně nízký plat nuncia, kompenzace mimořádných vydání na rekatolizační akce, zprostředkování subsidií pro císařskou armádu na habsbursko-osmanské hranici). Ukazuje se, že papežské finančnínictví trpělo podobnými neduhy jako finanční systémy světských panovníků, tj. nepravdělným a značně opožděným proplácením povinných částek, stejně jako nezbytností, aby sami nunciové spolufinancovali provoz papežské diplomacie. Pro poznání nejen papežských financí jsou cenné údaje o zapojení nunciatury do sítě bankovních domů v Římě, Florencii, Benátkách a Norimberku.

Studie přináší množství poznatků o fungování nunciatury na konci 16. století. Jedním z nich je naznačení komunikačních možností nunciových úředníků v pražském prostředí a jejich jazykové vybavenosti. Autorka soudí, že vystačili s latinou, itáličtinou a němčinou, popřípadě španělštinou. V prostředí diplomatického sboru, u většiny dvořanů na Pražském hradě a v kontaktu s klérem to zřejmě platilo, problém však vznikal při nezbytných neoficiálních kontaktech s českým utrakvistickým prostředím, jež mělo být rekatolizováno, a zvláště při soudních jednáních nunciova zástupce (auditora). Vlastní soudní jednání mohlo být vedeno v latině, ale – jak A. Pazderová správně uvádí – auditor musel ovládat nejen kanonické, ale i „pří-

slušné zemské právo“ (s. 42). Je otázka, jak by on nebo někdo z jeho úředníků zvládl české a moravské zemské právo, kdyby neměl ve svém zázemí přinejmenším nějakého klerika znalého češtiny. Ostatně situace byla složitější, než se na první pohled zdá, a to nejen v jazykovém, ale i ve věcném smyslu. Na obrovském území, na něž se vztahovala pravomoc pražského nuncia, platila řada zemských práv, vždyť šlo také o Uhry, dolnorakouské země a část německých teritoriálních států (pokud nepatřily do kompetence nunciatur v Kolíně nad Rýnem a ve Štýrském Hradci). Už z těchto důvodů se zdá, že situace nunciatury byla se zřetelem k jazykové komunikaci i ke zvládnutí partikulárních zemských práv značně náročná. To je ovšem pouze jedna z dílčích otázek, jež se vynořují nad tímto inspirativním textem.

Krátké, avšak z hlediska dějin českých zemí, habsburské monarchie i mezinárodní politiky a vojenství důležité období první poloviny Specianovy nunciatury bylo známo především z prací Karla Stloukala a Josefa Matouška. Zásluhou studie Aleny Pazdřové dochází k obohacení našich znalostí a její ediční činnost je příslibem prohloubeného a ucelenějšího pohledu na období, jež předcházelo velké rekatolizační ofenzívě kolem roku 1600 a následně vážné krizi habsburské monarchie.

Jaroslav Pánek

Markéta HOLUBOVÁ

Panna Marie Svatohorská. Příspěvek k barokním vazbám jezuitské rezidence a poutního místa

Etnologický ústav Akademie věd České republiky, Praha 2015, 244 s., ISBN 978-80-87112-94-6.

Poutní areál Svatá Hora nad Příbramí se téměř vždy těšil zájmu věřících i badatelů – historiků i dějepisců umění. Markéta Holubová starší literaturu důvěrně zná, nejen tu vztahující se přímo ke Svaté Hoře, ale i metodologické příspěvky věnující se barokní zbožnosti, fenoménu poutí a poutnictví. Jak prokázala už v dřívějších studiích, dovede ale vždy jít důsledně ad fontes, nalézat nová řešení, odkrývat dosud nepoznané aspekty života této lokality v dobách její největší slávy. Skutečnost, že prostudovala úctyhodné množství pramenů, je doložena v obsáhlém seznamu (s. 191–201); nad jiné jsou cenné její výzkumy v centrálním jezuitském archivu – Archivum Romanum Societatis Iesu.

Autorka čtenáře postupně seznamuje s mariánskou úctou v baroku, v základních obrysech, ale ve výstižné zkratce, načrtává dějiny působení řádu Tovaryšstva Ježíšova, stejně tak se stručně zastaví u dějin svatého místa, které je předmětem jejího zájmu. Velmi cenná je kapitola věnovaná svatohorské jezuitské rezidenci. Holubová analyzuje podrobně činnost tohoto řádového domu, jak po stránce duchovní a sociální, tak hmotné – ekonomické. Autorčina zjištění mají i obecnější platnost pro rekonstrukci osudů podobných řádových domů při poutních místech nejen v České provincii. Instruktivní je rozbor zdejší bibliotéky, který je vystavěn na kombinaci knihovního katalogu a kostelních účtů.

Stěžejní oddíly knihy pojednávají o formách úcty ke zdejšímu mariánskému obrazu, zejména od druhé poloviny 17. století do poloviny věku následujícího. Autorka pěkně seznamuje se způsobem slavení různých svátků, organizací i významem poutí. Ukazuje, jak se Svatá Hora od konce třicetileté války postupně stávala z centra

lokálního významu posvátným místem navštěvovaným lidmi z širšího okolí, ale i německým obyvatelstvem z bavorského příhraničí. K vzrůstu zájmu přispěl i fakt, že se Svatá Hora těšila přízni Ferdinanda III. i Leopolda I. A význam poutního místa pochopitelně zvyšovaly i zázraky, či „zázračná vzhlednutí“, pečlivě na místě evidované a zpřístupňované i tiskem zásluhou významných jezuitských autorů, ať už to byl Jiří Konstanc, nebo Bohuslav Balbín. Čtenáře potěší i autorčin popis votivních darů, tedy díky za uzdravení a jinou boží pomoc, často až kuriózních (např. vytažená zadřená tříška). Tyto způsoby úcty, uznávané církví svatou, vždy stály na pomezí pověry. Jako takové nutně musely vzít za své za osvětlené vlády Josefa II. Ovšem např. v Polsku je můžeme vidět i v současnosti.

Kapitola o vztahu města a poutního místa i jeho správců přehledně ukazuje vzájemnou, ne vždy zcela bezproblémovou, koexistenci (zde se autorka opírá o starší literaturu). Důležité je upozornění, jak svatohorský poutní průmysl povznesl město v době úpadku těžby stříbra. Výrobci svátostek, poutních obrázků, růženců atp. sice původně přišli do středních Čech z ciziny, ale záhy našli četné domácí následovatele. Spory mezi jezuitu a městem (ale i knížetem z Mansfeldu – vrchností z nedalekého dobříšského panství) se pak týkaly zejména provozování poutních hostinců a prodeje piva. Analogické rozepře bývaly v oné době běžné a i na řadě jiných míst.

Poslední kapitola, kterou autorka předkládá místo závěru, je zasvěcena „soumraku barokních poutí“, neslavným osudům Svaté hory v josefínské éře a po zrušení Tovaryšstva Ježíšova v roce 1773. Už jen samotný výčet „racionálních“ opatření proti barokní zdobnosti a nadbytečné nádheře četných

festivit, které mj. „zbavují poddané možnosti věnovat se svým hospodářstvím“, je výmluvným svědectvím o hlubokých a fatálních změnách, kterými musela projít katolická církev a s ní i Svatá Hora.

Hodnotné dílo Markéty Holubové si najde své čtenáře, domnívám se, že jich bude více, než by dával tušit náklad publikace, který činí 200 kusů. Kniha je graficky pohledná, což platí i pro jiné publikace vydávané v poslední době Etnologickým ústavem. Bohužel ne všechny instituce Akademie věd mají tak profesionální přístup k ediční činnosti. Jenom si neodpustím výtku vůči užití bezpatkového písma při sazbě; je sice úsporné, ale z hlediska čtenáře nepřívětivé.

Ivana Čornejová

Joanna SZCZEPANKIEWICZ-BATTEK
Śladami braci czeskich i morawskich po Polsce / Po stopách českých a moravských bratří v Polsku / Auf den Spuren der Böhmischen und Mährischen Brüder in Polen

Warszawa, Jednota 2015, 150 s., mapa,
ISBN 978-83-929269-2-4.

Pěčí Konsistoře Evangelické reformované církve v Polsku a varšavského evangelického časopisu Jednota vyšla publikace, jejímž cílem je shrnout poznatky o dějinách Jednoty bratrské a jejím působení ve třech významných polských regionech – Slezsku, Velkopolsku a okolí Lodže. Autorka knížky vyšla ze skutečnosti, že Jednota bratrská tyto oblasti významně ovlivnila, ale že v důsledku bouřlivých událostí, zejména druhé světové války a následných přesunů obyvatelstva, bylo její dědictví zapomenuto. Využila poměrně početný soubor literatury; z velké části jsou to články v lokálních časopisech

(vhodné pro vystižení míst spjatých s činností Jednoty), jen v malé míře vzala v potaz základní historiografické práce o tomto tématu. Kromě dvou autorek, jejichž knižní práce jsou zde respektovány (Jolanta Dworzaczkowa a Edita Štěpíková), by si byli zasloužili pozornost alespoň dějepisc polské Jednoty Jaroslav Bidlo, církevní historik Rudolf Říčan a bohemista Henryk Gmiterek.

Autorka, specialistka v oboru historické a náboženské geografie, shromáždila údaje o všech hmotných památkách Jednoty, které se zachovaly na polském území. U jednotlivých lokalit stručně nastínila jejich historii, dobu působení Jednoty, uvedla duchovní představitele a počet členů v minulosti, popřípadě i v současnosti. Nepominula ani ta místa, kde stopy Jednoty zanikly, a zmínky o ničení památek, jež nekonvenovaly poválečným představám o nábožensky a národnostně unitárním polském území. Vlastní topografii autorka předoslala souhrnné pojednání o dějinách Jednoty bratrské v 15.–17. století, o polském exilu a o obnovené (moravské) Jednotě v 18.–20. století. To vše doplnila kvalitními fotografiemi, z nichž mají největší dokumentární hodnotu snímky současného stavu bratrských kostelů a modliteben, pomníků, náhrobků a dalších hmotných památek z polského prostředí.

Nevělká publikace má specifickou kulturní hodnotu. Odhaluje náboženské, kulturní a někde i demografické kořeny řady polských lokalit, vzniklé v 16.–18. století, a vrací je do paměti tří středoevropských národů. Ve snaze přiznat hodnotu odkazu těch generací české a německé národnosti, které spoluutvářely minulost polských území, vyšel tento text souběžně i v českém a německém jazyce.

Jaroslav Pánek

19. a 20. století

Richard MAHEL

Beda Dudík (1815–1890). Život a dílo rajhradského benediktina a moravského zemského historiografa ve světle jeho osobní pozůstalosti

Praha, Národní archiv 2015, 542 s.,
ISBN 978-80-7469-028-0.

Moravský zemský historiograf František Beda Dudík se kupodivu dosud nedočkal ucelenějšího životopisu ani zhodnocení velmi rozsáhlého díla, jež vyšlo v podobě pramenných edicí a soupisů bohemik či moravik, analytických i syntetických prací k moravským dějinám. Tohoto úkolu se chopil Richard Mahel v mimořádně rozsáhlé disertační práci, která nyní vyšla v podobě monografie. Snažil se vyčerpat mnohotvárnou pramennou základnu, která spočívá v obrovském fondu Benediktini Rajhrad Moravského zemského archivu v Brně, v soukromém Archivu rodu Dudíků a v několika dalších doplňkových fondech.

Autor zkombinoval hledisko chronologické, odpovídající biografickému přístupu, s věcným, které umožňuje uceleně hodnotit Dudíkovy práce o hlavních tematických okruzích, jimž se věnoval (rukopisná studia, dějiny knihoven, olomoucké kroniky, církevní historie, třicetiletá válka, pruský vpád na Moravu 1741–1742, Dějiny Moravy ve zpracování německém /12 svazků, 1860–1888/ a českém /9 svazků, 1871–1884/). Knihu doplnil – kromě soupisu pramenů a literatury i rejstříků – bibliografií Dudíkova literárního díla a obrazovou přílohou, která zachycuje Dudíkovy portréty, vybrané písemnosti, prostředí rajhradského kláštera a liturgické předměty se zatavenými řády a medailemi, jež Dudík získal jako ocenění vědecké a diplomatické činnosti od řady panovníků a institucí).

Životopis vystihuje Dudíka jako mnohostrannou osobnost, která se vymykala představě o řadovém, byť vědecky orientovaném řeholníkovi. Značné pozornosti se dostalo jeho pedagogickému působení v Brně a Vídni, stejně jako organizátorské, cestovatelské a diplomatické činnosti ve službách habsburské administrativy (Dudík byl válečným korespondentem a archivářem rakouské jižní armády roku 1866, jednal v Rusku o majetkoprávních nárocích krakovského biskupství 1866–1867, doprovázel Františka Josefa I. při cestě na Blízký východ a k otevření Suezského průplavu 1869 atd.). Mahel vystihl povahu katolického kněze, který sice opustil původně liberálnější názory svého mládí a zaujal konzervativně klerikální postoj s důslednou loajalitou vůči rakouské monarchii, ale po celý život zůstal moravským zemským patriotem se silným důrazem na cyrilometodějskou církevní tradici. I při porozumění pro Dudíkovo prorakouské stanovisko Mahel oprávněně kritizuje jeho extrémní postup v době rozpadu habsburské moci na Apeninském poloostrově, totiž snahu vyvézt roku 1866 – v souhlasu s vídeňskou vládou a císařskou armádou – část benátských archivních pramenů do Rakouska. V Mahelově pojetí se Dudíkovo dílo vyvíjelo od raných kompilací k profesionálnímu badatelství a ediční činnosti. Nesdílelo soudobé myšlenkové proudy a svým nadnárodním pojetím se vymykalo obrozenkému dění na Moravě druhé poloviny 19. století, což v českém prostředí přispělo k chladnému přijetí Dudíkových spisů a k jeho pozdější marginalizaci. V Dudíkových pracích, včetně těch dodnes nejvíce využívaných (povídajících o nově nalezených pramenech nebo je zpřístupňujících), shledal Mahel značný chvat, občasný nedostatek

systematičnosti a kritičnosti, zpravidla také neochotu zaujmout hodnotící stanovisko k otevřeným historiografickým problémům. Za Dudíkovou snahou o neutralitu vidí Mahel jeho představu, že tímto způsobem lze zajistit zejména pramenným edicím nadčasovou platnost.

Některé kapitoly Mahelovy knihy se dotýkají tematiky, která je předmětem aktuálního výzkumu mezinárodních kontaktů české historiografie. Dudíkův zájem o nalezení pramenů ke středověkým a raně novověkým dějinám českých zemí se v padesátých letech 19. století soustředil na Švédsko a Itálii. Obojí směr souvisel se švédskou válečnou kořistí, odvezenou na sklonku třicetileté války z Čech a Moravy; část nejvýznamnějších rukopisů si později vybrala švédská královna Kristina a po své abdikaci je jako katolická konvertitka vzala s sebou do římského exilu. Dudík pátral roku 1852 ve stockholmské Královské knihovně (část rukopisů se mu potom roku 1878 podařilo získat pro Moravský zemský archiv) a v letech 1852–1853 prozkoumal řadu knihoven v Římě a v klášteře Monte Cassino. Mahel tuto italskou výpravu podrobně popsal, přičemž věnoval velkou pozornost i předchozímu průkopnickému výzkumu Františka Palackého ve Vatikánu. Autor s prospěchem využil Dudíkovy soukromé korespondence, aby naznačil jak jeho badatelské záměry, tak i obtíže, na něž při práci s prameny narážel i značně preferovaný řeholník s vládním doporučením (nesnadná dostupnost řady knihoven, útrapy a choroby z práce v nevytápěných místnostech během zimních měsíců). Životopisec věnoval zaslouženou pozornost Dudíkovu souznění s církevním prostředím papežského státu a také zakladatelskému významu jeho badání pro další generace českých historiků.

Právě zde se však autor dopustil některých omylů. Nejde ani tak o popis epizody z pobytu rajhradského řeholníka v neurčitém poutním místě, spjatém se zakladatelem řádu benediktinů a zde označeném „Subjak“ (s. 256, 541), kde bylo žádoucí jasně identifikovat velkolepý benediktinský klášter Subiaco v centrálním Laziu. Závažnější je zmínka o výzkumu prováděném v Římě s podporou českého zemského sněmu; ten nezačal od roku 1881 (tehdy vznikl Rakouský historický ústav v Římě), nýbrž teprve po založení České historické expedice roku 1887. Matoucí je jméno Jana Navrátila (podle rejstříku ovšem narozeného až roku 1929), jehož uvádí Mahel mezi prvními badateli v římských pramenech už na sklonku 19. století (s. 257); patrně jde o Bohumila Navrátila, který je však v rejstříku na s. 524 mylně označen „Bohuslav“. Takových změn by se měla solidní monografie vyvarovat. Je také překvapivé, že si Mahel blíže nepovšiml té části dokumentace, uložené ve fondu Benediktini Rajhrad, která dokládá ohlas Dudíkova působení v římském vědeckém prostředí. Přinejmenším jeho volba členem Papežské akademie pro archeologii (Pontificia Accademia Romana di Archeologia) by si byla zasloužila zmínku (diplom z června 1853 je zachován v uvedeném fondu pod signaturou Dm 3/2c).

Přes dílčí nepřesnosti je Mahelův životopis cenným příspěvkem k dějinám české a moravské historiografie, církevního a kulturního života v 19. století. Autor zvládl velké množství pramenů a při hodnocení Dudíkova díla zaujal vyvážené stanovisko. Nezakrýval jeho slabiny ve vědeckém i diplomatickém působení, ale prokázal, že jde o čelnou osobnost moravského dějepisce 19. století, jejíž badatelský odkaz zdaleka ještě není antikvován.

Jaroslav Pánek

Andrea BŘEZINOVÁ –
Tomáš ZAPLETAL (edd.)

Brno – moravský Manchester

Brno, Moravská galerie 2014, 154 s.,
ISBN 978-80-7027-277-0.

Léta od legalizace protestantských vyznání Tolerančním patentem Josefa II. do konce napoleonských válek se označují jako období vrcholného rozkvětu hospodářství na Moravě. Tuto významnou dějinnou kapitolu a její pokračování v 19. a 20. století připomenula výstava *Brno – moravský Manchester* s podtitulem *250 let metropole textilního průmyslu*. Konala se na přelomu let 2014 a 2015 v Moravské galerii v autentických prostorách Uměleckopřmyslového muzea, spojeného s osudy brněnských fabrikantů. Organizátoři projektu se rozhodli zpřístupnit širší veřejnosti v podstatě neznámé téma co nejpritažlivější formou. Oslovili spisovatelku, historičku umění Kateřinu Tučkovou, která u příležitosti výstavy připravila publikaci, vyprávějící příběh pěti generací „fabrikantského rodu“ Johanna Heinricha Offermanna. Ukázala, jak úzce souvisejí kořeny identity současného Brna s rozvojem textilnictví.¹

Projekt se snažil téma nově představit nejen z hlediska úzce hospodářských, nýbrž také kulturních dějin. Musel ovšem logicky narazit na meze dosavadního historického poznání. Toto poznání má sumarizovat sborník *Brno – moravský Manchester* s příspěvky devíti historiků a historiků umění. Sličnou vnější úpravou – včetně záložky ve formě vzorku tkaniny – může publikace nahrazovat nevydaný katalog výstavy, bohužel

¹ Kateřina TUČKOVÁ a kol., *Fabrika. Příběh textilních baronů z moravského Manchesteru*, Brno 2014. Srov. moji recenzi této publikace v ČČH 113, 2015, s. 196–199.

jen v omezené míře (v rámci jednotlivých příspěvků jsou formou reprodukcí představeny některé ze souvisejících exponátů). Pohled na jednotlivé studie sborníku ukazuje různost přístupů. Ke každé z nich je přiložen samostatný seznam literatury, u některých nechybí ani výčet archivních pramenů. „Tón“ statí do jisté míry nastavuje úvod Tomáše Zapletala, akcentující téma zániku a vzpomínání na „zašlou slávu“. Tomuto tónu se vymyká studie Thomase Krzencka, která reflektuje, že označení některého města jako „nového Manchesteru“ nemuselo být zdaleka jen kladným znamením pokroku, nýbrž obsahovalo v sobě také všechny stinné stránky průmyslové revoluce – od dětské práce přes neubožejší životní podmínky dělníků, až po již tehdy registrované znečištění životního prostředí. Krzenckova studie se věnuje „saskému Manchesteru“, Saské Kamenici (Chemnitz), a nabízí možnost jeho srovnání s Brnem. Pozoruhodné závěry přináší text Aleše Filipa *Město továren. Brno v 19. až 21. století* (s. 48–66) směřující k poznání identity Brna prostřednictvím jednotlivých továrních staveb od první budovy palácového typu v duchu rokokového klasicismu, kterou dal vystavět Johann Leopold Köffler, přes protofunkcionalistické symboly ošklivosti a „chrámy práce“ až po tristní přehlížení industriálního dědictví v současnosti. Filip dokumentuje cenné historické objekty, které prošly bezohlednými „rekonstrukcemi“, často v posledních několika letech (např. Fuhrmannova továrna na Cejlu či správní budova Wollwaaren-Industrie-Gesellschaft tamtéž). Areál bývalé továrny Vlněna dokonce v současnosti určil diktát developerů k demolici. Teprve v okamžiku zániku se dřívější „nelidská monstra“ fabrik paradoxně stávají identifikačními prvky svých měst.

Některé ze studií jsou spíše shrnutím stavu bádání (např. text o historii brněnského textilního průmyslu od Bohumíra Smutného) či pokusem o jeho novou interpretaci (příspěvek Lukáše Fasory na téma textilního dělnictva, který se snaží optikou majitelů továren přehodnocovat závěry starších, zejména marxistických historiků). Žádný z autorů sborníku se však komplexněji nezabýval „vnitřním světem“ brněnských fabrikantů – jednotlivými aspekty jejich identity v době největšího hospodářského rozmachu Moravy. Opomenuty zůstaly otázky charakteru jejich náboženské víry a organizace toleranční církevní obce, souvislost osvěcenského protestantismu s tajnými společnostmi, stejně tak jako studium širokého spektra svazků a sítí, kterými přichází textilní odborníci na Moravě zakorenili.² Jediným příspěvkem, ohlížejícím se ve sborníku tímto směrem, je stručná statí Petra Tomáška o výtvarném umění v korespondenci dvou vlnářských podnikatelů – Huga Františka ze Salm-Reifferscheidtu a Maximiliana Specka von Sternburg (s. 98–111). Velkostatkář Salm ovšem nebyl typickým vlnářským podnikatelem a Speck v českých zemích nikdy trvale nežil. Osudy některých významných brněnských textilních podnikatelů jsou ve sborníku zpracovány pouze pro období druhé světové války (studie Miroslava Ambroze, s. 80–97). Představovaná publikace zůstává z hlediska svého tématu souborem působivých fragmentů. Jejich dotvoření do celistvějšího obrazu zůstává na imaginaci čtenáře.

Sixtus Bolom-Kotari

2 K tomu srov. např. Sixtus BOLOM-KOTARI, *Victor Heinrich Riecke a Brno jako osvěcenské srdce moravského protestantismu*, Brno v minulosti a dnes, roč. 28, 2015, s. 195–225.

